



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

**ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»**

ΘΕΟΔΩΡΑ ΠΟΥΛΗ

***Ο Βίος του αγίου Κλήμεντος
από τον Θεοφύλακτο Αχρίδος (BHG 355):
Εισαγωγή – Μετάφραση – Υπομνηματισμός***

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΕΛΕΝΗ ΚΑΛΤΣΟΓΙΑΝΝΗ**

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2023

Σε κάθε
σύγχρονο
ιεραπόστολο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	vi
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	vii
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	vii
A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
I. Θεοφύλακτος Αχρίδος	1
I.1. Βιογραφικά στοιχεία	1
I.2. Το συγγραφικό του έργο	1
II. Κλήμης Αχρίδος	2
III. Ο <i>Βίος Κλήμεντος</i>	3
III.1. Δομή	3
III.2. Περιεχόμενο και σκοπιμότητα του έργου	4
III.3. "Βουλγαροκεντρισμός" ή οικουμενικό πνεύμα;.....	7
III.4. Ζητήματα χρονολόγησης και πατρότητας	9
III.5. Ζητήματα δομής και ειδολογικής κατάταξης	11
III.6. Χειρόγραφη παράδοση	12
III.7. Εκδόσεις	15
B. <i>Βίος Κλήμεντος Αχρίδος</i> Μετάφραση.....	17
Πρόλογος.....	21
Η επινόηση του γλαγολιτικού αλφάβητου και η μετάφραση της Αγίας Γραφής στα σλαβονικά από τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο.....	23
Το ταξίδι στη Ρώμη και η κοίμηση του αγίου Κύριλλου.....	25
Ο Μεθόδιος επίσκοπος στη Μοραβία και οι σλάβοι άρχοντες.....	31
Η αίρεση των Σπραγγών	35
Ο ομολογία του ορθόδοξου δόγματος από τους μαθητές του Μεθόδιου στους αιρετικούς.....	45
Ο διωγμός των ορθόδοξων χριστιανών και η φυλάκιση των Πατέρων	57
Η εξορία των Πατέρων.....	63
Ο Κλήμης, ο Ναούμ και ο Αγγελάριος πορευόμενοι προς τη Βουλγαρία.....	65
Υποδοχή και φιλοξενία των πατέρων από τον Βόριδα και τους άρχοντες	69
Ο Κλήμης διδάσκαλος στην Κουτμιτζίσιτσα.....	75
Ο Κλήμης επίσκοπος Αχρίδος	79
Το έργο του Κλήμεντος στους Βούλγαρους	83
Θαύμα του αγίου Κλήμεντος	87

Το τέλος του Κλήμεντος	89
Θαύματα του αγίου Κλήμεντος μετά την κοίμησή του	95
Επίκληση προς τον άγιο Κλήμεντα.....	97
Γ. ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΜΟΣ.....	100

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο *Βίος Κλήμεντος Αχρίδος* αποτελεί ένα αγιολογικό κείμενο με μεγάλη σημασία για την πορεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στον Βαλκανικό χώρο με σημαντική απήχηση και πέρα από αυτόν. Περιγράφει με γλαφυρότητα τις απαρχές της κυριλλομεθόδειας παράδοσης με δύο ριζοσπαστικά βασικά στοιχεία, τη λατρεία του Θεού στη μητρική γλώσσα κάθε λαού και την εφεύρεση του αλφάβητου με το οποίο τέθηκαν οι βάσεις για τη σλαβική λογοτεχνική παραγωγή. Όλες οι χώρες που έχουν υιοθετήσει και χρησιμοποιούν μέχρι τις μέρες μας αυτό το αλφάβητο χρωστούν ένα κομμάτι της πολιτισμικής τους κληρονομιάς στα δύο αδέρφια από τη Θεσσαλονίκη.

Κάθε αναγνώστης που θα πιάσει στα χέρια του αυτό το κείμενο θα διαπιστώσει πολύ σύντομα τη μεγάλη ιστορική, γεωπολιτική και θεολογική του αξία. Οι προσωπικότητες που δεσπόζουν αποτέλεσαν πνευματικούς γίγαντες για την εποχή τους. Η ιεραποστολική, εκπαιδευτική και κοινωνική δράση του αγίου Κλήμεντος στη Βουλγαρία αναγεννά τη διήγηση των πρώτων αποστολικών χρόνων εννιά αιώνες μετά τη γέννηση του Χριστού, η σκυτάλη της οποίας φτάνει στις μέρες μας μέχρι τα δάση της Αφρική και τη χώρα του Ήλιου.

Η προσέγγιση ενός τόσο σημαντικού κειμένου δεν μπορεί παρά να γίνει με σεβασμό και αίσθημα ευθύνης απέναντι στον πνευματικό πλούτο που φέρει. Ευχαριστώ πολύ την Επίκουρη Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πατρών, κυρία Ειρήνη-Σοφία Κιαπίδου, που πρώτη μου πρότεινε να ασχοληθώ με τον *Βίο Κλήμεντος Αχρίδος* στην Πτυχιακή μου Εργασία και έτσι μου άνοιξε τον δρόμο σε αυτόν τον όμορφο κόσμο της Αγιολογίας. Επίσης, ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κυρία Ελένη Καλτσογιάννη, που δέχτηκε να συνεχίσω στη Μεταπτυχιακή Διπλωματική μου Εργασία τη μελέτη μου πάνω στο ίδιο κείμενο και να την εποπτεύσει με φιλότιμο και αρτιότητα. Ευχαριστώ πολύ για την ευκαιρία να απολαύσω αυτήν την συνεργασία που με καθοδήγησε και με ενέπνευσε.

Τέλος, προτρέπω και εύχομαι εγκάρδια ο άγιος Κλήμης να στέκει βοηθός σε κάθε φιλόλογο που επιλέγει να μελετήσει τον βίο του.

Αργυρόκαστρο, Μάρτιος 2023

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

<i>BHG</i>	Bibliotheca Hagiographica Graeca
<i>ΕΕΘΣΠΘ</i>	Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
<i>ODB</i>	The Oxford Dictionary of Byzantium
<i>ODCC</i>	The Oxford Dictionary of the Christian Church
<i>PmbZ</i>	Prosopographie der Mittelbyzantinischen Zeit

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Εκδόσεις και μεταφράσεις

Gautier: P. Gautier, *Deux oeuvre hagiographiques du pseudo-Théophylacte*, Paris 1968

Iliev: I. Iliev, The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A critical edition, στο:
Byzantinobulgaria 9 (1995), 62-120

Κιαπίδου, *Μαρτύριο: Θεοφύλακτος Αχρίδος, Μαρτύριο των δεκαπέντε μαρτύρων της
Τιβεριούπολης. Κριτική έκδοση, απόδοση στα νέα ελληνικά και υπομνηματισμός*
Ε.-Σ. Κιαπίδου, Αθήνα 2015

Milev: A. Milev, *Grückite žitija na Kliment Ochridski*, Sofia 1966 [ανατ. Ἰ.
Ἀναστασίου, Βίος Κλήμεντος Αχρίδος, στο: *ΕΕΘΣΠΘ* 12 (1966), 162-184]

Tunickij: N. Tunitskij, *Monumenta ad SS Cyril et Methodii successorum vitas resque
gestass pertinentia*, Sergiev Posad 1918 [ανατ. με εισαγωγή από τον I. Dujčev,
London 1972]

Nikolov: Theophilact Okhridski, Life and toils, confession and exposition of one part
of the miracles worked by our holy father Kliment, Bulgarian bihsop..., transl.
S. Nikolov, στο: I. Dujčev (ed.), *Kiril and Methodius, Founders of Slavonic
Writing*, Boulder – New York 1985, 93-130

B. Μελέτες

Angold: M. Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*,
Cambridge 1995

Browning: R. Browning, *Byzantium and Bulgaria*, London 1975

- Γόννης: Δ. Γόννης, *Ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Κλήμεντος Ἀχρίδος στὰ πλαίσια τῆς Βυζαντινῆς Ἀγιολογίας*, Ἀθήνα 1989
- Gautier, *L' épiscopat*: P. Gautier, *L' épiscopat de Théophylacte Héphaïstos archevêque de Bulgarie. Notes chronologiques et biographiques*, στο: *REB* 21 (1963), 165-168
- Lunde, *Slavic Hagiography*: I. Lunde, *Slavic Hagiography*, στο: St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, vol. I: *Periods and Places*, Farnham 2011, 369-383
- Hinterberger, *Byzantine Hagiography and its Literary Genres*: M. Hinterberger, *Byzantine Hagiography and its Literary Genres. Some Critical Observations*, στο: St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, vol. II: *Genres and Contexts*, Farnham 2014, 25-49
- Delikari, *Der Hl. Klemens und die Frage des Bistums von Velitza*: A. Delikari, *Der Hl. Klemens und die Frage des Bistums von Velitza. Identifizierung, Bischofsliste (bis 1767) und Titularbischofe*, Thessaloniki 1997
- Delikari, *Die lange Vita*: A. Delikari, *Die lange Vita des Hl. Klemens. Eine wichtige historische Quelle für die Verbreitung des Christentums auf dem Balkan. Kritische Beiträge zum Text*, στο: *Problemi na Kirilo-Methodievoto delo I na bălgarskata kultura prez IX-X vek, Sofija, 28 Septemvri-2 Oktovri 2005* [Cyrillo-Methodian Studies 17], Sofia 2007, 197-203
- Δεληκάρη, *Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα*: Α. Δεληκάρη, *Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα. Ο ρόλος της ως ενωτικού παράγοντα στην πολιτική και εκκλησιαστική ιστορία των Σλάβων των Βαλκανίων και του Βυζαντίου*, Θεσσαλονίκη 2014
- Δεληκάρη, *Η κυριλλική γραφή*: Α. Δεληκάρη, *Η κυριλλική γραφή. Το ιστορικό πλαίσιο της δημιουργίας και της εδραίωσής της στον κόσμο των Σλάβων*, στο: *Κύριλλος και Μεθόδιος: Το Βυζάντιο και ο κόσμος των Σλάβων. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Θεσσαλονίκη, 28-30 Νοεμβρίου 2013*, Θεσσαλονίκη 2015, 389-398
- Delikari, *The Literary Work*: A. Delikari, *The Literary Work of the Cyrillo-methodian Mission in Great Moravia and its Transmission around Ohrid during the 9th and 10th Centuries*, στο: *Cyrrilomethodianum* 20 (2015), 7-14
- Delikari, *The Cyrillo-Methodian Mission*: A. Delikari, *The Cyrillo-Methodian Mission, Theophylact of Ohrid and the Long Life of Saint Clement*, στο: *Cyrrillo-Methodian Studies* 25 (2016), 192-198
- Delikari, *St Clement and the spread of the Cyrillo-Methodian legacy*: A. Delikari, *St Clement, the disciple of Cyril and Methodius, and the spread of the Cyrillo-Methodian legacy from Great Moravia to Ohrid*, στο: Sv. Kujumdžieva – A. Totomanova – V. Velinova – G. Nikolov – Sv. Nikolova – Sl. Bărlieva (eds.),

- Sv. Kliment Ochridski v kulturata na Evropa* (Sofia 16/11/2016-20/11/2016), Sofia 2018, 378-386
- Katičić: R. Katičić, Βιογραφικά περι Θεοφυλάκτου Αρχιεπισκόπου Ἀχρίδος, στο: *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 30 (1960-1961), 364-385
- Kiapidou, *Vita and Martyrdom*: E. Kiapidou, Theophylact of Ohrid's *Vita of Clement of Ohrid and the Martyrdom of the Fifteen Martyrs of Tiberiopolis*, στο: A. Alexakis – D. Georgakopoulos – E. Lydaki (eds.), *ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΟΣ. Essays on Byzantine and Post-Byzantine Literature and Language*, Berlin – Boston 2023, 69-76
- Mullet: M. Mullett, *Theophylact of Ochrid. Reading the Letters of a Byzantine Archbishop* [Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs 2], Birmingham 1997
- Obolensky, *Theophylact of Ohrid and the authorship of the "Vita Clementis"*: D. Obolensky, Theophylact of Ohrid and the authorship of the *Vita Clementis*, στο: N. A. Stratos (ed.), *Byzantium: Tribute to Andreas N. Stratos*, Athens 1986, 601-618
- Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*: D. Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες* [ελλ. μετ. Π. Πούγιουρου, επιμ. Π. Α. Αγαπητός], Αθήνα 1998
- Obolensky, *Byzantium and the Slavs*: D. Obolensky, *Byzantium and the Slavs: Collected Studies*, New York 1994
- Snegarov: I. Snegarov, Les sources sur la Vie et l'activité de Clément d'Ochrida, στο: *Byzantinoslavica* 1 (1962), 79-119
- Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος*: Α. Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος. Οι θεμελιωτές της αρχαίας σλαβικής γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 1992 [Ανατ. 2007].
- Thomson, *SS Cyril and Methodius and a Mystical Western Heresy*: Fr. J. Thomson, *SS Cyril and Methodius and a Mythical Western Heresy: Trilinguism. A Contribution to the Study of Patristic and Mediaeval Theories of Sacred Languages*, στο: *Analecta Bollandiana* 110 (1992), 67-122

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Θεοφύλακτος Αχρίδος

I.1. Βιογραφικά στοιχεία

Σταθμός στη ζωή του Θεοφύλακτου Αχρίδος ήταν ο διορισμός του ως αρχιεπισκόπου Βουλγαρίας.¹ Όμως, προτού αναλάβει αυτήν τη θέση, είχε ήδη μια λαμπρή σταδιοδρομία. Γεννήθηκε στην Εύβοια ανάμεσα στο 1050 με 1060 και το επίθετό του ήταν Ήφαιστος. Οι γονείς του τον έστειλαν από νεαρή ηλικία σε ιδιωτικό σχολείο της Κωνσταντινούπολης για την εγκύκλιο παιδεία του. Έτσι, ο Θεοφύλακτος είχε την ευκαιρία να κάνει ανώτερες σπουδές σε μια εποχή που στον χώρο των λογίων κυριαρχούσαν μορφές, όπως ο Ιωάννης Μαυρόπους, ο Ιωάννης Ξιφιλίνος, ο Κωνσταντίνος Λειχούδης και ο Μιχαήλ Ψελλός. Από τον τελευταίο μάλιστα επηρεάστηκε αρκετά όσον αφορά τον τρόπο γραφής του.²

Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του ο Θεοφύλακτος έγινε διάκονος στην Αγία Σοφία και ανέλαβε τη θέση του δασκάλου της ρητορικής και αργότερα του *κορυφαίου των ρητόρων*. Την περίοδο παραμονής του στην Κωνσταντινούπολη είχε στενές σχέσεις με την αυτοκρατορική αυλή, καθώς υπήρξε δάσκαλος του διαδόχου του Μιχαήλ Ζ', Κωνσταντίνου Δούκα. Η μητέρα του τελευταίου, η Μαρία Αλανή συνέχισε να τον υποστηρίζει και μετά τον θάνατο του γιου της.³

Αρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας διορίστηκε στα τέλη του 11^{ου} αι. από τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α' (ανάμεσα στο 1088-1092). Το 1040 και το 1071-2 είχαν προηγηθεί δύο εξεγέρσεις των δυσαρεστημένων Σλάβων από τη βαριά φορολογία, οι οποίες κατεστάλησαν βίαια από τον βυζαντινό στρατό.⁴ Έτσι, η θέση του Θεοφύλακτου ήταν κρίσιμη, διότι αποτελούσε ουσιαστικά τον μόνο επίσημο αντιπρόσωπο του πρόσφατα επαναστατημένου βουλγαρικού πληθυσμού. Ένας λόγιος κληρικός, όπως ο Θεοφύλακτος, θα μπορούσε να κρατήσει τις λεπτές ισορροπίες μεταξύ του σλαβικού του ποιμνίου και της αυτοκρατορικής πολιτικής. Τέλος, γνωρίζουμε ότι υπηρέτησε τον αρχιεπισκοπικό θρόνο μέχρι το 1108 ή το 1126.

I.2. Το συγγραφικό του έργο

Το συγγραφικό έργο του Θεοφύλακτου τον καθιστά έναν σημαντικό λόγιο του β' μισού του 11^{ου} και του α' μισού του 12^{ου} αιώνα. Η εργογραφία του περιλαμβάνει ένα μεγάλο

¹ Για τον βίο και το έργο του Θεοφύλακτου Αχρίδος βλ. Obolensky, *Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 53-132, Delikari, *Der Hl. Klemens und die Frage des Bistums von Velitza*, 40-44 και Κιαπίδου, *Μαρτύριο*, 13-17.

² Βλ. Κιαπίδου, *Μαρτύριο*, 13.

³ Βλ. Obolensky, *Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 59.

⁴ Βλ. Δεληκάρη, *Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα*, 167-168.

σώμα 135 επιστολών, ερμηνευτικά υπομνήματα στην Παλαιά και Καινή Διαθήκη, ομιλίες και 15 ποιήματα. Επίσης, έχει γράψει δύο αγιολογικά κείμενα, το *Μαρτύριο των δεκαπέντε μαρτύρων της Τιβεριούπολης*⁵ (στο εξής *Μαρτύριο*) και τον *Βίο Κλήμεντος Αχρίδος* (στο εξής *Βίος Κλήμεντος*)⁶. Και τα δύο αγιολογικά κείμενα του Θεοφύλακτου είναι σημαντικές πηγές πληροφοριών για την ιστορία του πρώτου Βουλγαρικού Κράτους και της Βουλγαρικής Εκκλησίας.⁷

II. Κλήμης Αχρίδος

Ο άγιος Κλήμης Αχρίδος θεωρείται ότι ήταν Σλάβος που γεννήθηκε στην περιοχή της Μακεδονίας στα μέσα του 9^{ου} αι.⁸ Στον *Βίο Κλήμεντος* δεν γίνεται καμία αναφορά στα παιδικά του χρόνια και τη μόρφωσή του. Για πρώτη φορά τον συναντούμε ως έναν από τους κορυφαίους μαθητές του Κύριλλου και του Μεθόδιου. Πιθανότατα ο Κλήμης συνδέθηκε με τον Μεθόδιο κατά τη νεανική του ηλικία γύρω στο 856-8 στο μοναστήρι του στον Όλυμπο της Βιθυνίας,⁹ και ακολούθησε τους δασκάλους του στην εφεύρεση του γλαγολιτικού αλφάβητου, στη μετάφραση των Ιερών Γραφών και στην ιεραποστολή τους στους Σλάβους. Χειροτονήθηκε ιερέας πιθανότατα στη Ρώμη το 868, όταν ακολούθησε τους δασκάλους του εκεί για την επικύρωση των μεταφρασμένων Ιερών Γραφών από τον πάπα.

Η δράση του αρχίζει μετά τον θάνατο του Μεθόδιου το 885 στη Μοραβία. Εκεί υπερασπίζεται την Ορθοδοξία, φυλακίζεται μαζί με άλλους Πατέρες και εξορίζεται από Φράγκους αιρετικούς. Φτάνει στη Βουλγαρία και εκεί τυγχάνει ιδιαίτερης εκτίμησης από τον Βόριδα, ο οποίος τον τοποθετεί διδάσκαλο σε μια επαρχία της Μακεδονίας. Το 893, τη χρονιά που ο Συμεών παίρνει την εξουσία, γίνεται ο πρώτος επίσκοπος Αχρίδος. Αφού παρέμεινε σε αυτήν τη θέση για 23 χρόνια πέθανε στις 27 Ιουλίου του 916 σε μεγάλη ηλικία. Το ιεραποστολικό, διδακτικό, μεταφραστικό και συγγραφικό του έργο είναι πολύ σημαντικό. Καθώς παράλληλα με την Ορθόδοξη πίστη δίδασκε τους Βουλγάρους το αλφάβητο που είχαν εφεύρει ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος, έθεσε τις βάσεις της λογοτεχνικής τους παραγωγής.

⁵ Η πιο πρόσφατη έκδοση του κειμένου είναι αυτή της Κιαπίδου· βλ. Κιαπίδου, *Μαρτύριο* (για τις παλαιότερες εκδόσεις του κειμένου βλ. στο ίδιο, 34-38).

⁶ Για την εκδοτική ιστορία του κειμένου βλ. παρακάτω το σχετικό κεφάλαιο.

⁷ Βλ. Κιαπίδου, *Μαρτύριο*, 22.

⁸ Για τη ζωή του αγίου Κλήμεντος Αχρίδος βλ. Obolensky, *Έξι Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 13-52 και Delikari, *Der Hl. Klemens und die Frage des Bistums von Velitza*, 97-109.

⁹ Το μοναστήρι στον Όλυμπο της Βιθυνίας, στο οποίο ορίστηκε ηγούμενος ο Μεθόδιος ονομάζεται στη βιογραφία του στην παλαιοσλαβική γλώσσα *Πολυχρονίου (Βίος Μεθόδιου 4, Α. Ταχιάος (μτφρ.), Κύριλλος και Μεθόδιος. Οι αρχαιότερες βιογραφίες των Θεσσαλονικέων εκπολιτιστών των Σλάβων, Θεσσαλονίκη 2008)* και είναι άγνωστο από άλλες ιστορικές πηγές. Αριθμούσε 70 πατέρες και είχε πλούσιο εισόδημα 24 μοδίου χρυσού τον χρόνο. Βλ. Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος*, 90-91.

III. Ο Βίος Κλήμεντος

III.1. Δομή

- A) Πρόλογος: Οι λόγοι για τη συγγραφή του κειμένου (παρ. 1-3).
- B) Κύριλλος και Μεθόδιος (παρ. 4-13):
- α. Η επινόηση του γλαγολιτικού αλφάβητου και η μετάφραση της Αγίας Γραφής στα σλαβονικά (παρ. 4-7).
 - β. Το ταξίδι στη Ρώμη και η κοίμηση του αγίου Κύριλλου (παρ. 8-13).
- Γ) Ο Μεθόδιος επίσκοπος στη Μοραβία (παρ. 14-23):
- α. Ο Μεθόδιος και οι Σλάβοι άρχοντες (παρ. 14-16).
 - β. Η αίρεση των Σπραγγών (Φράγκων) (παρ. 17-20).
 - γ. Η κοίμηση του αγίου Μεθόδιου (παρ. 21-23).
- Δ) Ο διωγμός των μαθητών του Μεθόδιου από τους αιρετικούς της Μοραβίας (παρ. 24-41):
- α. Ομολογία ορθόδοξου δόγματος από τον Κλήμεντα και τον Γόρασδο (παρ. 24-30).
 - β. Ο διωγμός των Ορθόδοξων χριστιανών και η φυλάκιση των Πατέρων (παρ. 31-39).
 - γ. Η εξορία των Πατέρων από τη Μοραβία (παρ. 40-41).
- Ε) Ο Κλήμης, ο Ναούμ και ο Αγγελάριος πορευόμενοι προς τη Βουλγαρία (παρ. 42-47).
- ΣΤ) Η δράση του Κλήμεντος στη Βουλγαρία (παρ. 47-78):
- α. Υποδοχή και φιλοξενία από τον Βόριδα και τους άρχοντες (παρ. 47-52).
 - β. Ο Κλήμης διδάσκαλος Κουτμιτζινίτζας (παρ. 53-59).
 - γ. Ο Κλήμης επίσκοπος Αχρίδος (παρ. 60-64).
 - δ. Το ιεραποστολικό έργο του Κλήμεντος στους Βουλγάρους (παρ. 65-68).
 - ε. Θαύμα του αγίου Κλήμεντος εν ζωή (παρ. 69-70).
 - στ. Το τέλος του αγίου Κλήμεντος (παρ. 71-75).
 - ζ. Θαύματα του αγίου Κλήμεντος μετά την κοίμησή του (παρ. 76-78).
- Z) Επίλογος: επίκληση του συγγραφέα προς τον άγιο (παρ. 79-80).

III.2. Περιεχόμενο και σκοπιμότητα του έργου

Στον πρόλογο του *Βίου Κλήμεντος* γίνεται σαφές ότι ο σκοπός του έργου είναι να διηγηθεί τη ζωή των Πατέρων που ξεχώρισαν με την ιεραποστολική τους δράση στη Βουλγαρία (παρ. 3). Όμως, ο συγγραφέας επιλέγει να αρχίσει τη διήγηση μακριά από τη Βουλγαρία, όταν μπαίνουν τα θεμέλια της κυριλλομεθόδειας παράδοσης με την εφεύρεση του γλαγολιτικού αλφάβητου από τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο για χάρη του σλαβόφωνου χριστιανισμού της Μοραβίας. Αυτό το διδάσκουν στους μαθητές τους, από τους οποίους ένας που ξεχώριζε ήταν και ο Κλήμης (παρ. 4-7). Στη συνέχεια, περιγράφεται το ταξίδι του Κύριλλου και του Μεθόδιου στη Ρώμη για την επικύρωση των μεταφρασμένων ιερών κειμένων και κυρίως της Θείας Λειτουργίας στα σλαβονικά. Εκεί, ο πάπας Αδριανός χειροτονεί τον Μεθόδιο επίσκοπο Παννονίας, ενώ ο Κύριλλος πεθαίνει (παρ. 8-13). Μόνος του ο Μεθόδιος συνεχίζει την ιεραποστολική του δράση στους Σλάβους με συνεργάτη του ανάμεσα σε άλλους τον Κλήμεντα. Εκεί αντιμετωπίζουν την αίρεση των Σπραγγών (Φράγκων) που υποστηρίζουν το δόγμα του Filioque (παρ. 14-20).

Τα πράγματα αλλάζουν μετά τον θάνατο του Μεθόδιου (παρ. 21-23). Στον επισκοπικό θρόνο ανεβαίνει αιρετικός επίσκοπος. Ο Κλήμης με τον Γοράσδο ομολογούν το ορθόδοξο δόγμα στον άρχοντα, ο οποίος παίρνει το μέρος των αιρετικών και αρχίζει διωγμό εναντίον των Ορθοδόξων (παρ. 24-30). Πέντε κορυφαίοι μαθητές του Μεθόδιου, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Κλήμης, φυλακίζονται. Τρεις φορές με θεϊκή παρέμβαση οι Πατέρες λύνονται από τα δεσμά τους, αυτοί που ήταν *δέσμιοι μόνο με τον πόθο προς τον Χριστό* (παρ. 36). Τελικά, οι αιρετικοί αποφασίζουν να εξορίσουν αυτούς που ήταν πολίτες μόνο του ουρανού (παρ. 40), ανοίγοντας έτσι τον δρόμο προς τη Βουλγαρία (παρ. 31-41), την οποία οι Πατέρες *ποθούσαν, σκέφτονταν, είχαν την ελπίδα ότι θα βρουν ανακούφιση* (παρ. 42).

Ο Κλήμης με τον Ναούμ και τον Αγγελάριο χωρίζονται από τους υπόλοιπους και παίρνουν τον δρόμο προς τον ποταμό Δούναβη. Ταλαιπωρημένοι φτάνουν σε μια κωμόπολη και εκεί φιλοξενούνται από έναν πατέρα του οποίου ο γιος πεθαίνει με την είσοδό τους στο σπίτι του. Μετά από προσευχή οι τρεις Πατέρες ανασταίνουν τον γιο και συνεχίζουν την πορεία τους (παρ. 42-46). Το πέραςμα του ποταμού Δούναβη πάνω σε τρία ξύλα φιλύρας παίρνει συμβολικές διαστάσεις, καθώς έτσι οι Πατέρες γλιτώνουν *από τον κατακλυσμό της αίρεσης* (παρ. 47).

Η πρώτη πόλη που συναντούν είναι το Βελιγράδι, όπου γίνονται δεκτοί από τον τότε άρχοντα. Αυτός, εκτιμώντας την αξία των Πατέρων, τους στέλνει στον άρχοντα της Βουλγαρίας, διότι γνώριζε πως *ο Βόρις εδώ και πολύ καιρό διψούσε για τέτοιους άνδρες* (παρ. 47). Ο Βόρις, λοιπόν, κάνει θερμή υποδοχή στους τρεις εξόριστους Πατέρες και ευχαριστεί τον Θεό που *έστειλε σε αυτόν τέτοιους διακόνους και ευεργέτες για τη Βουλγαρία και που δώρισε δασκάλους και κατηχητές της πίστης όχι κάποιους τυχαίους, αλλά ομολογητές και μάρτυρες* (παρ. 48). Και ο ίδιος και οι υπόλοιποι άρχοντες τους

φιλοξενούν πλουσιοπάροχα στα σπίτια τους και γίνονται μαθητές τους, ενώ ένα χρόνο μετά ο Αγγελάριος πεθαίνει (παρ. 47-52).

Ο Βόρις στη συνέχεια διορίζει τον Κλήμεντα ως διδάσκαλο στην Κουτμιτζινίτσα και έτσι αρχίζει η δράση του στη Βουλγαρία. Ο συγγραφέας σκιαγραφεί με λαμπρά χρώματα το ιεραποστολικό, εκπαιδευτικό και συγγραφικό του έργο. Ο Κλήμης με μεγάλο ζήλο περιόδευε από περιοχή σε περιοχή για να κηρύξει την αληθινή πίστη. Οι αριθμοί είναι εντυπωσιακοί: είχε συνολικά τρεις χιλιάδες πεντακόσιους επιλεγμένους μαθητές στους οποίους *αποκάλυπτε τη βαθύτερη γνώση των Γραφών* (παρ. 57). Σε κάθε ενορία δίδασκε τα παιδιά *με πολλούς διαφορετικούς τρόπους* (παρ. 58), τους μάθαινε το αλφάβητο και *όχι μόνο τη μέρα, αλλά και τη νύχτα είτε παρέδιδε τον εαυτό του στην προσευχή ή αφιερωνόταν στη μελέτη ή έγραφε βιβλία* (παρ. 58). Έτσι, μέσα σε μόλις επτά χρόνια ο Κλήμης σε κάθε ενορία είχε χειροτονήσει ιερείς και διέθετε τριακόσιους μαθητές που ήταν ταγμένοι να υπηρετούν τον Θεό (παρ. 53-59).

Τον όγδοο χρόνο από την έναρξη της ιεραποστολικής δράσης του αγίου στην εξουσία βρίσκεται ο Συμεών, ο οποίος εκτιμά ιδιαίτερος το έργο του Κλήμεντος και τον προάγει σε επίσκοπο Δραγβίστας ή Βελίτζας όπου συνεχίζει με μεγαλύτερο ζήλο το έργο του (παρ. 60-68). Έτσι, ο Κλήμης *γίνεται ο πρώτος επίσκοπος στη βουλγαρική γλώσσα* (παρ. 62). Όμως, το ποιμνιό του σε αυτήν την περιοχή ήταν πνευματικά και εκκλησιαστικά τελείως ακαλλιέργητο και για αυτό ο Κλήμης *δεν έδινε ύπνο στα μάτια ούτε νυσταγμό στα βλέφαρά του, αλλά έκανε τροφή και ευχαρίστηση τη μέριμνα του λαού* (παρ. 63). Στήριζε τους χριστιανούς στην πίστη, φρόντιζε να έχουν εκκλησιαστική παιδεία και βοηθούσε όλους όσοι είχαν ανάγκη. Επίσης, έγραψε λόγους απλούς και σαφείς για όλες τις εορτές του χρόνου, με τους οποίους έθρεψε τις ψυχές όλων των Βουλγάρων. Τέλος, παίρνοντας παράδειγμα από τον Βόριδα που είχε χτίσει επτά ναούς σε όλη τη Βουλγαρία, έχτισε και ο Κλήμης στην Αχρίδα ένα μοναστήρι και μια εκκλησία, που αργότερα την όρισε ως έδρα της επισκοπής, καθώς προσπαθούσε ακόμη και με την λαμπρότητα των οικοδομημάτων να προσελκύσει τους Βουλγάρους στην ορθόδοξη χριστιανική πίστη. Το έργο του Κλήμεντος σχολιάζεται συνολικά μέσα από μία παρομοίωση. Αναφέρεται ότι ο Κλήμης εξημέρωσε τα άγρια δέντρα της Βουλγαρίας μπολιάζοντάς τα με τα ήμερα δέντρα που έφερε από *τη χώρα των Γραικών* (παρ. 68), τονίζοντας έτσι την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού στους Βουλγάρους.

Έπειτα από τη διήγηση της θαυματουργικής θεραπείας δύο παράλυτων από τον άγιο Κλήμεντα στον δρόμο προς την Αχρίδα (παρ. 69-70), φτάνουμε στο κλείσιμο της επίγειας ζωής του. Νιώθοντας το βάρος των γηρατειών να στέκεται εμπόδιο προς τα ποιμαντικά του καθήκοντα, ο άγιος καταφεύγει στον άρχοντα Συμεών και εκφράζει την επιθυμία του να παραιτηθεί. Ο Συμεών αναστατώνεται και αρνείται κατηγορηματικά. Όμως, παρ' όλη την άρνηση του επίγειου βασιλιά, ο Κλήμης *βρίσκει βοηθό στον σκοπό του τον Βασιλιά των Ουρανών* (παρ. 73) και καταβάλλεται από ασθένεια. Τότε ολοκληρώνει τη μετάφραση του *Πεντηκοσταρίου* και ορίζει κληρονόμους της περιουσίας του το μοναστήρι του στην Αχρίδα και την επισκοπή του. Στις 27 Ιουλίου

του 916 ο άγιος Κλήμης πεθαίνει και το σώμα του ενταφιάζεται στο μοναστήρι του στην Αχρίδα (παρ. 71-75).

Ακολουθούν μερικές διηγήσεις θαυμάτων με πρώτη τη μαρτυρία κάποιων μαθητών του, οι οποίοι είδαν στον ύπνο τους τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο να προειδοποιούν τον άγιο Κλήμεντα για την επικείμενη κοίμησή του. Επίσης, μαρτυρείται η θαυματουργική θεραπεία ενός παράλυτου μετά από προσκύνηση στον τάφο του Αγίου. Ο συγγραφέας δεν παραλείπει να τονίσει πόσο πολύ τιμούν οι Βούλγαροι τον άγιο Κλήμεντα, καθώς απολαμβάνουν τη χάρη του με τόσα θαύματα (παρ. 76-78). Τέλος, κλείνει το έργο του με εγκωμιαστικά και ευχαριστήρια λόγια προς τον άγιο Κλήμεντα, που χάρη σε εκείνον η Βουλγαρία γνώρισε τον Θεό (παρ. 79), και τον παρακαλεί να τους προστατεύσει από τον κίνδυνο της αίρεσης και την απειλή βαρβαρικών επιδρομών.

Μπορούμε να πούμε με σιγουριά πως ο *Βίος Κλήμεντος* γράφτηκε στην αρχιεπισκοπή Αχρίδος, για να τονίσει τη μεταφορά της κυριλλομεθόδειας παράδοσης από τη Μοραβία στη Βουλγαρία, η οποία έγινε το κέντρο αυτής της παράδοσης χάρη στο ιεραποστολικό και παιδευτικό έργο του αγίου Κλήμεντος. Ο Θεοφύλακτος έχει κάθε λόγο να αναδείξει την ορθόδοξη κυριλλομεθόδεια παράδοση, καθώς αυτή αποτελεί γέφυρα με τον βυζαντινό κόσμο.¹⁰ Όταν ο Θεοφύλακτος φτάνει "εξόριστος" στην Αχρίδα ως αρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, το πρόσφατα επαναστατημένο ποίμνιό του δεν ήταν ευνοϊκά διακείμενο απέναντι στο Βυζάντιο.¹¹ Είναι λογικό ο Θεοφύλακτος να θέλει να κερδίσει το βουλγαρικό του ποίμνιο, να τονώσει το ηθικό του και να προβάλει τη Βουλγαρική Εκκλησία ως άξιο συνεχιστή της κυριλλομεθόδειας παράδοσης. Ταυτόχρονα, απομακρύνεται από τη ρωμαιοκαθολική παράδοση και τη χρήση της λατινικής στη Θεία Λειτουργία και προστατεύεται από την παπική επιρροή στη δικαιοδοσία της επισκοπής του.¹² Τέλος, η κυριλλομεθόδεια παράδοση διασφαλίζει τη χρήση της σλαβονικής γλώσσας στη λατρεία και κατά συνέπεια την πολιτισμική αυτονομία της αρχιεπισκοπής Αχρίδος, αλλά και λειτουργεί ως ενοποιητικός παράγοντας ανάμεσα στον μικτό βυζαντινό και σλαβικό πληθυσμό της περιοχής.¹³

¹⁰ Βλ. σχετικά Delikari, *The Cyrillo-Methodian Mission*, 193-194 και Delikari, *St Clement and the spread of the Cyrillo-Methodian legacy*, 380-381.

¹¹ Βλ. Δεληκάρη, *Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα*, 167-168.

¹² Τη χρονική περίοδο μετά το Σχίσμα του 1054 που γράφει ο Θεοφύλακτος τον Βίο η καθολική επισκοπή Αντιβάρεως στις γειτονικές περιοχές της Αχρίδας αναβαθμίστηκε σε αρχιεπισκοπή πιθανόν το 1089 και αυτό έθετε σε κίνδυνο τη δικαιοδοσία της αρχιεπισκοπής Αχρίδος σε συνδυασμό με τις προσπάθειες της Ρώμης να αποκόψει τους ηγεμόνες της περιοχής από το ορθόδοξο δόγμα και να τους προσεταιριστεί. Ο Θεοφύλακτος είχε κάθε λόγο να αναδείξει το έργο του αγίου Κλήμεντος που υπερασπίστηκε το ορθόδοξο δόγμα και εκδιώχτηκε από του υποστηρικτές του καθολικού δόγματος, διότι έτσι προστάτευε την αρχιεπισκοπή του από την παπική προπαγάνδα. Βλ. αναλυτικά Δεληκάρη, *Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα*, 169-171.

¹³ Ο Κλήμης Αχρίδος ως μαθητής του Κύριλλου και του Μεθόδιου με σλαβική καταγωγή, αλλά με ελληνική παιδεία ήταν και επιθυμητός στους βυζαντινούς εκκλησιαστικούς κύκλους και αγαπητός στο σλαβικό του ποίμνιο. Έτσι, η προβολή της προσωπικότητάς του από τον Θεοφύλακτο βοήθησε στη

Υπό αυτό το πρίσμα, σκοπός του έργου, όπως αναφέρεται και στον πρόλογο, δεν είναι να αφηγηθεί μόνο τη ζωή του αγίου Κλήμεντος, αλλά μέσα από αυτήν να διαγράψει την πορεία της κυριλλομεθόδειας παράδοσης ξεκινώντας φυσικά από τους Πατέρες της, τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο. Ο διωγμός από τη Μοραβία εύλογα τονίζεται τόσο πολύ από τον συγγραφέα, καθώς έτσι δίνεται η σκυτάλη στη Βουλγαρία, η οποία αναδεικνύεται ως άξιος συνεχιστής αυτής της παράδοσης.¹⁴

III.3. "Βουλγαροκεντρισμός" ή οικουμενικό πνεύμα;

Από τους μελετητές έχει επισημανθεί ο "βουλγαροκεντρισμός" του κειμένου.¹⁵ Όπως αναφέρεται στον πρόλογο του *Βίου Κλήμεντος* σκοπός του έργου είναι να διηγηθεί τη ζωή των Πατέρων που φώτισαν τη Βουλγαρία (*Βίος Κλήμεντος* 3). Πρώτους αναφέρει τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο (*Βίος Κλήμεντος* 4), για τους οποίους κάποιες από τις πληροφορίες που δίνει είναι ανακριβείς.¹⁶ Συγκεκριμένα, αναφέρει λανθασμένα ότι έδρασαν στη Βουλγαρία (*Βίος Κλήμεντος* 4) και ότι μετέφρασαν την Αγία Γραφή για τη βουλγαρική γλώσσα (*Βίος Κλήμεντος* 6-7). Στην πραγματικότητα ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος έκαναν ιεραποστολική δράση στη Μοραβία και την Παννονία και μετέφρασαν για τους Σθλοβένους (Σλάβους της Μοραβίας) τα ιερά γράμματα. Το κείμενο συγχέει την Παννονία με τη Βουλγαρία (*Βίος Κλήμεντος* 3) και ταυτίζει τους Σθλοβένους και τη σθλοβενική γλώσσα με τους Βουλγάρους (*Βίος Κλήμεντος* 5-7). Μέσα από αυτές τις γεωγραφικές και ιστορικές ανακρίβειες ο Θεοφύλακτος με το να δίνει τα εύσημα για τον εκχριστιανισμό των Βουλγάρων στον Κύριλλο και τον Μεθόδιο πετυχαίνει να προσθέσει κύρος στην Βουλγαρική Εκκλησία, την οποία κλήθηκε να ποιμάνει.

Το ποσό σκόπιμα το κάνει αυτό ο συγγραφέας είναι ένα ερώτημα, αν αναλογιστεί κανείς τα λάθη που κάνει γενικότερα σε σχέση με την ιστορία της Βουλγαρίας. Πρώτον, τοποθετεί τον εκχριστιανισμό των Βουλγάρων το έτος 868/9 (*Βίος Κλήμεντος* 16), κάτι που έρχεται σε αντίθεση με άλλες πηγές, οι οποίες τον χρονολογούν στο έτος 864.¹⁷ Δεύτερον, κάνει λάθη όταν αναφέρεται στην διαδοχή του Βόριδος και των γιων του, Βλαδίμηρου και Συμεών (*Βίος Κλήμεντος* 60). Αυτό αποκαλύπτει τη μικρή εξοικείωση του Θεοφύλακτου με την ιστορία της Βουλγαρίας, αλλά και ότι τέτοιου είδους ανακρίβειες που έχουν οδηγήσει τους μελετητές να μιλούν για "βουλγαροκεντρισμό" μπορεί να προέρχονται από τις πηγές του.

Επίσης, είναι πιθανό ο Θεοφύλακτος να μην διακρίνει τους Σθλοβένους (Σλάβους της Μοραβίας) με τους Βούλγαρους, διότι οι μαθητές του Κυρίλλου και του Μεθόδιου

σύνδεση Σλάβων και Βυζαντινών. Βλ. Δεληκάρη, *Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα*, 165-166 και 280.

¹⁴ Βλ. περισσότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

¹⁵ Βλ. Γόνης, 10-18 όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία.

¹⁶ Για τη σύγχυση των όρων βλ. Γόνης, 11-12 και αναλυτικά για την κάθε παράγραφο στον Υπομνηματισμό.

¹⁷ Βλ. Γόνης, 12, όπου όλη η σχετική βιβλιογραφία για το έτος κλήσεως του βουλγαρικού έθνους.

και κυρίως ο Κλήμης μετέφεραν την πνευματική κληρονομιά της κυριλλομεθόδειας παράδοσης στη Βουλγαρία, μετά τον διωγμό τους από τη Μοραβία. Αυτό το γεγονός κατέστησε τη Βουλγαρία ως διάδοχο χώρα της κυριλλομεθόδειας παράδοσης αντικαθιστώντας τη Μοραβία σε αυτόν τον ρόλο. Έτσι, ενώ σωματικά οι δύο ιεραπόστολοι δίδαξαν στην Μοραβία, πνευματικά η διδασκαλία τους μεταφέρθηκε στη Βουλγαρία. Μάλιστα, η πνευματική παρουσία του Μεθόδιου μετά τον θάνατό του αναφέρεται μέσα στο κείμενο και από τους μαθητές του στην υπεράσπιση του ορθόδοξου δόγματος: «Σε τι, λοιπόν, σφάλουμε, εφόσον έχουμε τον διδάσκαλο που ζει σύμφωνα με το θέλημα του Θεού να βρίσκεται πνευματικά και να συνομιλεί μαζί μας και να μας ενδυναμώνει στον αγώνα εναντίον σας;» (*Βίος Κλήμεντος* 26).

Πέρα από τον “βουλγαροκεντρισμό” μπορεί κανείς εύκολα να διαπιστώσει ότι το κείμενο διαπνέεται από το αποστολικό οικουμενικό πνεύμα των πρωτοχριστιανικών χρόνων. Αυτό φαίνεται από πολλά σημεία του κειμένου που συνδέουν τον *Βίο Κλήμεντος* με τις *Πράξεις των Αποστόλων* και παραλληλίζουν τη δράση του Κύριλλου και του Μεθόδιου και των μαθητών του με τη δράση του Αποστόλου Παύλου στα έθνη. Ενδεικτικά:

- α. Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος επειδή γνώριζαν ότι ο Παύλος μοιράστηκε με τους Αποστόλους τον λόγο του Ευαγγελίου, τρέχουν και αυτοί στη Ρώμη για να παρουσιάσουν το έργο της μετάφρασης των Γραφών στον μακαριώτατο πάπα (*Βίος Κλήμεντος* 8), ο οποίος τους ανακήρυξε αποστόλους της Εκκλησίας, επειδή επιδόθηκαν σε αγώνα ισάξιο με αυτόν του Παύλου και προσέφεραν στον Θεό την τέλεια και ιερή θυσία των εθνών (*Βίος Κλήμεντος* 9).
- β. Όταν ο Μεθόδιος φτάνει στην Παννονία για να αναλάβει τα καθήκοντά του ως επίσκοπος ο συγγραφέας σχολιάζει ότι επέδειξε πάνω του όσα χρώματα χρησιμοποιήθηκαν από τον Παύλο για την εικόνα του επισκόπου (*Βίος Κλήμεντος* 14). Επίσης, η ιεραποστολική του δράση εκεί σχολιάζεται με μία φράση που την αντλεί από τις *Πράξεις των Αποστόλων*: «Από τότε κάθε μέρα πλήθαιναν οι πιστοί και ο λόγος του Θεού διαδιδόταν (Πρ. 6-7), όπως έχουμε ακούσει να λέει ο Λουκάς για τη διδαχή των Αποστόλων» (*Βίος Κλήμεντος* 17).
- γ. Όταν ο Μεθόδιος προαισθάνεται τον θάνατό του, συγκεντρώνει τους μαθητές του και μιμείται τον Απόστολο Παύλο (*Βίος Κλήμεντος* 22), ο οποίος, όταν ήταν στην Έφεσο, κάλεσε τους πρεσβυτέρους της Εκκλησίας για να τους στηρίξει στην πίστη (Πρ. 20, 17).
- δ. Όταν οι μαθητές του Μεθόδιου φυλακίζονται από τους αιρετικούς της Μοραβίας, γίνεται σεισμός και απελευθερώνονται θαυματουργικά από τα δεσμά τους, όπως ακριβώς τότε που, ενώ προσευχόταν ο Απόστολος Παύλος δέσμιος στη φυλακή, με έναν ήχο σαν από τον ουρανό έπεσαν οι αλυσίδες. (*Βίος Κλήμεντος* 36). Πρβλ. Πρ. 16, 26.
- ε. Οι Πατέρες φεύγουν εξόριστοι από τη Μοραβία και αναγκάζονται να διασκορπιστούν, ώστε να συμπεριλάβουν και άλλα μέρη στον κύκλο του Ευαγγελίου (*Βίος Κλήμεντος* 42).

στ. Η δράση του Κλήμεντος στη Βουλγαρία παραλληλίζεται συχνά με εκείνη του Αποστόλου Παύλου. Ενδεικτικά, ο Κλήμης *περιοδεύοντας ... κήρυττε στα έθνη* (*Βίος Κλήμεντος* 56), *έγινε άλλος Παύλος στους Βουλγάρους όπως εκείνος στους Κορίνθιους* (*Βίος Κλήμεντος* 66) *ποτίζοντας με γάλα αυτούς που δεν μπορούσαν να δεχτούν στερεά τροφή* (Κορ. Α΄ 3, 2) και «γέννησε» του Βουλγάρους μέσα από το Ευαγγέλιο (*Βίος Κλήμεντος* 72). Πρβλ. Κορ. Α΄ 4, 15.

Η σύνδεση του *Βίου Κλήμεντος* με τις *Πράξεις των Αποστόλων* μεταφέρει την αποστολή στους Σλάβους στο κλίμα των πρωτοχριστιανικών αποστολικών χρόνων. Ο παραλληλισμός με την προσωπικότητα του Αποστόλου Παύλου, που θεωρείται ο κατεξοχήν απόστολος των εθνών, τονίζει το οικουμενικό πνεύμα και την ανάγκη για ένα νέο άνοιγμα στα έθνη, σύμφωνα με τις ανάγκες εκείνης της εποχής, που εκφράστηκε μέσα από το έργο του Κύριλλου και του Μεθόδιου και των μαθητών τους με κέντρο την Αχρίδα.

III.4. Ζητήματα χρονολόγησης και πατρότητας

Η πατρότητα του *Βίου Κλήμεντος* αποτέλεσε μήλο της έριδος ανάμεσα στους μελετητές. Σταθμός αποτέλεσε το άρθρο του Obolensky το 1986, όπου προσπάθησε να αναιρέσει τα επιχειρήματα των Ivan Snegarov και Paul Gautier, οι οποίοι αμφισβήτησαν την πατρότητα του Θεοφύλακτου.¹⁸ Συνοπτικά, τα βασικά ζητήματα γύρω από την πατρότητα και τη χρονολόγηση του κειμένου είναι τα εξής:

1. Τα τρία χειρόγραφα που σώζουν ολόκληρο το κείμενο του *Βίου Κλήμεντος* μαρτυρούν στον τίτλο ότι συγγραφέας του έργου είναι ο Θεοφύλακτος Αχρίδος.¹⁹ Επίσης, ένα από αυτά, το χειρόγραφο της Μόσχας, φαίνεται να απηχεί την τοπική παράδοση της Αχριδας.²⁰
2. Οι θεολογικές απόψεις του συγγραφέα του *Βίου Κλήμεντος* περί του δόγματος της Αγίας Τριάδας συμφωνούν απόλυτα με αυτές του Θεοφύλακτου,²¹ οι οποίες μάλιστα διαμορφώθηκαν στο κλίμα που επικράτησε μετά το Σχίσμα του 1054 και παρουσιάστηκαν από την επίσημη Ορθόδοξη Εκκλησία στην Σύνοδο

¹⁸ Βλ. Obolensky, *Theophylact of Ohrid and the authorship of the "Vita Clementis"* όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία και Delikari, *Der Hl. Klemens und die Frage des Bistums von Velitza*, 35-40. όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία.

¹⁹ Βλ. παρακάτω το σχετικό κεφάλαιο για τη χειρόγραφη παράδοση του κειμένου.

²⁰ Obolensky, *Theophylact of Ohrid and the authorship of the "Vita Clementis"*, 602-603.

²¹ Ο Θεοφύλακτος θεωρούσε ως βασικό δογματικό σφάλμα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας την προσθήκη του Filioque στο δόγμα της Αγίας Τριάδας. Στις παρ. 24-30 του *Βίου Κλήμεντος* διαγράφονται οι απόψεις του Θεοφύλακτου μέσα από την υπεράσπιση του ορθόδοξου δόγματος του Γοράσδου και του Κλήμεντος απέναντι στους Φράγκους. Για τις θεολογικές απόψεις του Θεοφύλακτου βλ. Ε. Ναξίδου, Η σύγκλιση μέσα από την απόκλιση: Ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Θεοφύλακτος και οι θέσεις του για τη Δυτική Εκκλησία, στο: Κ. Νιχωρίτης (επιμ.), *Κύριλλος και Μεθόδιος. Παρακαταθήκες πολιτισμού. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Η πολιτισμική κληρονομιά του έργου των αγίων Κυρίλλου και Μεθόδιου ως παράγοντες ενότητας με τους λαούς της Ν.Α. Ευρώπης* (Αμύνταιο 21-22 Μαΐου 2010), Θεσσαλονίκη, 2012, 329-338 και Obolensky, *Theophylact of Ohrid and the authorship of the "Vita Clementis"*, 603-611.

του 1089 στην Κωνσταντινούπολη, στην οποία συμμετείχε και ο Θεοφύλακτος.²² Επίσης, υπάρχουν πολλές κειμενικές ομοιότητες και με το υπόλοιπο θεολογικό του έργο, τις επιστολές και το *Μαρτύριο*.²³

3. Ο *Βίος Κλήμεντος* γράφτηκε πριν από το *Μαρτύριο*, στην αρχή της ανάληψης των καθηκόντων του Θεοφύλακτου ως αρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, καθώς αναφέρεται στον τίτλο ως *μαΐστορας των ρητόρων*. Είναι λογικό να αναφέρεται με το αξίωμα που κατείχε στην Κωνσταντινούπολη όσο η αποχώρηση του ήταν ακόμη νωπή στην μνήμη, ενώ το *Μαρτύριο* το έγραψε αργότερα, αφού είχε έρθει σε επαφή αρκετά με τον βουλγαρικό πολιτισμό.²⁴
4. Ο Γόνης και ο Gautier²⁵ θεωρούσαν ότι η *σκυθική μάχαιρα* (*Βίος Κλήμεντος* 80) αναφέρεται στις επιδρομές των Πετσενέγκων και των Ούγγρων στα μέσα του 10^{ου} αι. Όμως, ο Πιεν και η Κιαρίδου²⁶ θεωρούν ότι πρόκειται για τις επιδρομές των Πετσενέγκων και των Κουμάνων περίπου το 1078. Επίσης, η φράση *πονηρά αίρεσις* (*Βίος Κλήμεντος* 80) αναφέρεται στην αίρεση των Βογομίλων, η οποία εμφανίστηκε στη Βουλγαρία στα μέσα του 10^{ου} αι. και διαδόθηκε στα Βαλκάνια τους επόμενους αιώνες.²⁷ Μάλιστα, οι επιδρομές των Πετσενέγκων και των Κουμάνων που προαναφέρθηκαν υποκινήθηκαν από τους Παυλικιανούς και τους Βογομίλους της Φιλιππούπολης.²⁸
5. Τελευταίο, αλλά πολύ σημαντικό είναι το ζήτημα που έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές και αφορά τις παρ. 58 και 66, όπου ο συγγραφέας μιλώντας σε α' ενικό πρόσωπο δίνει την εντύπωση ότι πρόκειται για κάποιον στενό μαθητή του αγίου Κλήμεντος βουλγαρικής καταγωγής. Ο Obolensky εικάζει ότι αυτά τα χωρία προέρχονται από έναν παλαιό Βίο του αγίου Κλήμεντος σε παλαιά εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα, ο οποίος γράφτηκε από έναν στενό μαθητή του μετά τον θάνατό του και αποτέλεσε πηγή για την ελληνική εκδοχή.²⁹ Επειδή, όμως, αυτό υποδεικνύει μια απρόσεκτη χρήση των πηγών που δεν ταιριάζει στον Θεοφύλακτο, η Κιαρίδου δίνει την εξήγηση ότι πρόκειται για συνειδητή προσπάθεια του Θεοφύλακτου να συνδέσει το κείμενο με τη βουλγαρική αφηγηματική παράδοση. Μάλιστα, έχει εντοπίσει και στο άλλο αγιολογικό έργο του Θεοφύλακτου, το *Μαρτύριο*, παρόμοιες εκφράσεις.³⁰ Τέλος, ο Πιεν υποθέτει ότι οι φράσεις αυτές που δίνουν την εντύπωση ότι ο συγγραφέας είναι κάποιος Βούλγαρος μαθητής του Κλήμεντος μπορεί να είναι

²² Πιεν, 69.

²³ Κιαρίδου, *Vita and Martyrdom*, 70, όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία.

²⁴ Κιαρίδου, *Vita and Martyrdom*, 72.

²⁵ Γόνης, 8-9 και Gautier, 26-27.

²⁶ Πιεν, 70 και Κιαρίδου, *Vita and Martyrdom*, 72.

²⁷ Γόνης, 8.

²⁸ Βλ. Δεληκάρη, *Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα*, 168.

²⁹ Βλ. Delikari, *The Cyrillo-Methodian Mission*, 193-194 και 197 και Obolensky, *Theophylact of Ohrid and the authorship of the "Vita Clementis"*, 612.

³⁰ Κιαρίδου, *Vita and Martyrdom*, 71-72.

προσθήκη κάποιου αντιγραφέα, διότι αν αφαιρεθούν δεν αλλοιώνουν καθόλου το κείμενο.³¹

Συνολικά, αν δεχτούμε ότι συγγραφέας του Βίου είναι ο Θεοφύλακτος, όπως μαρτυρεί ο τίτλος του κειμένου που παραδίδεται σε ορισμένα χειρόγραφα, τότε το έργο πρέπει να γράφτηκε ανάμεσα στο 1088 και στο 1108 ή το 1126, με πιθανότερη χρονολόγηση τα τέλη του 11^{ου} αι. (βλ. 1, 2, 3) Λιγότερο πιθανό, ο χρόνος συγγραφής μπορεί να τοποθετηθεί νωρίτερα, στα μέσα του 10^{ου} αι. (βλ. τα σημεία 4 και 5). Τέλος, έχουν διατυπωθεί και επιχειρήματα υπέρ της άποψης ότι ο *Βίος Κλήμεντος* γράφτηκε μετά τον θάνατο του Θεοφύλακτου, τα οποία ο Obolensky απορρίπτει.³² Παρά τις διαφορετικές απόψεις και τα αντικρουόμενα στοιχεία, η τάση που επικρατεί ανάμεσα στους σύγχρονους μελετητές είναι να αποδεχόμαστε την πατρότητα του Θεοφύλακτου και να τοποθετούμε χρονικά το κείμενο στα τέλη του 11^{ου} αι.

III.5. Ζητήματα δομής και ειδολογικής κατάταξης

Ένα ζήτημα που, επίσης, έχει απασχολήσει τους μελετητές είναι αν ο *Βίος Κλήμεντος* αποτελεί ενιαία σύνθεση ή αν πρόκειται για δύο ανεξάρτητα τμήματα που ενώθηκαν στη χειρόγραφη παράδοση.³³ Το εν λόγω ζήτημα προκύπτει κυρίως από το γεγονός ότι παρόλο που ο τίτλος δηλώνει ότι πρόκειται για τη διήγηση της ζωής του αγίου Κλήμεντος, το πρώτο μισό του έργου αφιερώνεται στην ιεραποστολική και μεταφραστική δράση των δασκάλων του, του Κύριλλου και του Μεθόδιου, στη Μοραβία. Ο Κλήμης από την άλλη πλευρά αποκτά πρωταγωνιστικό ρόλο μετά τον θάνατο του Μεθόδιου, μόλις στην παρ. 53, όπου περιγράφεται το ιεραποστολικό και εκπαιδευτικό του έργο στη Βουλγαρία. Παρ' όλα αυτά, η ροή της αφήγησης είναι ομαλή και οι παραπάνω εναλλαγές προσώπων και γεωγραφικές μεταβάσεις αποτελούν οργανικό κομμάτι της διήγησης.

Ο *Βίος Κλήμεντος* από την άποψη του γραμματειακού είδους ανήκει στην Αγιολογία και συγκεκριμένα στους *Βίους αγίων*, όπως μαρτυρεί ο τίτλος: *Βίος και πολιτεία, όμολογία τε καὶ μερική θαυμάτων διήγησις*.³⁴ Περιέχει, όμως, και στοιχεία τα οποία δανείζεται από άλλα είδη καθιστώντας το έργο ένα μικτό είδος, όπως έχουν ήδη τονίσει οι μελετητές. Η Inguun Lunde παρατηρεί ότι ο *Βίος Κλήμεντος* «είναι ένας Βίος ρητορικά εκλεπτυσμένος, με πυκνό θεολογικό υπομνηματισμό, πολλά βιβλικά παραθέματα, εμβόλιμους λόγους και διαλογικές σκηνές»,³⁵ ενώ ο Γόνης το χαρακτηρίζει ως *γραμματειακό συμπίλημα*.³⁶

³¹ Βλ. σχετικά Iliev, 77-78.

³² Βλ. Obolensky, *Theophylact of Ohrid and the authorship of the "Vita Clementis"*, 613-616.

³³ Βλ. Γόνης, 18-19 και Obolensky *Theophylact of Ohrid and the authorship of the Vita Clementis*, 612.

³⁴ Για το είδος του *Βίου* βλ. Hinterberger, *Byzantine Hagiography and its Literary Genres*, 29-32.

³⁵ Lunde, *Slavic Hagiography*, 371.

³⁶ Γόνης, 18.

- Συγκεκριμένα, ο *Βίος Κλήμεντος* είναι διανθισμένος με στοιχεία από τα *Μαρτύρια*,³⁷ καθώς περιγράφεται η ομολογία του Κλήμεντος και του Γόρασδου ενώπιον των αιρετικών σε διαλογική μορφή, καθώς και η φυλάκιση και η κακοπάθεια των Πατέρων στη Μοραβία, που όμως αντί να οδηγήσει στο μαρτύριο οδηγεί στην εξορία.³⁸
- Επιπλέον, στον τίτλο το έργο χαρακτηρίζεται ως *μερική θαυμάτων διήγησις*. Η περιγραφή θαυμάτων γενικά μπορεί να αποτελεί και ξεχωριστό είδος. Συννά, όμως, είναι μέρος ενός *Βίου*, ειδικά εάν πρόκειται για θαύματα που έκανε ο άγιος εν ζωή.³⁹ Στον *Βίο Κλήμεντος* έχουμε την περιγραφή ενός θαύματος κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού του αγίου,⁴⁰ αλλά και θαύματα που έκανε μετά την κοίμησή του.⁴¹
- Τέλος, ο *Βίος Κλήμεντος* έχει χαρακτηριστεί και ως *Εγκώμιο* ή *Λόγος*⁴² χάρη στη ρητορικότητά του και τον επίκαιρο για την εποχή του χαρακτήρα του.⁴³ Ο Γόνης έχει χαρακτηρίσει το πρώτο μέρος του έργου (παρ. 1-42) ως *Εγκώμιο* προς τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο⁴⁴, ενώ η Κιαρίδου τονίζει ότι ο *Βίος Κλήμεντος* αποτελεί περισσότερο έναν *Λόγο* αφιερωμένο στη ζωή του Κλήμεντος και των δασκάλων του.⁴⁵ Με αυτήν την άποψη συμφωνεί και ένα κομμάτι της χειρόγραφης παράδοσης που χαρακτηρίζει το έργο ως *Λόγο* και όχι ως *Βίο*.⁴⁶

III.6. Χειρόγραφη παράδοση

Ο *Βίος Κλήμεντος* παραδίδεται συνολικά από έντεκα χειρόγραφα, τα οποία βρίσκονται διάσπαρτα σε διάφορες βιβλιοθήκες ανά τον κόσμο. Τρία από τα χειρόγραφα σώζουν ολόκληρο το κείμενο του Βίου, ενώ τα υπόλοιπα έξι σώζουν αποσπάσματά του.⁴⁷

1. Mosquensis, RGB, Grigorovich 61 (gr. 113): Το χειρόγραφο της Αχρίδας (ή αλλιώς της Μόσχας), ένα χειρόγραφο που έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στις εκδόσεις του έργου, χρονολογείται στον 14^ο αι. και σώζει ολόκληρο το κείμενο του Βίου στα φφ. 11-34. Βρέθηκε το 1845 από τον Ρώσο Victor Grigorovich στην Εκκλησία του αγίου Κλήμεντος στην Αχρίδα και μεταφέρθηκε στη

³⁷ Για το είδος του *Μαρτυρίου* βλ. Hinterberger, *Byzantine Hagiography and its Literary Genres*, 28-29.

³⁸ *Βίος Κλήμεντος* 24-41.

³⁹ Για το είδος της *Διηγήσεως θαυμάτων* βλ. Hinterberger, *Byzantine Hagiography and its Literary Genres*, 33.

⁴⁰ *Βίος Κλήμεντος* 70.

⁴¹ *Βίος Κλήμεντος* 77-78.

⁴² Για το είδος του *Εγκωμίου* ή *Λόγου* βλ. Hinterberger, *Byzantine Hagiography and its Literary Genres*, 36-39.

⁴³ Πρβλ. τον πρόλογο και τον επίλογο του *Βίου Κλήμεντος*: *καὶ κατέλιπεν ἐαυτῷ Κύριος κὰν τοῖς ἡμετέροις χρόνοις ἄνδρας μάλα πολλούς (Βίος Κλήμεντος 2), μάλιστα δὲ νῦν, ... ὅτε σκυθικὴ μάχαιρα βουλγαρικῶν αἰμάτων ἐμέθυσεν, ὅτε χεῖρες ἀθέων ... (Βίος Κλήμεντος 80).*

⁴⁴ Γόνης, 18.

⁴⁵ Κιαρίδου, *Vita and Martyrdom*, 70.

⁴⁶ Για τη χειρόγραφη παράδοση του Βίου βλ. αναλυτικά παρακάτω.

⁴⁷ Για τη χειρόγραφη παράδοση του Βίου βλ. Gautier, 12-19 και Πιεν, 66-67.

- Μόσχα όπου φυλάσσεται στην Κρατική Βιβλιοθήκη της Ρωσίας (Lenin Library) με αριθμό 113.⁴⁸
2. Athous, Ιεράς Μονής Βατοπεδίου 1134: Το κείμενο σώζεται, επίσης, ολόκληρο στον κώδικα του Βατοπεδίου με αριθμό 1143 που χρονολογείται στον 15^ο αι. (φφ. 352-404^v). Πρόκειται για ένα μηνολόγιο του Νοεμβρίου που για τις 25 του μήνα αυτού σώζει την Ακολουθία και τον Βίο του αγίου Κλήμεντος, ο οποίος εορτάζει τότε σύμφωνα με την Ορθόδοξη Εκκλησία.⁴⁹
 3. Urbana, University Library, Ricci 2: Το τρίτο χειρόγραφο που σώζει ολόκληρο το κείμενο βρίσκεται στο Πανεπιστήμιο της Ουρμπάνα στο Ιλλινόις των ΗΠΑ με αριθμό 2. Πρόκειται για ένα συμπίλημα χειρογράφων που χρονολογούνται στον 16^ο και τον 17^ο αιώνα και η προέλευσή τους είναι από το Άγιον Όρος. Και αυτό το χειρόγραφο σώζει την ακολουθία και τον Βίο του αγίου Κλήμεντος στα φφ. 25-84^v.⁵⁰
 4. Vaticanus gr. 1409: Το παλαιότερο χειρόγραφο που σώζει, όμως, αποσπασματικά τον *Βίο Κλήμεντος* εντοπίζεται στον κώδικα Vaticanus graecus 1409 που χρονολογείται στον 13^ο αιώνα (φφ. 348^v-352^v).⁵¹ Συγκεκριμένα, παραδίδει το κείμενο από την παρ. 16 μέχρι την παρ. 66, παραλείπονται όμως ενδιάμεσα οι παράγραφοι 47-55 και 60-61. Στον τίτλο του κειμένου δηλώνεται, έναν αιώνα μόλις μετά τη συγγραφή του, ότι πρόκειται για επιλογή αποσπασμάτων προφανώς από ένα μεγαλύτερο κείμενο. Συγκεκριμένα, το χειρόγραφο αρχίζει: «Ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἐπισκόπου Βουλγάρων». Αυτή η μαρτυρία ενισχύει την άποψη ότι το κείμενο ήταν ενιαίο από την αρχή της συγγραφής του παρά την εναλλαγή των προσώπων μέσα στο έργο που προβλημάτισε κατά καιρούς τους ερευνητές.⁵²
 5. Romanus Angelicus gr. 43: Ο κώδικας με αριθμό 43 της Αγγελικής Βιβλιοθήκης στη Ρώμη σώζει στο φ. 183^{rv} μόνο ένα μικρό απόσπασμα από την παρ. 25 μέχρι την παρ. 28 και χρονολογείται στον 14^ο αι.⁵³ Παρ' όλα αυτά, αποτελεί και αυτό για μία σημαντική μαρτυρία όσον αφορά την πατρότητα και τη χειρόγραφη παράδοση. Πρώτον, στην προηγούμενη σελίδα, στο φ. 182^v υπάρχουν σημειώσεις με πληροφορίες που προέρχονται από τον *Βίο Κλήμεντος* από χωρία που παραλείφθηκαν στην αντιγραφή. Δεύτερον, στο ίδιο φύλλο υπάρχει στο περιθώριο ο τίτλος: «Θεοφυλάκτου ἐπισκόπου Βουλγαρίας ἀπὸ τοῦ βίου τοῦ ἀγίου Κλήμεντος». Συνεπώς, ο Θεοφύλακτος μαρτυρείται ως ο

⁴⁸ Milev, 5, Gautier, 12-13 και Iliev, 63.

⁴⁹ Βλ. Σ. Ευστρατιάδης – Α. Βατοπεδινός, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων* [Ἀγιορειτική Βιβλιοθήκη τ. α'], Παρίσι 1924, Gautier, 14-15 και Iliev, 63.

⁵⁰ Βλ. G. Lowe, A Byzantine Manuscript of the University of Illinois, *Speculum* 4 (1929), 324-328, Gautier 13-14 και Iliev 63-64.

⁵¹ Βλ. K. Uthemann, Der Codex Vaticanus gr. 1409. Eine Beschreibung der Handschrift, *Byzantion* 53 (1983), 639-653, Gautier, 15-16 και Iliev, 64.

⁵² Βλ. παραπάνω το σχετικό κεφάλαιο για τη δομή του έργου.

⁵³ Βλ. P. Franchi de' Cavalieri – G. Muccio, Index codicum graecorum Bibliothecae Angelicae. Praef. est Aeneas Piccolomini, *Studi Italiani di Filologia Classica* IV (1896), 87, Gautier, 16-17 και Iliev, 64.

συγγραφέας του έργου και επιπλέον, φαίνεται ότι ο αντιγραφέας είχε μπροστά του ένα αντίγραφο με ολόκληρο το κείμενο.⁵⁴

6. Athous, Ιεράς Μονής Ιβήρων 382: Στην Ιερά Μονή Ιβήρων στον Άγιον Όρος σώζεται ο κώδικας με αριθμό 382 που χρονολογείται στον 15^ο αι., ο οποίος παραδίδει στα φφ. 681-683^v απόσπασμα του Βίου από την παρ. 16 μέχρι την αρχή της παραγράφου 34. Λείπουν ενδιάμεσα οι παρ. 18, 31-32 και η αρχή της παρ. 33. Μια διαφοροποίηση στον τίτλο με τα προηγούμενα χειρόγραφα είναι ότι το κείμενο χαρακτηρίζεται ως *Λόγος* και προστίθενται τα ονόματα των δασκάλων του αγίου Κλήμεντος, Κύριλλου και Μεθοδίου: «Ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τοὺς βίους καὶ τὰ θαύματα τῶν ἁγίων Μεθοδίου, Κυρίλλου καὶ Κλήμεντος...». Επίσης, το κείμενο του Βίου έπεται ενός άλλου έργου του Θεοφύλακτου ίσως όχι τυχαία, οπότε εικάζεται ότι ο αντιγραφέας είχε μπροστά του ένα αντίγραφο που παρέδιδε το όνομα του Θεοφύλακτου.⁵⁵
7. Atheniensis, Βιβλιοθήκης της Βουλής 83: Το επόμενο χειρόγραφο βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων με αριθμό 83 της ειδικής συλλογής χειρογράφων.⁵⁶ Χρονολογείται στον 16^ο αιώνα και σώζει στα φφ. 181^v-184^v απόσπασμα του κειμένου από την παρ. 16 μέχρι την 28, ενώ ενδιάμεσα παραλείπονται οι παρ. 18 και από το τέλος της 22 μέχρι την 26. Στον τίτλο του αποσπάσματος δεν δίνεται κανένα στοιχείο για την πατρότητα του έργου. Και εδώ το έργο χαρακτηρίζεται ως *Λόγος*, ενώ αναφέρονται όχι μόνο τα ονόματα των δασκάλων του αγίου Κλήμεντος, αλλά και ορισμένες πληροφορίες σχετικά με το περιεχόμενο του αποσπάσματος: «... περὶ τοῦ πότε τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος ἐδέξατο τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἀρχηγοῦ ὄντος τούτων ὁ Βορίσης».
8. Athous, Ιεράς Μονής Διονυσίου 280: Στην Ιερά Μονή Διονυσίου του Αγίου Όρους σώζονται σε δύο κώδικες αποσπάσματα του *Βίου Κλήμεντος*. Το πρώτο έχει τον αριθμό 280 και χρονολογείται στον 16^ο αι. Το απόσπασμα που παραδίδει ο κώδικας στα φφ. 362-363^v αρχίζει από την παρ. 16 και διακόπτεται στα μέσα της παρ. 19, ενώ παραλείπεται η παρ. 18. Το κείμενο φέρει τον ίδιο τίτλο όπως και στο χειρόγραφο της Ι.Μ. Ιβήρων. Και σε αυτό το χειρόγραφο δεν αναφέρεται ο Θεοφύλακτος ως συγγραφέας του Βίου.⁵⁷
9. Athous, Ιεράς Μονής Διονυσίου 274: Το δεύτερο χειρόγραφο της Ι.Μ. Διονυσίου με αριθμό 274 χρονολογείται στον 16^ο αι. και παραδίδει στα φφ. 509^v-516 απόσπασμα του *Βίου Κλήμεντος* υπό τον τίτλο: «Ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τοὺς βίους καὶ τὰ θαύματα τῶν ἁγίων Μεθοδίου, Κυρίλλου καὶ Κλήμεντος, συγγραφείς ὑπὸ τοῦ ἐν ἁγίοις ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Θεοφύλακτου, ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Κλήμεντος τοῦ θαυματουργοῦ κειμένου ἐν Ἀχρίδι, πάνυ

⁵⁴ Πιεν, 64.

⁵⁵ Βλ. Σ. Λάμπρος, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, τ. β', Cambridge 1900, 114, Gautier, 16 και Πιεν, 64.

⁵⁶ Βλ. Σ. Λάμπρος, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῶν ἐν Ἀθήναις Βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἐθνικῆς*. Α' Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, *Νέος Ἑλληνομνήμων* 4 (1907), 228, Gautier, 16 και Πιεν, 65.

⁵⁷ Σ. Λάμπρου, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, τ. α', Cambridge 1895, 400, Gautier, 16 και Πιεν, 65.

ώραιοτάτου καὶ χρησιμωτάτου». Στον τίτλο το όνομα του συγγραφέα και μέρος του τίτλου είναι μεταγενέστερη προσθήκη από τον ίδιο τον αντιγραφέα, τα οποία φαίνεται να τα είχε παραλείψει κατά την αντιγραφή και τα συμπλήρωσε αργότερα. Το απόσπασμα του κειμένου που σώζεται στον εν λόγω κώδικα ξεκινά από την παρ. 16 και φτάνει μέχρι την αρχή της παρ. 34, ενώ ενδιάμεσα παραλείπονται οι παρ. 18, 31, 32 και η αρχή της παρ. 33.⁵⁸

10. Atheniensis, Μουσείο Μπενάκη 25: Στον σύμμεικτο φιλολογικό κώδικά του Μουσείου Μπενάκη με αρ. 25, που χρονολογείται στον 18^ο αι. σώζεται στο φ. 1 (παράφυλλο) σημείωμα με τον τίτλο και μικρό απόσπασμα από την παρ. 25.⁵⁹
11. Athous, Ιερά Μονή Δοχειαρίου 73: Στην Ιερά Μονή Δοχειαρίου σώζεται ο σύμμικτος κώδικας με αρ. 73. Τα φύλλα φφ. 30-56 που σώζουν τον Βίο χρονολογούνται στον 14^ο αι.⁶⁰

Ο Gautier και ο Πιεν χωρίζουν τη χειρόγραφη παράδοση στα αντίγραφα που σώζουν ολόκληρο το κείμενο και σε αυτά που σώζουν αποσπάσματα. Συμφωνούν ότι τα τρία χειρόγραφα που σώζουν ολόκληρο το κείμενο του Βίου, δηλαδή της Αχρίδας, του Βατοπεδίου και της Ουρμπάνα λόγω της ομοιότητά τους κυρίως στον τίτλο προέρχονται από ένα χαμένο χειρόγραφο με προέλευση από την Αχρίδα. Επίσης, τα χειρόγραφα του Βατικανού, της Ρώμης και της Μονής Ιβήρων έχουν κι αυτά κοινή προέλευση, ενώ τα χειρόγραφα της Αθήνας και τα δύο χειρόγραφα της Μονής Διονυσίου προέρχονται από το χειρόγραφο της Μονής Ιβήρων.⁶¹ Τέλος, τα χειρόγραφα του Μουσείου Μπενάκη και της Μονής Δοχειαρίου δεν αναφέρονται από τον Gautier και τον Πιεν και δεν έχουν ληφθεί υπόψιν στις κριτικές εκδόσεις τους.

III.7. Εκδόσεις

Ο *Βίος Κλήμεντος* είναι ένα έργο που έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον των εκδοτών εδώ και πέντε αιώνες. Η πρώτη έκδοση τριών αποσπασμάτων του *Βίου Κλήμεντος* έγινε το 1665 από τον Λέοντα Αλλάτιο.⁶² Ακολούθησε ο Γρηγόριος Κωνσταντινίδης το 1772 στη Μοσχόπολη,⁶³ ο οποίος εξέδωσε ολόκληρο τον *Βίο Κλήμεντος*. Δυστυχώς, σε αυτές

⁵⁸ Σ. Λάμπρου, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, τ. α', Cambridge 1895, 395, Gautier, 17 και Πιεν, 65-66.

⁵⁹ Βλ. Β. Χατζοπούλου, *Κατάλογος Ἑλληνικῶν Χειρογράφων του Μουσείου Μπενάκη (16^ος- 20^ος αι.)*, Αθήνα 2017, 73.

⁶⁰ Βλ. Σ. Λάμπρος, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων*, τ. α', Cambridge 1895, 240 και Α. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, v. II [Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 50-52], Leipzig 1938, 442-443.

⁶¹ Βλ. Gautier, 18-19, και Πιεν 66-67.

⁶² Βλ. L. Allatius, *In Roberti Creyghtoni apparatus, versionem et notas ad historiam concili Florentini, scriptam a Silvestro Syropulo de unione inter Graecos et Latinos exercitationes*, Romae 1665, 259-262.

⁶³ Γ. Κωνσταντινίδης, *Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν, νεωστὶ καινῶ τύπῳ ἐκδεδωμένη, συλλεχθεῖσα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ τε Δημητρίου τοῦ Χωματηνοῦ καὶ τοῦ Καβάσιλα, ἀρχιεπισκόπων τοῦ αὐτοῦ θρόνου χρηματισάντων. Δαπάνη μὲν τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ναοῦμ τοῦ θαυματουργοῦ καὶ τοῦ τυπογράφου, διορθώσει δὲ τοῦ λογιωτάτου ἐν*

τις δύο εκδόσεις δεν αναφέρονται καθόλου τα χειρόγραφα που χρησιμοποιήθηκαν. Μία ακόμη, έκδοση έγινε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα από τον ιερομόναχο Αμβρόσιο Πάμπερη στη Λειψία,⁶⁴ ο οποίος αναφέρει ότι χρησιμοποίησε ένα αρχαίο χειρόγραφο που ανήκε στην Ιερά Μονή Αγίου Ναούμ στη λίμνη της Αχρίδας. Πιθανολογείται ότι η έκδοση της Μοσχόπολης βασίστηκε στο ίδιο χειρόγραφο λόγω της μεγάλης ομοιότητας των δύο εκδόσεων.

Πέρα από τις παραπάνω εκδοτικές προσπάθειες ακολούθησαν και πέντε φιλολογικές εκδόσεις. Η πρώτη έγινε από τον Σλαβολόγο Franz Miklošich,⁶⁵ ο οποίος χρησιμοποίησε τις τρεις παραπάνω εκδόσεις για να αποκαταστήσει το κείμενο και το χώρισε σε 29 κεφάλαια. Η δεύτερη επιστημονική έκδοση έγινε το 1918 από τον Ρώσο N. L. Tunickij⁶⁶, ο οποίος βασίστηκε στο χειρόγραφο της Αχρίδας και χρησιμοποίησε και τα χειρόγραφα του Αγίου Όρους, δηλαδή το χειρόγραφο της Μονής Ιβήρων και τα δύο χειρόγραφα της Μονής Διονυσίου. Πάνω σε αυτήν την έκδοση βασίστηκε ο Βούλγαρος A. Milev και εξέδωσε τον Βίο δύο φορές το 1955 και το 1966 με βουλγαρική μετάφραση. Την τελευταία αυτή κριτική έκδοση του 1966 ανατύπωσε ο I. Αναστασίου το 1966 για το ελληνικό κοινό.⁶⁷ Επίσης, μία πολύ σημαντική κριτική έκδοση εκπόνησε ο Γάλλος Βυζαντινολόγος Paul Gautier στη διδακτορική του διατριβή το 1968, η οποία δυστυχώς έμεινε αδημοσίευτη.⁶⁸ Ο συγκεκριμένος εκδότης έλαβε υπόψιν του όλα τα χειρόγραφα (εκτός από τον κώδικα του Μουσείου Μπενάκη 25 και αυτόν της Ιεράς Μονής Δοχειαρίου 73, τα οποία δεν έχει λάβει υπόψιν καμία έκδοση), καθώς και την έκδοση του Λέοντα Αλλάτιου. Τελευταία έκδοση αναφοράς για πολλούς Έλληνες μελετητές μέχρι τις μέρες μας είναι αυτή του Ilia G. Iliev στη Σόφια το 1995.⁶⁹

*ιερομονάχοις κυρίου Γρηγορίου και παρ' αὐτοῦ ἀφιερωθεῖσα τῷ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκοπῶ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρειδῶν κυρίῳ κυρίῳ Ἰωάσαφ. Παρὰ Γρηγορίῳ Ἱερομονάχῳ τῷ Κωνσταντινίδῃ, Μοσχόπολη 1742 [Ανατ. στο: *Cyrrillomethodianum* 10 (1986), 72-99].*

⁶⁴ Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου *Περὶ συστάσεως τοῦ σεβασμίου οἴκου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ζωοδόχου πηγῆς ... καὶ ὁ Βίος τοῦ ἐν ἀγίοις Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγάρων, συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου ἐπισκόπου τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς Θεοφυλάκτου, νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθέντα ἐπιστάσιᾳ Ἀμβροσίου ἱερομονάχου τοῦ Παμπέρεως, ἐν Λειψίᾳ 1802, 101-140.*

⁶⁵ F. Miklosich, *Vita s. Clementis episcopi Bulgarorum*, Vindobonae 1847.

⁶⁶ N. Tunitskij, *Monumenta ad SS Cyril et Methodii successorum vitas resque gestas pertinentia*, Sergiev Posad 1918 [ανατ. με εισαγωγή ἀπὸ τον I. Dujčev, London 1972].

⁶⁷ Ανατ. I. Αναστασίου, Βίος Κλήμεντος Αχρίδος, στο: *ΕΕΘΣΠΘ* 12 (1966), 162-184.

⁶⁸ P. Gautier, *Deux oeuvres hagiographiques du pseudo-Théophylacte*, Paris 1968.

⁶⁹ I. Iliev, *The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition*, στο: *Byzantinobulgarica* 9 (1995), 62-120.

B. Βίος Κλήμεντος Αχρίδος
Μετάφραση

Για τη μετάφραση του *Βίου Κλήμεντος* χρησιμοποιήθηκε η πιο πρόσφατη έκδοση του κειμένου από τον Πιεν. Όμως, για κάποια ασαφή χωρία χρησιμοποιήθηκε κυρίως η έκδοση του Gautier του 1968 και οι κριτικές παρατηρήσεις της Delikari και δευτερευόντως η έκδοση του Milev του 1966 και του ιερομονάχου Αμβροσίου Πάμπερη του 1802. Το κείμενο σε αυτά τα σημεία διορθώθηκε και η κάθε διόρθωση σημειώνεται εν είδει θετικού κριτικού υπομνήματος. Τέλος, επειδή το κείμενο του Πιεν περιείχε πολλά ορθογραφικά-τυπογραφικά λάθη, αυτά διορθώθηκαν και η κάθε διόρθωση σημειώνεται συστηματικά στις υποσημειώσεις. Παράλληλα με τη μετάφραση αναφέρονται οι αγιογραφικές πηγές του κειμένου και παρατίθεται σύντομα το πρωτότυπο κείμενο των πηγών, τις οποίες αντλήσαμε από το υπόμνημα πηγών της έκδοσης του Πιεν και την αγγλική μετάφραση του Νίκολον. Όλες αυτές οι πηγές ελέγχθηκαν, κάποιες που θεωρήθηκαν ανακριβείς αφαιρέθηκαν, ενώ προστέθηκαν μερικές ακόμα, οι οποίες εντοπίστηκαν στην παρούσα εργασία και σημειώνονται κάθε φορά με έντονη γραφή.

Conspectus Siglorum Editiones

- I** I. Iliev, The Long Life of Saint Clement of Ohrid. A Critical Edition, στο: *Byzantinobulgarica* 9 (1995), 62-120.
- G** P. Gautier, *Deux oeuvres hagiographiques du pseudo-Théophylacte*, Paris 1968.
- M** A. Milev, *Gruckite žitija na Kliment Ochridski*, Sofia 1966, 76-146.
- P** Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου *Περὶ συστάσεως τοῦ σεβασμίου οἴκου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ζωοδόχου πηγῆς ... καὶ ὁ Βίος τοῦ ἐν ἀγίοις Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγάρων, συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου ἐπισκόπου τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς Θεοφυλάκτου, νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθέντα ἐπιστάσιᾳ Ἀμβροσίου ἱερομονάχου τοῦ Παμπέρεως, ἐν Λειψίᾳ 1802, 101-140.*
- D** A. Delikari, Die lange Vita des Hl. Klemens. Eine wichtige historische Quelle für die Verbreitung des Christentums auf dem Balkan. Kritische Beiträge zum Text, στο: *Problemi na Kirilo-Methodievoto delo I na bălgarskata kultura prez IX-X vek, Sofija, 28 Septemvri-2 Oktovri 2005* [Cyrillo-Methodian Studies 17], Sofia 2007, 197-203.

Βίος καὶ πολιτεία, ὁμολογία τε καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἐπισκόπου Βουλγάρων, συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου καὶ ἀοιδίμου ἀρχιεπισκόπου τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας, κυροῦ Θεοφυλάκτου, χρηματίσαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει μαῖστορος τῶν ῥητόρων

I.1. Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου, δεῦτε καὶ διηγῆσομαι ὑμῖν, πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν, ὅπως ἂν γνῶ γενεὰ ἐτέρα, υἱοὶ τεχνησόμενοι, καὶ ὁ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσῃ τὸν Κύριον. Ταῦτα Δαβὶδ μὲν εἶρηκε καὶ ἡμεῖς δὲ μετ' αὐτοῦ σήμερον· δεῖ γὰρ τὴν θεῖαν μεγαλωσύνην ἐκδιηγείσθαι πάντοτε καὶ πρὸς ἅπαντας οὐ ταύτη μόνον ὅτι τῆς τοῦ Θεοῦ αἰνέσεως οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, ὡς πιστεύομεν, –ὅσα γὰρ ἂν ἐπαγγείλωμεν ἢ λαλήσωμεν, ὑπὲρ ἀριθμὸν ἐπληθύνθησαν τὰ λειπόμενα –ἀλλ' ὅτι καὶ τοῖς ῥαθυμοτέροις πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ ἐργασίαν ἀπονυστάζουσιν διυπνισμὸς τις γίνεται ἢ τῶν τοῦ Θεοῦ θαυμασίων κηρυττομένη μεγαλοπρέπεια.

2. Οἴονται γὰρ οἱ πολλοὶ τοὺς καθ' ἡμᾶς καιροὺς μὴ ἀντὶ τῶν ἀρχαίων χωρῆσαι ἀλλὰ τοὺς μὲν προτέρους χρόνους καὶ θαύμασι λαμπρυνθῆναι καὶ βίοις ἀνδρῶν κοσμηθῆναι ἀσωμάτως σχεδὸν ζησάντων ἐν σώματι, τῇ δὲ ἡμετέρᾳ γενεᾷ μηδὲν τοιοῦτον δωρηθῆναι παρὰ Θεοῦ, ὅθεν καὶ πρὸς τὸν σπουδαῖον βίον, ὡς τῆς νῦν φύσεως μὴ δεχομένης τοῦτον, ἐλεεινῶς ἀπενάρκησαν· κακῶς γε εἰδότες ἐκεῖνοι καὶ λίαν ἐπισφαλῶς, ὃ τε γὰρ τῆς φύσεως λόγος αὐτός ἐστι καὶ οὐκ ἠλλοίωται, καὶ κατέλιπεν ἑαυτῷ Κύριος κὰν τοῖς ἡμετέροις χρόνοις ἄνδρας μάλα πολλούς, οἱ γόνυ τῶν κάτω συρομένων οὐδενὶ κάμπαντες εἰς δόξαν τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς τῷ τοῦ βίου φωτὶ διέλαμψαν, φωστῆρες ἐν κόσμῳ γεγονότες, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες.

Βίος και πολιτεία, ομολογία και διήγηση ορισμένων θαυμάτων του εν αγίοις πατρός ημών Κλήμεντος, Αρχιεπισκόπου Βουλγάρων, ο οποίος γράφτηκε από τον αγιώτατο και αοίδιμο αρχιεπίσκοπο της πρώτης Ιουστινιανής και πάσης Βουλγαρίας κύριο Θεοφύλακτο, ο οποίος διετέλεσε και ως μαΐστορας των ρητόρων στην Κωνσταντινούπολη

Πρόλογος

1.1. *Ελάτε, τέκνα, να με ακούσετε, ελάτε όλοι εσείς που σέβαστε τον Θεό και θα σας μιλήσω με λεπτομέρεια, ώστε να τα γνωρίσει η επόμενη γενιά, τα παιδιά που θα γεννηθούνε, και ο νέος λαός να δοξάσει τον Κύριο.*⁷⁰ Αυτά ο Δαβίδ τα έχει πει, αλλά τα ίδια λέμε κι εμείς μαζί του σήμερα. Πράγματι, πρέπει να διακηρύττει κανείς με κάθε λεπτομέρεια το μεγαλείο του Θεού πάντοτε και παντού κι όχι μόνο γι' αυτόν τον λόγο, επειδή η εξύμνηση του Θεού δεν έχει τέλος,⁷¹ όπως πιστεύουμε –γιατί όσα κι αν διακηρύζουμε ή διαλαλήσουμε πάλι θα είναι υπεράριθμα⁷² αυτά που θα λείπουν–, αλλά επειδή ακόμα και για τους ράθυμους που οκνούν απέναντι στην εργασία του καλού γίνεται ένα είδος αφύπνισης η διακηρυττόμενη μεγαλοπρέπεια της θαυματουργίας του Θεού.

2. Όμως, πολλοί θεωρούν ότι οι δικοί μας οι καιροί δεν μπορούν να συγκριθούν σε τίποτα με τους παλαιούς, αλλά ότι οι προγενέστεροι χρόνοι και λαμπρύνθηκαν με θαύματα και κοσμήθηκαν με βίους ανδρών που έζησαν σχεδόν ασώματοι μέσα στο σώμα τους, ενώ στη δική μας γενιά τίποτα τέτοιο δεν δόθηκε από τον Θεό. Και γι' αυτόν τον λόγο αποχαυνώθηκαν οικτρά, επειδή τάχα η φύση μας τώρα πια δεν μπορεί να αντέξει την αγία ζωή. Πονηρά πιστεύουν αυτοί και τελείως λανθασμένα, γιατί η ουσία της (ανθρώπινης) φύσης παραμένει η ίδια και δεν έχει αλλοιωθεί. Και ο Κύριος άφησε για την υπηρεσία Του ακόμα και στους δικούς μας χρόνους πάρα πολλούς άνδρες που καθώς δεν υπέκυψαν σε τίποτα⁷³ από τα επίγεια πράγματα, έλαμψαν με το φως του

⁷⁰ Πρβλ. Ψλ. 33, 12: «δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου», Ψλ. 65, 16: «δεῦτε ἀκούσατε καὶ διηγῆσομαι, πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν», Ψλ. 77, 6: «ὅπως ἂν γνῶ γενεὰ ἑτέρα, υἱοὶ οἱ τεχνησόμενοι», Ψλ. 101, 19: «γραφήτω αὕτη εἰς γενεὰν ἑτέραν, καὶ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον».

⁷¹ Πρβλ. Ψλ. 146, 5: «μέγας ὁ Κύριος ἡμῶν, ... καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς».

⁷² Πρβλ. Ψλ. 39, 6: «ἀπήγγεila καὶ ἐλάλησα, ἐπληθύνθησαν ὑπὲρ ἀριθμὸν».

⁷³ Πρβλ. Βασ. Γ' 19, 18: «καὶ καταλείψεις ἐν Ἰσραὴλ ἑπτὰ χιλιάδας ἀνδρῶν, πάντα γόνατα, ἃ οὐκ ὤκλασαν γόνου τῷ Βάαλ», Ρωμ. 11, 4-5 «κατέλιπον ἑμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνου τῇ Βάαλ».

3. Ὅσπερ οὖν καὶ τὴν τῶν Βουλγάρων χώραν ἐφώτισαν ἐν τοῖς ἐσχάτοις τούτοις καιροῖς πατέρες μακάριοι καὶ διδάσκαλοι, λάμπαντες διδάγμασί τε καὶ θαύμασι καὶ βίῳ καὶ λόγῳ καταστάντες παρὰ Θεοῦ ἀμφιδέξιοι ὧν τὸν πάντα μὲν βίον παραδιδόναι γραφῆ εὐχῆς⁷⁴ ἔργον ἐμοί, πλὴν ἀλλὰ κρεῖττον τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως· ὀλίγα δέ τινα παραθέμενος τοῦ τε Θεοῦ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν χάριν τεκμηριώσομαι μεθ' ἡμῶν ὄντος καὶ ἐσομένου πάσας τὰς ἡμέρας ἄχρι τῆς συντελείας, ὡς ἡ ὑπόσχεσις, καὶ δείξω πᾶσιν ἀνθρώποις ὡς οὐχ ἡ φύσις ἡμῶν ἠλλοίωται, ἀλλὰ διέστραπται ἢ προαίρεσις.

Π. 4. Τίνες οὖν οἱ πατέρες οὗτοι τάχα ζητεῖτε μαθεῖν. Μεθόδιος, ὃς τὴν Πανόνων ἐπαρχίαν ἐκόσμησεν, ἀρχιεπίσκοπος Μοράβου γενόμενος, καὶ Κύριλλος ὁ πολὺς μὲν τὴν ἔξω φιλοσοφίαν, πλείων δὲ τὴν ἔσω, καὶ τῆς τῶν ὄντων ὄντως φύσεως ἐπιγνώμων, μᾶλλον <δὲ> τοῦ ἐνὸς ὄντος,⁷⁵ ᾧ⁷⁶ τὰ πάντα ἐκ μὴ φαινομένων τὸ εἶναι ἔλαβον. Οὗτοι γὰρ δὴ διὰ τὴν τοῦ βίου καθαρότητα Θεὸν λαβόντες ἐν ἑαυτοῖς καὶ διὰ τοῦ τὸν φόβον συλλαβεῖν ἐν γαστρὶ τὸ σωτηριῶδες⁷⁷ Πνεῦμα ἀποτεκεῖν σπεύδοντες εἶχον μὲν ἰκανῶς λόγου διδασκαλικοῦ, ἐλλάδι γλώττῃ προσφερομένου, καὶ πολλοὺς εἴλκεν ἢ τῆς τοιαύτης σοφίας ἄλυσις.

5. Ἐπεὶ δὲ τὸ τῶν Σθλοβενῶν γένος εἶτουν Βουλγάρων ἀσυνέτως εἶχον τῶν ἐν ἐλλάδι γλώττῃ συντεθειμένων Γραφῶν, ζημίαν ἠγοῦντο τοῦτο μεγίστην οἱ ἅγιοι καὶ τὸ μὴ τὸν λύχνον τῶν Γραφῶν ἐπανάπτεσθαι τῷ τῶν Βουλγάρων ἀύχμηρῷ⁷⁸ τόπῳ ἀπαρακλήτου λύπης ἐποιοῦντο ὑπόθεσιν, ἤλγουν, ἐδυσφόρουν, ἀπελέγοντο τὴν ζωὴν.

⁷⁴ ἀύχης I.

⁷⁵ μᾶλλον <δὲ> τοῦ ἐνὸς ὄντος D: μᾶλλον τοῦ ἐνὸς ὄντος MG: μᾶλλον τοῦ ἐνὸς ὄντως I.

⁷⁶ δι' οὗ vel παρ' οὗ (τὰ πάντα τὸ εἶναι ἔλαβον) prop. D.

⁷⁷ σωτηριῶδες I.

⁷⁸ ἀύχμηρῷ I.

βίου τους για τη δόξα του ουράνιου Πατέρα και έγιναν φωτοδότες μέσα στον κόσμο διαφυλάττοντας τον Λόγο της ζωής.⁷⁹

3. Έτσι, λοιπόν, φώτισαν και τη χώρα των Βουλγάρων σε αυτούς τους έσχατους καιρούς μακάριοι πατέρες και διδάσκαλοι, οι οποίοι έλαμψαν με τη διδασκαλία και τα θαύματά τους και στάθηκαν με τη ζωή και τον λόγο τους τέλειοι κοντά στον Θεό, για τους οποίους θα ήταν ευχής έργον να παραδώσω γραπτώς όλη τη ζωή τους, όμως, αυτό το έργο ξεπερνά τη δύναμη του λόγου μου. Θα αναφέρω, λοιπόν, λίγα στοιχεία, ώστε να αποδείξω τη φιλανθρωπία και τη χάρη του Θεού που είναι μαζί μας και θα είναι όλες τις ημέρες μέχρι τη συντέλεια των αιώνων,⁸⁰ όπως υποσχέθηκε, και θα φανερώσω σε όλους τους ανθρώπους ότι η φύση μας καθόλου δεν έχει αλλοιωθεί, αλλά έχει διαστραφεί η προαίρεση.

Η επινόηση του γλαγολιτικού αλφάβητου και η μετάφραση της Αγίας Γραφής στα σλαβονικά από τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο

Π. 4. Ζητάτε να μάθετε ποιοι είναι αυτοί οι πατέρες; Ο Μεθόδιος, ο οποίος κόσμησε την περιοχή των Παννόνων, καθώς έγινε αρχιεπίσκοπος Μοράβου και ο Κύριλλος, ο οποίος γνώριζε άριστα την κοσμική φιλοσοφία και πολύ περισσότερο τη θεολογία και τη φύση των αληθινών πραγμάτων, και περισσότερο τη φύση του ενός αληθινού Θεού, από τον οποίο όλα τα στοιχεία από ανυπόστατα έλαβαν την ύπαρξη.⁸¹ Αυτοί, λοιπόν, χάρη στην καθαρότητα του βίου έλαβαν τον Θεό μέσα τους και καθώς κνοφορούσαν στην κοιλιά τους τον φόβο του Θεού, έσπευσαν να γεννήσουν το Πνεύμα της σωτηρίας.⁸² Και ήταν πολύ ικανοί στον λόγο της διδασκαλίας, που προσφερόταν στην ελληνική γλώσσα, και έτσι τραβούσε πολλούς η αλυσίδα αυτής της σοφίας.

5. Επειδή, όμως, το γένος των Σθλοβενών, δηλαδή των Βουλγάρων, δεν καταλάβαιναν τις Ιερές Γραφές που είχαν συντεθεί στην ελληνική γλώσσα, οι άγιοι το θεωρούσαν αυτό πολύ μεγάλη ζημιά. Και ήταν αιτία απαρηγόρητης λύπης το ότι δεν μπορούσε να

⁷⁹ Πρβλ. Φλ. 2, 15-16: «έν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ, 16 λόγον ζωῆς ἐπέχοντες».

⁸⁰ Πρβλ. Μτ. 28, 20: «καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος».

⁸¹ Πρβλ. Εβρ. 11, 3: «εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὸ βλεπόμενον γεγονέναι».

⁸² Πρβλ. Ησ. 26, 18: «ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν καὶ ὠδινήσαμεν καὶ ἐτέκομεν· πνεῦμα σωτηρίας σου ἐποιήσαμεν ἐπὶ τῆς γῆς».

6. Τί γοῦν ποιῶσι; Πρὸς τὸν Παράκλητον ἀποβλέπουσιν, οὗ πρῶτον δῶρον αἱ γλῶσσαι, καὶ τῇ τοῦ Λόγου βοηθείᾳ καὶ παρὰ τούτου τὴν χάριν ταύτην αἰτοῦνται γράμματά τε ἐξευρέσθαι, δασύτητι Βουλγάρων γλώττης κατάλληλα καὶ δυνηθῆναι τὰς θείας Γραφὰς πρὸς τὴν φωνὴν τοῦ ἔθνους μεταγαγεῖν. Ἀμέλει καὶ νηστεία⁸³ εὐτόνω καὶ προσευχῇ ἐπιμόνω, κακώσει τε ψυχῆς καὶ συντριβῇ καὶ ταπεινώσει ἐκδόντες ἑαυτοὺς⁸⁴ τοῦ ποθουμένου τυγχάνουσι· ἐγγὺς γάρ, φησί, Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἔτι· λαλοῦντός σου, ἐρεῖ· ἰδοὺ πάρεμι, θεὸς γὰρ ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι καὶ οὐ θεὸς πόρρωθεν.

7. Εὐρίσκουσιν οὖν καὶ οὗτοι τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν ὡς ὄρθρον ἔτοιμον καὶ φῶς ἀνέτειλε τοῖς δικαίοις γνώσεως καὶ ἡ σύζυγος αὐτῶν εὐφροσύνη τὴν προτέραν λύπην αὐτῶν ἀπήλασε. Τυχόντες οὖν τοῦ εὐκταίου τούτου χαρίσματος, ἐξευρίσκουσι μὲν τὰ σθλοβενικὰ γράμματα, ἐρμηνεύουσι δὲ τὰς θεοπνεύστους Γραφὰς ἐκ τῆς ἐλλάδος γλώττης εἰς τὴν βουλγαρικὴν, ποιῶνται δὲ σπουδὴν τοῖς ὀξυτέροις τῶν μαθητῶν παραδοῦναι τὰ θεῖα μαθήματα· οὐκ ὀλίγοι γὰρ τῆς διδασκαλικῆς ταύτης πηγῆς ἔπινον, ὧν ἐκπρόκριτοί τε καὶ τοῦ χοροῦ κορυφαῖοι Γοράσδος τε καὶ Κλήμης καὶ Ναοὺμ καὶ Ἀγγελάριος καὶ Σάβας.

III. 8. Ἐπεὶ δὲ Παῦλον ἐγίνωσκον τοῖς ἀποστόλοις τὸ εὐαγγέλιον κοινωσάμενον, τρέχουσι καὶ αὐτοὶ πρὸς τὴν Ῥώμην τῷ μακαριωτάτῳ πάπῃ τὸ ἔργον τῆς ἐρμηνείας τῶν γραφῶν ἐμφανίσοντες, εἰ κατηθύνθη ἐπ' αὐτούς καὶ μὴ εἰς κενὸν ἔδραμον.

⁸³ νηστεία I.

⁸⁴ ἐκδόντες iter. I.

ανάψει το λυχνάρι των Γραφών στον τραχύ τόπο⁸⁵ των Βουλγάρων. Πονούσαν, υπέφεραν, παραιτούνταν από τη ζωή.⁸⁶

6. Τι κάνουν, λοιπόν; Καταφεύγουν προς τον Παράκλητο, του οποίου πρώτο δώρο ήταν οι γλώσσες και με τη βοήθεια του Λόγου ζητούν από Αυτόν αυτήν τη χάρη, δηλαδή να εφεύρουν γράμματα κατάλληλα για την τραχύτητα της βουλγαρικής γλώσσας και έτσι να μπορέσουν να μεταφράσουν τις Ιερές Γραφές στη γλώσσα του έθνους. Με αυστηρή νηστεία, με επίμονη προσευχή, με κακοπάθεια της ψυχής και εκθέτοντας τους εαυτούς τους στη συντριβή και την ταπείνωση, πετυχαίνουν αυτό που ποθούσαν. Γιατί, λέει, είναι κοντά ο Κύριος σε όλους όσοι τον επικαλούνται αληθινά,⁸⁷ και ακόμα· όταν αναφωνήσεις θα σου πει: «Να, στέκομαι δίπλα σου.⁸⁸ Γιατί εγώ είμαι Θεός που βρίσκεται κοντά σας και όχι μακριά σας».⁸⁹

7. Βρίσκουν, λοιπόν, και αυτοί τη χάρη του Αγίου Πνεύματος σαν έτοιμη αυγή.⁹⁰ Και ανέτειλε στους δίκαιους το φως της γνώσης, και η χαρά που ήταν ενωμένη μαζί τους⁹¹ τους απάλλαξε από την πρώτη τους λύπη. Αφού, λοιπόν, κέρδισαν το πολυπόθητο αυτό δώρο, και εφευρίσκουν τα σθλοβενικά γράμματα και μεταφράζουν τις θεόπνευστες Ιερές Γραφές από την ελληνική γλώσσα στη βουλγαρική. Και σπεύδουν να διδάξουν τα θεία μαθήματα στους πιο έξυπνους από τους μαθητές τους. Και μάλιστα ήταν πολλοί αυτοί που έπιναν από αυτήν την πηγή της διδασκαλίας τους. Από αυτούς ξεχώριζαν και ήταν οι κορυφαίοι του ομίλου τους ο Γοράσδος και ο Κλήμης και ο Ναούμ και ο Αγγελάριος και ο Σάββας.

Το ταξίδι στη Ρώμη και η κοίμηση του αγίου Κύριλλου

III. 8. Και επειδή γνώριζαν ότι ο Παύλος μοιράστηκε με τους Αποστόλους τον λόγο του Ευαγγελίου, τρέχουν και αυτοί στη Ρώμη για να παρουσιάσουν το έργο της μετάφρασης των Γραφών στον μακαριώτατο πάπα (και να διαπιστώσουν) εάν (το έργο τους) πήρε τη σωστή κατεύθυνση και δεν προσπάθησαν μάταια.⁹²

⁸⁵ Πρβλ. Πε. Β' 1, 19: «ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν ἀύχμηρῷ τόπῳ».

⁸⁶ Πρβλ. Ιων. 4, 8: «καὶ ὀλιγοψύχησεν καὶ ἀπελέγετο τὴν ψυχὴν αὐτοῦ».

⁸⁷ Πρβλ. Ψλ. 144, 18: «ἐγγὺς Κύριος πᾶσιν τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτόν».

⁸⁸ Πρβλ. Ησ. 58, 9: «τότε βοήση, καὶ ὁ Θεὸς εἰσακουσεταιί σου· ἔτι λαλοῦντός σου ἔρεϊ· ἰδοὺ πάρεμι».

⁸⁹ Πρβλ. Ιερ. 23, 23: «θεὸς ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος, καὶ οὐχὶ θεὸς πόρρωθεν».

⁹⁰ Πρβλ. Ωσ. 6, 3: «ὡς ὄρθρον ἔτοιμον εὐρήσομεν αὐτόν».

⁹¹ Πρβλ. Ψλ. 96, 11: «φῶς ἀνέτειλεν τῷ δικαίῳ καὶ τοῖς εὐθέσι τῆ καρδία εὐφροσύνη», Ψλ. 111, 4: «ἐξάνειλεν ἐν σκότει φῶς τοῖς εὐθέσιν».

⁹² Πρβλ. Φλ. 2, 16: «ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα».

9. Ὁ δὲ τῆνικαῦτα τοῖς ἀποστολικοῖς ἐμπρέπων θρόνοις Ἀδριανὸς τὴν τούτων ἀκούσας ἔλευσιν ἐχάρη μὲν χαρὰν μεγάλην σφόδρα· ἐκ μακροῦ γὰρ τῆ βροντῆ τῆς⁹³ περὶ τῶν ἁγίων φήμης καταπληττόμενος ἐπόθει καὶ τὴν ἀστραπὴν ἰδεῖν τῆς ἐν αὐτοῖς χάριτος, ἐκεῖνο πάσχων πρὸς τοὺς θεῖους ἄνδρας ὁ Μωσῆς πρὸς Θεόν, καὶ ὅψιν αὐτῷ ἐμφανισθῆναι τὴν ποθουμένην καὶ γνωστῶς ἰδεῖν ἐφιέμενος. Οὐκέτι δὲ κατέχειν οἶός τε ἦν ἑαυτόν, ἀλλὰ τὸ ἱερατικὸν ἅπαν σὺν τῷ παρευρεθέντι ἀρχιερατικῷ προσλαβόμενος, ἐξῆλθεν εἰς τὴν τῶν ἁγίων συνάντησιν, τὸ τοῦ σταυροῦ τε σημεῖον προπορευόμενον αὐτοῦ κατὰ τὸ εἰωθὸς ἔχων καὶ τῷ τῶν λαμπάδων φωτὶ τὴν τῆς χαρᾶς ἐπισημαίνων φαιδρότητα, ἔστι δ' εἰπεῖν ὅτι καὶ τὴν τῶν ἐπιξενουμένων λαμπρότητα· οὗς δοξάζων ὁ τοῖς ἁγίοις ἐνδοξαζόμενος Κύριος θαύματα πολλὰ τελεσθῆναι παρ' αὐτῶν κατὰ τὸν τῆς εἰσόδου καιρὸν εὐδόκησεν. Ὡς δὲ καὶ τὸ ἔργον ἐμφανισθεῖ τῷ πάπα καὶ τὴν τῶν Γραφῶν ἐν <βουλγράφ> γλώττῃ⁹⁴ μετὰθεςιν κατασκέψαιτο, ἀποστολικῆς ὄντως ψυχῆς καὶ χάριτος πνευματικῆς οὔσαν γέννημα, οὐκ εἶχεν ὄ<πως> χρήσαιτο⁹⁵ τῇ χαρᾷ· ἐμακάριζε τοὺς ἄνδρας παντοίοις ὀνόμασιν ἀνεκάλει, πατέρας, ἐπιπόθητα τέκνα, χαρὰν οἰκείαν, στέφανον πίστεως, δόξης καὶ κάλλους, ἐκκλησίας διάδημα. Ἐπὶ τούτοις τί ποιεῖ; Τὰς ἐρμηνευθείσας βίβλους λαβὼν τῷ θεῷ θυσιαστηρίῳ προσήγαγεν, οἷον τι ἀνάθημα ταύτας καθιερῶν τῷ Θεῷ καὶ δεικνύς ὡς τοιαύταις θυσίαις, καρπῷ χειλέων, εὐαρεστεῖται Θεός καὶ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας τὰς τοιουτοτρόπους καρπώσεις δέχεται, –τί γὰρ τῷ Λόγῳ λόγου τοὺς λογικοὺς ἀλογίας λυτρομένου τερπνότερον, εἴπερ τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον ἥδεται; –ἀποστολικούς τε τοὺς ἄνδρας ἐπ' ἐκκλησίας ἐκήρυξεν ὡς τῷ Παύλῳ⁹⁶ τὸν ἴσον ὑποδύναστας ἀγῶνα καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν προσφορὰν τελείαν καὶ ἁγίαν τῷ Θεῷ προσενεγκεῖν σπείσαντας.

⁹³ om. I.

⁹⁴ ἐν <βουλγράφ> γλώττῃ D: ἐν γλώττῃ <βουλγαρικῇ> G: ἐν γλώττῃ MI.

⁹⁵ ὄ<πως> χρήσαιτο D: ὁ χρήσαιτο MGI.

⁹⁶ τῷ om. I.

9. Και ο Αδριανός, που τότε κατείχε τον αποστολικό θρόνο, όταν άκουσε την έλευσή τους, χάρηκε υπερβολικά. Γιατί, καθώς ξαφνιαζόταν από τη βροντή της φήμης των αγίων από μακριά, ποθούσε να δει και την αστραπή της εσωτερικής τους χάρης (από κοντά), γιατί ένιωθε μπροστά σε αυτούς τους θείους άνδρες ό,τι ένιωθε και ο Μωυσής μπροστά στον Θεό, και επιθυμούσε να εμφανιστεί μπροστά του το πρόσωπο που ποθούσε και να το δει καθαρά.⁹⁷ Επειδή αδυνατούσε πια να συγκρατήσει τον εαυτό του, βγήκε για να συναντήσει τους αγίους παίρνοντας μαζί του όλους τους ιερείς και τους αρχιερείς που παρευρίσκονταν, έχοντας μπροστά του να προπορεύεται το σημείο του Σταυρού, σύμφωνα με το έθιμο, δηλώνοντας έτσι και με το φως των λαμπάδων τη λαμπρότητα της χαράς –μπορεί να πει κανείς και τη λαμπρότητα των φιλοξενούμενων. Αυτούς δοξάζοντας ο Κύριος, που δοξάζεται από τους αγίους,⁹⁸ ευδόκησε να γίνουν πολλά θαύματα από αυτούς την ώρα της εισόδου τους. Όταν το έργο παρουσιάστηκε στον πάπα και εξέτασε τη μετάφραση των Γραφών, που ήταν πράγματι καρπός αποστολικού πνεύματος και πνευματικής χάριτος, (ο πάπας) δεν ήξερε πώς να εκφράσει τη χαρά του. Μακάριζε τους άνδρες και τους αποκαλούσε με κάθε όνομα, πατέρες, ποθητά τέκνα, δική του χαρά, στεφάνι της πίστης, της δόξας και του κάλλους, διάδημα της Εκκλησίας.⁹⁹ Και τι κάνει μετά από αυτά; Αφού πήρε τα μεταφρασμένα βιβλία, τα τοποθέτησε στο Άγιο Θυσιαστήριο αφιερώνοντάς τα στον Θεό ως ανάθημα, και δείχνοντας έτσι ότι με τέτοιου είδους θυσίες, καρπούς χειλέων, ευαρεστείται ο Θεός και ότι δέχεται τέτοιους καρπούς για ευωδία.¹⁰⁰ Γιατί τι είναι πιο ευχάριστο στον Θείο Λόγο από τον λόγο που λυτρώνει τα λογικά όντα από την αλογία εφόσον το όμοιο ευαρεστείται με το όμοιο;¹⁰¹ Ανακήρυξε, λοιπόν, τους άνδρες αποστόλους της Εκκλησίας, επειδή επιδόθηκαν σε αγώνα ισάξιο με αυτόν του Παύλου και προσέφεραν στον Θεό την τέλεια και ιερή θυσία των εθνών.¹⁰²

⁹⁷ Πρβλ. Εξ. 33, 12-13: «Καί εἶπεν Μωϋσῆς πρὸς Κύριον... 13 εἰ οὖν εὗρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν· γνωστῶς ἴδω σε, ὅπως ἂν ᾧ εὐρηκῶς χάριν ἐναντίον σου».

⁹⁸ Πρβλ. Θεσ. Β' 1, 10: «ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ».

⁹⁹ Πρβλ. Φλ. 4, 1: «Ὡστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου».

¹⁰⁰ Πρβλ. Εβρ. 13, 15-16: «θυσίαν αἰνέσεως διὰ παντὸς τῷ Θεῷ, τοῦτ' ἔστιν καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. 16 ...τοιαύταις γὰρ θυσίαις ευαρεστεῖται ὁ Θεός», Εφ. 5, 2: «καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας», Φλ. 4, 18: «ὁσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτὴν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ».

¹⁰¹ Πρβλ. Σειρ. 13, 15-16: «Πᾶν ζῶον ἀγαπᾷ τὸ ὅμοιον αὐτῷ καὶ πᾶς ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ· 16 πᾶσα σὰρξ κατὰ γένος συνάγεται, καὶ τῷ ὁμοίῳ αὐτοῦ προσκολληθήσεται ἀνὴρ».

¹⁰² Πρβλ. Ρωμ. 15, 16: «ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος».

10. Εἶτα, τῶν ἐπομένων τοῖς ἀγίοις ὅσοι καὶ σθλοβενικῶν γραμμάτων ἱκανὴν πεῖραν ἔχειν καὶ βίῳ σεμνῶ κεκοσμηθῆσθαι παρὰ τῶν διδασκάλων ἐμαρτυροῦντο, τοὺς μὲν τοῦ πρεσβυτερίου, τοὺς δὲ τοῦ τῶν διακόνων, ἔστι δ' οὖς καὶ ὑποδιακόνων βαθμοῦ ἠξίωσεν, αὐτὸν δὲ τὸν μέγαν Μεθόδιον καίτοι πολλὰ δραπετεύοντα καὶ ἀναδυόμενον, ἐπίσκοπον Μοράβου τῆς Πανονίας χειροτονεῖ, οὐχ ὅσιον εἶναι κρίνας ἀμοιρεῖν τοῦ ὀνόματος τὸν ἀξιοθέντα τοῦ πράγματος. Ἴσον γὰρ πλημμελεῖσθαι ὅταν τε τοῦ ὀνόματός τις τύχοι πάμπλου διφκισμένος τοῦ πράγματος καὶ ὅταν ἐπίσκοπός τις ὦν τοῖς ἔργοις καὶ τῷ ἀξιώματι εἶτα παρορῶτο τῇ τάξει τῶν ἰδιωτῶν ὑποκρύπτεσθαι, καὶ λύχνος ὦν ὑπὸ τὴν κλίνην τῆς ἀφανείας τιθοῖτο. Ἀλλὰ Μεθόδιον μὲν οὕτως ὁ Ῥώμης ἀρχιερεὺς τῷ ἐπισκοπικῷ τιμᾷ ἀξιώματι, μᾶλλον δὲ τὴν ἐπισκοπὴν δι' αὐτοῦ.

11. Κύριλλον δὲ τὸν ὄντως φιλόσοφον ὁ μέγας ἀρχιερεὺς εἰς τὰ τῶν ἀγίων προσκαλεῖται ἅγια, ἐκεῖ λειτουργήσοντα ἔνδον τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς καὶ τῶν μυστηρίων μεταληψόμενον πνευματικώτερον καὶ θειότερον καὶ τοῦ ποτηρίου τοῦ καινοῦ κοινωνήσοντα. Ὡσπερ γὰρ ἐπὶ τούτῳ παραμεῖναι τῇ σαρκὶ ἐαθεῖς ἵνα τὴν τε τῶν γραμμάτων εὔρεσιν καὶ τὴν τῶν Γραφῶν μετάθεσιν πραγματεύσῃται, μετὰ τὸ ταῦτα διακονῆσαι τῷ θεῷ βουλήματι, παρὰ τοῦ διδάξαντος αὐτὸν τὴν γνῶσιν Θεοῦ προσλαμβάνεται. Προγνοὺς δὲ τὴν ἑαυτοῦ τελευτὴν, τὸ τῶν μοναχῶν σχῆμα ἐπαμφιέννυται καὶ πάλαι μὲν τοῦτο ποθῶν, διὰ δὲ μετριοφροσύνην, ὡς μέγα τι καὶ τὴν αὐτοῦ ἰσχὺν ὑπερβαῖνον ἀναδυόμενος. Δέκα δὲ ἡμέρας ἐν τούτῳ διαγενόμενος καὶ φωτὶ φῶς προσλαβὼν εἰς οὐρανοὺς μετέστη, οὗ ὁ Χριστός, τὴν τοῦ κλαυθμῶνος κοιλάδα, τὰ τοῦ σκοτασμοῦ σκηνώματα, τὸν πηλὸν τῆς ἰλύος, τὴν ἐνταῦθα παροικίαν καταλιπὼν, καὶ τὸ Πνεῦμα μὲν τῷ Θεῷ τῶν πνευμάτων παρέθηκε, σῶμα δ' ἐκεῖνο¹⁰³ τὸ πρὸ τῆς φυσικῆς νεκρώσεως τῆς προαιρετικῆς ἀπολαῦσαν ὕμνοις ὑπὸ τε τοῦ θείου πάπα καὶ τοῦ κλήρου παντὸς φιλοτιμηθὲν ἐγκατετέθη τῷ ναῷ Κλήμεντος, Κλήμεντος

¹⁰³ ἐκεῖνου prop. D.

10. Έπειτα, για όσους από τους ακολούθους των αγίων δόθηκε μαρτυρία από τους διδασκάλους ότι είχαν αρκετή εμπειρία στη σθλοβενική γραφή και ότι κοσμούνταν με σεμνό βίο, άλλους τους αξίωσε του βαθμού των πρεσβυτέρων και άλλους του βαθμού των διακόνων και άλλους του βαθμού των υποδιακόνων, ενώ τον μέγα Μεθόδιο, παρ' όλο που προσπάθησε πολύ να το αποφύγει και να αποσυρθεί, τον χειροτονεί επίσκοπο Μοράβου της Παννονίας, γιατί έκρινε ότι είναι άδικο να μη φέρει τον τίτλο αυτός που στην πράξη το είχε αξιωθεί. Γιατί είναι εξίσου λάθος και όταν κάποιος λαμβάνει τον τίτλο, ενώ απέχει πάρα πολύ από την πράξη, και όταν κάποιος, ενώ είναι επίσκοπος με το έργο και την αξία του, έπειτα αφήνεται να κρύβεται ανάμεσα στους λαϊκούς, και ενώ είναι *λυχνάρι τοποθετείται κάτω από την κλίνη της αφάνειας*.¹⁰⁴ Αλλά ο αρχιερέας της Ρώμης έτσι τιμά τον Μεθόδιο με το αξίωμα του επισκόπου, περισσότερο, όμως, τιμά την επισκοπή μέσω αυτού.

11. Από την άλλη, ο μέγας αρχιερέας καλεί τον Κύριλλο, που ήταν πράγματι φιλόσοφος, *στα Άγια των Αγίων*¹⁰⁵ για να λειτουργήσει εκεί μέσα στην αληθινή σκηνή¹⁰⁶ και να γίνει μέτοχος στα μυστήρια με πνευματικότερο και θεϊκότερο τρόπο και να κοινωνήσει από το Καινό Ποτήριο. Σαν να αφέθηκε να παραμείνει στο σώμα του για αυτόν τον σκοπό, δηλαδή για να ολοκληρώσει την εφεύρεση της γραφής και τη μετάφραση των Ιερών Γραφών, μετά από αυτήν τη διακονία του, σύμφωνα με τη θεία βούληση, παραλαμβάνεται από Αυτόν που του δίδαξε τη γνώση του Θεού. Γνωρίζοντας εκ των προτέρων τον θάνατό του, ενδύεται το μοναχικό σχήμα, που ποθούσε από παλιά, αλλά δίσταζε από μετριοφροσύνη, επειδή το θεωρούσε κάτι μεγάλο και κάτι που υπερέβαινε τη δύναμή του. Και αφού πέρασαν έτσι δέκα ημέρες αποκτώντας φως από το Φως, ανέβηκε στους ουρανούς, όπου είναι ο Χριστός, και εγκαταλείποντας την κοιλάδα του θρήνου,¹⁰⁷ τις κατοικίες του σκοταδιού, τον πηλό της λάσπης,¹⁰⁸ την επίγεια κατοικία, από τη μία παρέδωσε το πνεύμα στον Θεό των πνευμάτων,¹⁰⁹ και από την άλλη το σώμα εκείνο που είχε δοκιμάσει πριν από τον φυσικό τον εκούσιο θάνατο, αφού τιμήθηκε με ύμνους από τον θείο πάπα και ολόκληρο τον

¹⁰⁴ Πρβλ. Μκ. 4, 21: «Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς· ἵτι ἔρχεται ὁ λύχνος ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῆ ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν τεθῆ;».

¹⁰⁵ Πρβλ. Εβρ. 9, 3: «μετὰ δὲ τὸ δευτερον καταπέτασμα σκηνὴ ἢ λεγομένη Ἅγια Ἁγίων».

¹⁰⁶ Πρβλ. Εβρ. 8, 2: «τῶν ἁγίων λειτουργὸς καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος».

¹⁰⁷ Πρβλ. Ψλ. 83, 7: «ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ κλαυθμῶνος».

¹⁰⁸ Πρβλ. Ψλ. 39, 3: «καὶ ἀνήγαγέν με ... ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος».

¹⁰⁹ Πρβλ. Αρ. 16, 22: «Θεὸς τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκός».

ἐκεῖνου τοῦ τῷ κορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ πεφοιτηκός καὶ τῆ τοῦ Χριστοῦ σοφία τὴν ἑλληνικὴν οἷα δεσποίνῃ δούλῃν καθυποτάξαντος. Καὶ δέχεται τὸν φιλόσοφον ὁ φιλόσοφος, ὁ <τῶν> μεγάλων¹¹⁰ διδάσκαλος τὴν τοῦ Λόγου φωνὴν προσλαμβάνεται ὁ τῶν ἐθνῶν καθηγητὴς τὸν τοῖς ἔθνεσι φωτίσαντα τὸ φῶς τῆς γνώσεως εἰσοικίζεται.

12. Ἐπισημαίνει δὲ καὶ Θεὸς προσμαρτυρῶν τῷ Κυρίλλῳ τὴν ἐκδεχομένην δόξαν ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ φαινόμενα τῶν μὴ φαινομένων ποιεῖται κήρυκας· δαιμονῶντές τε γὰρ τῆ σορῶ προσελθόντες ἰάσεις εὗροντο καὶ πολλαῖς¹¹¹ ἄλλαις νόσοις ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάρις μάλιστα ἐλάτεια γέγονεν· ἅμα τε γὰρ τις ἢ τῆ σορῶ προσῆει ἢ τοῦνομα ἐπεκαλεῖτο τοῦ θεοφόρου τούτου πατρός καὶ τῆς τοῦ λυποῦντος ἀπαλλαγῆς μέτρον τὴν πίστιν εὗρισκεν· ὅθεν πολὺς ἐν τοῖς Ῥωμαίων στόμασιν ὁ Κύριλλος ἔκειτο καὶ πλείων ἐν ταῖς ψυχαῖς ὡς εἶναι τὰς μὲν θαυματουργίας τῆς περὶ αὐτοῦ δόξης ὑπόθεσιν, ταύτην¹¹² δὲ τῆς περιττοτέρας τιμῆς ἐπίβασιν, τὴν δὲ τοῦ ἁγίου τιμὴν τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης εβαίωσιν.

IV. 13. Ἀλλὰ Κυρίλλῳ μὲν οὕτως ἢ τελευταίῃ τιμῆς καὶ παρὰ τοῦ θειοτάτου πάπα καὶ παρὰ Θεοῦ τετύχηκε¹¹³ Μεθόδιος δὲ τὸν σύμπονον ἀποβαλὼν καὶ συνέμπορον, τὸν τὰ πάντα καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ γνήσιον ἀδελφόν, λύπη μὲν τὴν καρδίαν ἐβάλλετο, πάσχων τοῦτο δὴ τὸ ἀνθρώπινον καὶ συνηθείας ἀλώσιμος ἦν, παρακαλεῖτο δ' ἐτέρωθεν οὐδὲν ἦττον εἰ μὴ καὶ μᾶλλον ἐλπίζων ἔχειν τὸν Κύριλλον, τοῦ τῆς διδασκαλίας ἔργου συλλήπτορα, ὅσῳ καὶ Θεῷ πλησιάζοντα ἐκτὸς σαρκός ἀνυσιμωτέραν ἔχειν τὴν παρῶσιν.

14. Ἐπεὶ δὲ καιρὸς ἦν Μεθοδίῳ τῆς ἐπὶ τὴν Πανονίαν ὁδοῦ καὶ ἔδει λοιπὸν ἐπὶ τὴν τῆς χώρας¹¹⁴ ταύτης ἐπισκοπὴν ἀπιδεῖν, περιχυθεὶς τὸ μνήμα τοῦ ἀδελφοῦ καὶ θαμινὰ τὸ φίλον ὄνομα τὸν Κύριλλον ἀνακαλεσάμενος καὶ τὴν σωματικὴν μὲν ἐρημίαν

¹¹⁰ ὁ <τῶν> μεγάλων G: ὁ μέγας M: ὁ μεγάλων I.

¹¹¹ πολλαῖς I.

¹¹² ταύτην I.

¹¹³ τετύχηκε P: τετίμηκεν MGI.

¹¹⁴ χώρας I.

κλήρο, τοποθετήθηκε στον ναό του αγίου Κλήμεντος, του Κλήμεντος εκείνου που υπήρξε μαθητής του Πέτρου, του κορυφαίου των αποστόλων, που υπέταξε και την ελληνική σοφία στη σοφία του Χριστού, σαν μια δούλη που υποτάσσεται στην κυρία της. Και δέχεται ο φιλόσοφος τον φιλόσοφο. Ο διδάσκαλος των μεγάλων μυστηρίων προσλαμβάνει τη φωνή του θείου Λόγου· ο διδάσκαλος των εθνών υποδέχεται στην κατοικία του αυτόν που φώτισε τα έθνη με το Φως της γνώσης.

12. Και ο Θεός δίνει επιπλέον σημάδια που μαρτυρούν τη δόξα που περίμενε τον Κύριλλο στους ουρανούς και καθιστά τα ορατά κήρυκες αυτών που δεν φαίνονται. Δαιμονισμένοι που πλησίασαν τη σορό του βρήκαν θεραπεία και για πολλές άλλες αρρώστιες έγινε η χάρη του Αγίου Πνεύματος καταδιωκτικό μαστίγιο. Γιατί, όταν κάποιος ή πλησίαζε τη σορό ή επικαλούνταν το όνομα του θεοφόρου αυτού πατέρα, έβρισκε αμέσως την πίστη ως μέτρο απαλλαγής από αυτό που τον βασάνιζε. Έτσι, ο Κύριλλος είχε μεγάλο όνομα στα στόματα των Ρωμαίων και ακόμα μεγαλύτερη απήχηση στις ψυχές τους, με αποτέλεσμα να γίνονται τα θαύματά του θεμέλιο της δόξας του, ενώ αυτή να γίνεται εφιαλτήριο για περισσότερη τιμή και η τιμή επαλήθευση της δόξας του Θεού.

IV. 13. Η κοίμηση του Κύριλλου, λοιπόν, έτυχε τέτοιας τιμής και από τον θειότατο πάπα και από τον Θεό. Όμως, ο Μεθόδιος έχοντας χάσει τον συνεργάτη και συνταξιδιώτη, και γνήσιο αδερφό στα πάντα, κατά σάρκα και εν Κυρίω, από τη μία δεχόταν τα πλήγματα της λύπης στην καρδιά του υποφέροντας από αυτό το ανθρώπινο συναίσθημα και όντας κυριευμένος από τον πόνο για τον θάνατο του αδερφού του, και από την άλλη παρηγορούσε τον εαυτό ελπίζοντας όχι λιγότερο, αλλά ακόμη περισσότερο να έχει τον Κύριλλο συνεργό του στο έργο της διδασκαλίας, διότι πλησιάζοντας πιο κοντά στον Θεό χωρίς το σώμα θα ήταν η παρρησία του πιο αποτελεσματική.

Ο Μεθόδιος επίσκοπος στη Μοραβία και οι σλάβοι άρχοντες

14. Όταν έφτασε ο καιρός για τον Μεθόδιο να πάρει τον δρόμο για την Παννονία και έπρεπε πλέον να στραφεί στην επισκοπή της χώρας εκείνης, αφού αγκάλιασε το μήνυμα του αδερφού του και φώναξε πολλές φορές το αγαπημένο όνομα, τον Κύριλλο, και

ἀνακλαυσάμενος, τὴν δὲ τῶν πρεσβειῶν χεῖρα εἰς βοήθειαν ἐπικαλεσάμενος, ὁδοῦ σὺν τοῖς μαθηταῖς εἶχετο. Ὡς δὲ τὸν Μόραβον καταλάβοι, αὐτὸ τοῦτο ἐπίσκοπος ἦν, ὅσα παρὰ Παύλου χρώματα τῆ τοῦ ἐπισκόπου εἰκόνι ἐπεβλήθησαν ἑαυτῷ ἐνεπιδεικνύμενος καὶ πάντων προλάμπων τὸ διδασκαλικόν, οὐ γὰρ κατορύζας τὸ τάλαντον, οὐδὲ τὴν χάριν ἀποκλείσας τοῦ πνευματικοῦ δώρου τὴν ἀρχὴν τρυφῆς ἀρχὴν ἐποιήσατο, ἀλλὰ πᾶσιν ἐκοινοῦτο τὸ ἀγαθόν, ἀνατέλλων ἐπίσης τοῦ λόγου τὸν ἥλιον καὶ περὶ τὸ διδόναι μὴ ἐνδιδοὺς τὸ εὐαγγελικὸν σιτομέτριον. Ὅς γὰρ καὶ πρὸ τῆς ἐπισκοπῆς οὕτω τῷ λόγῳ τῆς διδασκαλίας προσέκειτο καὶ ταῦτα μὴ ἐγκινδυνεύων τῷ πράγματι, πῶς, ὅταν ἐπιστεύθη τὸ ἔργον καὶ τὴν παρακαταθήκην ἔλαβε καὶ τὸ οὐαὶ ἦδει τῷ ἀποστόλῳ μὴ εὐαγγελιζομένῳ ἀποκληρούμενον, οὐκ ἔμελλε τῆς διδασκαλίας ἀνθέξασθαι τε καὶ περιέξασθαι, καὶ ὅλην τὴν ἡμέραν μελέτην ἔχει τὰ θεῖα λόγια ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον αὐτῷ ταπτόμενα τὴν γλυκύτητα.

15. Ἀμέλει καὶ τῷ τότε ἄρχοντι Μοράβου Ῥασισθλάβῳ καθεκάστην οὐ διέλειπε παραινῶν καὶ ταῖς θεῖαις ἐντολαῖς ῥυθμίζων αὐτοῦ τὴν ψυχὴν· ἀλλὰ καὶ τὸν τῆς Πανορίας συμπάσης κρατοῦντα, Κοτζέλης ὄνομα τοῦτο, παιδεύων ἦν καὶ νομοθετῶν τῷ φόβῳ Κυρίου καθηλῶσθαι καὶ τούτῳ ἐκκλίνειν ἀπὸ παντὸς κακοῦ, οἷόν τι χαλινῶ ἀνακρουόμενον καὶ ἀναστελλόμενον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸν τῶν Βουλγάρων ἄρχοντα Βόριδαν, ὃς ἐπὶ τοῦ τῶν Ῥωμαίων βασιλέως Μιχαὴλ ἦν, καὶ τοῦτον ὁ μέγας Μεθόδιος καὶ πάλαι μὲν τέκνον ἐποιήσατο καὶ τῆς οἰκείας γλώττης τῆς τὰ πάντα καλῆς ἐξηρτήσατο καὶ τότε δὲ ταῖς τῶν λόγων εὐεργεσίαις ἀδιαλείπτως εἶχε δωρούμενος.

αφού θρήνησε τη σωματική του απουσία και επικαλέστηκε τις πρεσβείες του ως χείρα βοηθείας, πήρε τον δρόμο μαζί με τους μαθητές του. Όταν έφτασε στο Μόραβο, ανέλαβε τα καθήκοντά του ως επίσκοπος, επιδεικνύοντας πάνω του όσα χρώματα χρησιμοποιήθηκαν από τον Παύλο για την εικόνα του επισκόπου και ξεχωρίζοντας περισσότερο για την ικανότητά του στη διδασκαλία. Γιατί *δεν έθαψε το τάλαντό του*,¹¹⁵ ούτε διώχνοντας τη χάρη του πνευματικού δώρου χρησιμοποίησε την εξουσία του ως αφορμή για μια τρυφηλή ζωή. *Αλλά με όλους μοιραζόταν το καλό*,¹¹⁶ *φωτίζοντάς τους εξίσου με τον ήλιο του θείου Λόγου*¹¹⁷ και φροντίζοντας πάντα να μοιράζει *το ευαγγελικό σιτομέτριο*.¹¹⁸ Γιατί αυτός που και προτού αναλάβει τα επισκοπικά του καθήκοντα ήταν τόσο αφοσιωμένος στη διδασκαλία, και μάλιστα εκθέτοντας τον εαυτό του σε κίνδυνο, πώς, όταν ανέλαβε το έργο και την παρακαταθήκη και γνώριζε ότι *το οὐαὶ περιμένει τον απόστολο που δεν κηρύττει το Ευαγγέλιο*,¹¹⁹ δεν έμελλε να αφοσιωθεί και να αγκαλιάσει το έργο της διδασκαλίας και *όλη την ημέρα να μελετά τα θεία λόγια*¹²⁰ που *ξεπερνούν σε γλυκύτητα το μέλι και το κερσί*;¹²¹

15. Βέβαια, δεν παρέλειπε να συμβουλευεί καθημερινά και τον τότε άρχοντα του Μοράβου, τον Ρασισθλάβο, και να καθοδηγεί την ψυχή του με τις θείες εντολές. Αλλά παιδαγωγούσε και τον κυβερνήτη όλης της Παννονίας, που είχε το όνομα Κοτζέλης, και τον νουθετούσε να *βρίσκεται σταθερά υπό τον φόβο του Κυρίου, σαν κάποιο χαλινάρι που αναχαιτίζει και συγκρατεί, ώστε χάρη σε αυτό να ξεφεύγει από κάθε κακό*.¹²² Και όχι μόνο αυτούς, αλλά και τον άρχοντα των Βουλγάρων Βόριδα, ο οποίος κυβερνούσε στα χρόνια του βασιλιά των Ρωμαίων Μιχαήλ, και αυτόν ο μέγας Μεθόδιος τον είχε από παλιά πνευματικό του παιδί και τον είχε θωρακίσει με τη δική του γλώσσα την καλή σε όλα: και τότε του προσέφερε διαρκώς τις ευεργεσίες του λόγου.

¹¹⁵ Πρβλ. Μτ. 25, 18: «ὁ δὲ τὸ ἐν λαβῶν ἀπελθὼν ὄρυξεν γῆν καὶ ἔκρυσεν τὸ ἀργύριον τοῦ Κυρίου αὐτοῦ».

¹¹⁶ Πρβλ. Κορ. Α΄ 9, 23: «πάντα δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι», Φλ. 1, 5: «ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον».

¹¹⁷ Πρβλ. Μτ. 5, 45: «ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους».

¹¹⁸ Πρβλ. Λκ. 12, 42: «τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον».

¹¹⁹ Πρβλ. Κορ. Α΄ 9, 16: «οὐαὶ γάρ μοι ἐστὶν ἐὰν μὴ εὐαγγελίσωμαι».

¹²⁰ Πρβλ. Ψλ. 118, 97: «ὄλην τὴν ἡμέραν μελέτη μου ἐστίν».

¹²¹ Πρβλ. Ψλ. 18, 11: «καὶ γλυκύτερα ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον», Ψλ. 118, 103: «ὡς γλυκεὰ τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγια σου, ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον τῷ στόματί μου».

¹²² Πρβλ. Ψλ. 118, 120: «καθήλωσον ἐκ τοῦ φόβου σου τὰς σάρκας μου· ἀπὸ γὰρ τῶν κριμάτων σου ἐφοβήθην», **Ψλ. 33, 15: «ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποίησον ἀγαθόν».**

16. Ἦν γὰρ ὁ Βορίσης οὗτος καὶ ἄλλως γνώμης δεξιᾶς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ δεκτικῆς, ἐφ' οὗ καὶ τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος τοῦ θείου τε καταξιούσθαι βαπτίσματος καὶ χριστιανίζειν ἤρξατο. Ὅτε δὴ καὶ οἱ ἅγιοι, Κύριλλός φημι καὶ Μεθόδιος, τὸ πλῆθος τῶν πιστευόντων ἰδόντες καὶ ὡς πολλὰ μὲν γεννῶνται τέκνα Θεοῦ δι' ὕδατός τε καὶ Πνεύματος καὶ τροφῆς δὲ πάντως πνευματικῆς δέονται, γράμματά τε ἐξεύραντο, καθ' ἃ προειρήκαμεν, καὶ τὴν τῶν Γραφῶν ἐπὶ τὸ βουλγαρικὸν μετάθεσιν ἐποιήσαντο, ἵνα τὰ γεννηθέντα τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ θείας τροφῆς ἰκανῶς ἔχοιεν καὶ εἰς αὔξην πνευματικὴν καὶ εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ Χριστοῦ ἀνατρέχοιεν, καὶ οὕτω τῆς σκυθικῆς πλάνης τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος ἀπαλλαγέν τὴν ἀληθινὴν καὶ ἀπλανεστάτην¹²³ ὁδὸν τὸν Χριστὸν ἐπέγνωσαν, ὅψε μὲν καὶ περὶ τὴν ἐνδεκάτην ἢ δωδεκάτην,¹²⁴ τὸν θεῖον δ' οὖν ἀμπελῶνα εἰσεληλυθὸς τῆ τοῦ καλέσαντος χάριτι· ἐν ἔτει γὰρ ἑξακισχιλιοστῶ τριακοσιοστῶ ἑβδομηκοστῶ ἑβδόμῃ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως¹²⁵ ἢ τούτου τοῦ γένους κλήσις γεγένηται.

V. 17. Οὐκ ἔληγεν οὖν ὁ μέγας Μεθόδιος πᾶσαν νοθεσίαν τοῖς ἄρχουσι προσάγων ἐκάστοτε καὶ τοῦτο μὲν πρὸς βίον σεμνὸν ὀδηγῶν, τοῦτο δὲ τὸ τῆς ἐκκλησίας δόγμα παρατιθεῖς οἷόν τι νόμισμα βασιλικὸν καὶ ἀκίβδηλον καὶ ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν ἐνσφραγίζων ἀνεπιβούλευτόν τε καὶ ἄσυλον. Ἦσαν γὰρ, ἦσαν οἱ τοῦτο καὶ τότε παραχαράπτοντες καὶ μετακινούντες ὅρια, ἃ οἱ πατέρες ἡμῶν τῆ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἔθεντο¹²⁶ καὶ τῆ ὑπὸ τῶν Σπραγγῶν¹²⁷ εἰσαγομένη παραφθορᾷ πολλοὶ τὰς ψυχὰς ἐβλάπτοντο, οἱ τὸν μὲν Υἱὸν γεννηθῆναι ἐκ Πατρός, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι διετείνοντο, οἷς ὁ ἅγιος ἀντιστάμενος¹²⁸ τοῦτο μὲν ἐκ τῶν τοῦ Κυρίου λόγων, τοῦτο δὲ ἐκ φωνῶν πατρικῶν λογισμοὺς καθήρει καὶ πᾶν ὕψωμα τούτων κατὰ τῆς θείας γνώσεως ἐπαιρόμενον, πολλοὺς δὲ καὶ ἠχμαλώτιζεν εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ

¹²³ ἀπλανεστάτην GM: ἀπλανεστάτης I.

¹²⁴ δωδεκάτην I.

¹²⁵ <ἀπὸ> τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως prap. D.

¹²⁶ ἔθεντον I.

¹²⁷ Σπραγγῶν GI: Φράγγων MP.

¹²⁸ ἀντιστάμενος MG: ἀντιστάμενος I.

16. Πράγματι, ο Βόρις αυτός είχε καλή διάθεση και δεκτική στο αγαθό. Στα χρόνια του το έθνος των Βουλγάρων αξιώθηκε του θείου Βαπτίσματος και άρχισε να ζει χριστιανικά. Όταν, λοιπόν, οι άγιοι αυτοί, εννοώ τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο, είδαν το πλήθος των πιστών και ότι πολλά τέκνα του Θεού γεννιούνται μέσα από το νερό και το Άγιο Πνεύμα¹²⁹ και ότι ζητούν πνευματική τροφή, εφηύραν το αλφάβητο, καθώς προείπαμε, και μετέφρασαν τις Ιερές Γραφές στη βουλγαρική γλώσσα, για να λαμβάνουν τα νεογέννητα παιδιά του Θεού αρκετή πνευματική τροφή και για να προοδεύουν πνευματικά *ώστε να φτάσουν την πνευματική ωριμότητα του Χριστού*.¹³⁰ Και έτσι, αφού απαλλάχθηκε το έθνος των Βουλγάρων από τη σκυθική πλάνη, *γνώρισε τον αληθινό και ορθό δρόμο, τον Χριστό*.¹³¹ αργά βέβαια και γύρω στην ενδεκάτη ή δωδεκάτη ώρα, όμως, εισήλθε στον θείο αμπελώνα¹³² με τη χάρη Αυτού που τους κάλεσε.¹³³ Πράγματι, το έτος εξακισχλιοστό τριακοσιοστό εβδομηκοστό έβδομο από τη δημιουργία του κόσμου έγινε η κλήση αυτού του γένους.

Η αίρεση των Σπραγγών

V.17. Δε έπαυε, λοιπόν, ο μέγας Μεθόδιος κάθε φορά να συμβουλεύει τους άρχοντες, από τη μια καθοδηγώντας τους προς τον σεμνό βίο και από την άλλη παραδίδοντάς τους το δόγμα της Εκκλησίας σαν κάποιο νόμισμα βασιλικό και γνήσιο και εγχαράττοντάς το στις ψυχές τους αγνό και απαραβίαστο. Γιατί υπήρχαν και τότε αυτοί που το παραχάραζαν και άλλαζαν τους όρους που οι Πατέρες μας είχαν ορίσει στην Εκκλησία του Θεού.¹³⁴ Και πολλοί έβλαπταν την ψυχή τους εξαιτίας της αίρεσης που εισήχθη από τους Σπραγγούς, οι οποίοι ισχυρίζονταν ότι ο Υιός γεννήθηκε από τον Πατέρα και ότι το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται και από τον Υιό. Με αυτούς ο άγιος βρισκόμενος σε αντιπαράθεση, πότε με τον λόγο του Κυρίου, πότε με τα λόγια των Πατέρων της Εκκλησίας *ανέτρεπε τις απόψεις τους και κάθε ανάστημα που υψωνόταν υπεροπτικά ενάντια στη γνώση του Θεού. Και μάλιστα πολλούς προσείλκυε στην υπακοή*

¹²⁹ Πρβλ. Ιω. 3, 5: «ἀπεκρίθη Ἰησοῦς· ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μὴ τις γεννηθῆ ἔξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ».

¹³⁰ Πρβλ. Εφ. 4, 13: «εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ».

¹³¹ Πρβλ. Ιω. 14, 6: «λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή».

¹³² Πρβλ. Μτ. 20, 6: «καὶ ἔλθόντες οἱ περὶ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν».

¹³³ Πρβλ. Γαλ. 1, 15: «καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ», Τμ. Β΄ 1, 9: «καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγία... κατὰ ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν».

¹³⁴ Πρβλ. Δτ. 19, 14: «Οὐ μετακινήσεις ὄρια τοῦ πλησίον σου, ἃ ἔστησαν οἱ πατέρες σου ἐν τῇ κληρονομίᾳ σου».

Χριστοῦ, μετατιθεῖς ἀπὸ τῆς πλάνου δόξης ἐπὶ τὴν ἀληθῆ καὶ ἀμώμητον καὶ τιμίους ἐξάγων ἐξ ἀναξίων καὶ διὰ τοῦτο στόμα Θεοῦ καὶ γινόμενος καὶ λεγόμενος. Ὅθεν τοῖς πιστοῖς καθεκάστην πλατυσμός ἐπεγίνετο καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἠΰξανεν, ὁ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων διδαχῆς Λουκᾶ λέγοντος ἀκηκόαμεν, ὁ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων διδαχῆς Λουκᾶ λέγοντος ἀκηκόαμεν, εἰ βούλει δέ μοι ἐκεῖνο τὸ παλαιόν· ὁ μὲν οἶκος Δαβὶδ ἐπορεύετο, ὁ δὲ οἶκος Σαοὺλ ὑπεπόδιζε καθεκάστην ἐλαττονούμενος.

18. Τὸ δὲ τῶν αἰρετικῶν σύστημα τῆ τοῦ λόγου δυνάμει καὶ τῆ ἀληθείᾳ νικώμενον, ὁ μόνον ἠδύναντο,¹³⁵ μᾶλλον δὲ παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν ὑπεβάλλοντο τοῦ ἐξ ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου καὶ τῷ κακοποιεῖν ἐγκαυχωμένου, τοῦτο δὴ καὶ εἰργάζοντο, μυρίαὶ κακώσεις καὶ πειρασμοὶς τὸν ἅγιον θλίβοντες, ἐπεὶ καὶ τὸν Σφεντόπλικον, ὃς μετὰ Ῥασίθλαβον ἤρξε Μοράβου, περιελθόντες ἀπάτη, βάρβαρον ἄνδρα καὶ τοῦ καλοῦ ἀνενόητον, ὅλον τῆς δόξης ἑαυτῶν ἐποίησαντο. Τί γὰρ οὐκ ἔμελλεν ἐκεῖνος, ἀνδράποδον ἠδονῶν γυναικείων ὦν καὶ τῷ βορβόρῳ τῶν μυσαρῶν ἐγκυλιόμενος μίξεων, ἐκείνοις μᾶλλον διδόναι τὴν οἰκείαν γνώμην τοῖς θύραν αὐτῷ πρὸς τὰ πάθη πᾶσαν ἀνοίγουσιν ἢ Μεθοδίῳ τῷ πάσης ἠδονῆς πικρίαν ψυχόλεθρον στηλιτεύοντι; Ὅπερ γὰρ Εὐνόμιος ἐκεῖνος, ὁ τῆς τῶν Ἀνομοίων ἄρξας αἰρέσεως, ἐξεῦρε πρὸς τὸ μαθητὰς ἐπισπᾶσθαι πλείονας, τοῦτο δὴ καὶ τὸ τῶν Σπραγγῶν ἀνόητον ἐπενόησε, τὸ τοῖς ἀμαρτάνουσι, φημί, πάντα συγχωρεῖν ἀπόνως οὕτω καὶ ἀταλαιπώρως ὑπὲρ ἐνός, τοῦ τοῖς αὐτῶν συντίθεσθαι δόγμασι, καὶ βίον ῥυπαρὸν ἐνδιδόναι ὑπὲρ τοῦ δόγμα στρεβλὸν κερδῆσαι, ὥσπερ ἂν εἴ τινες ἀλλήλοις¹³⁶ ἀντιδιδοῖεν, ὁ μὲν κοπρίαν, ὁ δὲ βόρβορον, ἄξιοί γε τῶν τοιούτων ἐκεῖνοι θησαυρισμάτων τῆς πραγματείας, ἐν ἧ καὶ τὸ ἐμπόρευμα ῥυπαρὸν καὶ τὸ ἀντάλλαγμα βδελυρόν.

¹³⁵ ἠδύναντο MG: ἠδύνато I.

¹³⁶ ἀλλήλοις I.

του Χριστού¹³⁷ μεταστρέφοντάς τους από την ψεύτικη δοξασία στην αληθινή και αγνή πίστη και αλλάζοντάς τους από ανάξιους σε τίμιους. Και για αυτόν τον λόγο και ήταν και λεγόταν *στόμα Θεού*.¹³⁸ Από τότε κάθε μέρα *πλήθαιναν οι πιστοί και ο λόγος του Θεού διαδιδόταν*,¹³⁹ όπως έχουμε ακούσει να λέει ο Λουκάς για τη διδαχή των Αποστόλων, ή εκείνο το παλαιό, *ο οίκος του Δαβίδ προχωρούσε, ενώ ο οίκος του Σαούλ υποχωρούσε εξασθενώντας κάθε μέρα*.¹⁴⁰

18. Όμως, οι αρχηγοί των αιρετικών, που έχαναν από τη δύναμη του λόγου και την αλήθεια, αυτό που μόνο μπορούσαν –ή μάλλον παρακινούνταν από τον πατέρα τους, τον εξ αρχής ανθρωποκτόνο¹⁴¹ και καυχώμενο ότι κάνει το κακό– αυτό και έκαναν θλίβοντας τον άγιο με μυριάδες βάσανα και πειρασμούς. Ακόμα και τον Σφεντόπλικο –αυτόν τον βάρβαρο άνδρα και αμήτο στο καλό που κυβέρνησε μετά από τον Ρασισθλάβο το Μόραβο– εξαπατώντας τον με δόλο τον έκαναν τέλειο οπαδό του δικού τους δόγματος. Πώς, λοιπόν, εκείνος που ήταν δούλος των γυναικείων ηδονών και κυλιόταν στον βούρκο των βρώμικων συνουσιών δεν επρόκειτο να πάει μάλλον με το μέρος εκείνων που του άνοιγαν διάπλατα την πόρτα προς τα πάθη, παρά με τον Μεθόδιο που καταδίκαιζε την ψυχοφθόρα πικρία κάθε ηδονής; Και πράγματι αυτό που σοφίστηκε εκείνος ο Ευνόμιος, ο αρχηγός της αίρεσης των Ανομοίων, για να αποσπάσει περισσότερους μαθητές, αυτό επινόησαν οι ανόητοι Σπραγγοί, δηλαδή το να επιτρέπουν στους αμαρτωλούς τα πάντα χωρίς κόπο και ταλαιπωρία με έναν μοναδικό σκοπό, να τους κάνουν να συνταχθούν με το δόγμα τους, και το να (τους αφήνουν να) ενδίδουν στην ανήθικη ζωή για να νικήσει το διεστραμμένο δόγμα τους, σαν να αντάλλασσαν μεταξύ τους, ο ένας κοπριά, ο άλλος λάσπη, όντας άξιοι να εμπορεύονται μόνο τέτοιους θησαυρούς, όπου και το εμπόρευμα είναι βρώμικο και το αντάλλαγμα ακάθαρτο.

¹³⁷ Πρβλ. Κορ. Β' 10, 4-5: «λογισμούς καθαιρούντες 5 και πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ».

¹³⁸ Πρβλ. Ιερ. 15, 19: «καὶ ἐὰν ἐξαγάγῃς τίμιον ἀπὸ ἀναξίου, ὡς στόμα μου ἔσῃ· καὶ ἀναστρέψουσιν αὐτοὶ πρὸς σέ, καὶ σὺ οὐκ ἀναστρέψεις πρὸς αὐτούς».

¹³⁹ Πρβλ. Πρ. 6, 7: «Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἠῤῥξανεν, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν».

¹⁴⁰ Πρβλ. Βασ. Β' 3, 1: «καὶ ὁ οἶκος Δαυὶδ ἐπορεύετο καὶ ἐκραταιοῦτο, καὶ ὁ οἶκος Σαούλ ἐπορεύετο καὶ ἡσθένει».

¹⁴¹ Πρβλ. Ιω. 8, 44: «ὕμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς».

19. Ὑπὸ τούτων οὖν ὁ Σφεντόπλικος διαφθαρεῖς τῶν πάντα χαριζομένων αὐτῷ τοῖς Μεθοδίου λόγοις ἐλάχιστα προσεῖχε τὸν νοῦν· τὸναντίον μὲν οὖν καὶ ὡς ἐχθρῷ προσεφέρετο· βδέλυγμα γάρ, φησίν, ἀμαρτωλῶ θεοσέβεια. Καίτοι τί μὲν οὐκ ἔλεγεν ἰλαρόν, τί δὲ οὐκ ἠπεῖλει φοβερόν ὁ μέγας τῷ ἄρχοντι; Τοῦτο μὲν ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν τὴν τοῦ δόγματος εἰσάγων ὀρθότητα καὶ ταύταις προσέχειν ὡς τὴν ζωὴν προξενούσαις καὶ πηγαῖς οὔσαις τοῦ σωτηρίου διαταπτόμενος· ὁ τε γὰρ Κύριος ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν Γραφῶν τὴν ζωὴν κείσθαι ἐδίδαξεν, Ἡσαΐας τε ἀντλεῖν ἡμῖν ὕδωρ οὐκ ἐκ τοῦ τῶν αἰρέσεων βορβόρου, ἀλλ' ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου ἐντέλλεται. Τοῦτο δὲ καὶ ἐκφοβῶν ὡς, εἰ τοῖς αἰρετικοῖς προσθοῖτο, καὶ ἑαυτὸν διαφθερεῖ καὶ πάντας τοὺς ὑπ' αὐτόν, τοῖς ἐχθροῖς γινόμενος εὐεπιχείρητος καὶ εὐχείρωτος· δυσσέβεια γὰρ κἂν πρὸς ὀλίγον ἀνθῆ, ἀλλὰ τῷ χρόνῳ περὶ ἑαυτὴν καταρρεῖ, ἵνα μὴ κακίαν εὐσεβεῖς μάθωσι. Καὶ ταῦτα ἔλεγε μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευταίην τῷ ἄρχοντι προσγενήσεσθαι, ἅπερ οὖν καὶ κατὰ τὰς τοῦ ἀγίου προρρήσεις γέγονε.

20. Καὶ γὰρ ἕως μὲν Μεθόδιος ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξεταζόμενος ἦν οὔτε ὁ ἄρχων τὴν ὠδῖνα τῆς καρδίας ἐξέρρηξεν, ἀλλ' εἶχε τὸν βασιλίσκον τοῖς ῥοῖς τῶν ἀσπίδων ἐγκρυπτόμενόν τε καὶ ἐντρεφόμενον, οὔτε ἡ δίκη τὴν οἰκείαν ἐπήγαγε μάστιγα, ἀλλ' εἶχε μὲν ἐντεταμένον τὸ τόξον καὶ τὴν ῥομφαῖαν ἐστίλβου, οὔπω δὲ βέλος ἀπέστελλεν ἐν καρδίᾳ τοῦ ἐχθροῦ οὐδὲ τὴν χεῖρα τῇ πληγῇ ἐπεστήριζεν. Ἐπεὶ δὲ ὁ τε ἅγιος ἀπῆν καὶ ἡ κακία πᾶσα παρῆν, οὐχ ὑπὸ παραπετάσματι καὶ προσωπεῖῳ τὴν ἀσημοσύνην καλύπτουσα, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς πόρνης ὄψιν ἀναισχυντήσασα καὶ διωγμὸν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐγείρασα, τότε δὴ καὶ Θεὸς τὸν ἄρχοντα ποινηλατῶν οὐκ ἐνέλειπεν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὕστερον.

19. Επειδή, λοιπόν, ο Σφεντόπλικος είχε διαφθαρεί από αυτούς που του επέτρεπαν τα πάντα, ελάχιστα προσήλωνε τον νου του στους λόγους του Μεθόδιου. Αντίθετα, τον αντιμετώπιζε ως εχθρό. Πράγματι, λένε ότι η θεοσέβεια για τον αμαρτωλό είναι μίσμα.¹⁴² Και τι δεν του έλεγε με πραότητα, και τι φοβερές απειλές δεν εξαπέλυε ο μέγας στον άρχοντα! Από τη μια του έδειχνε μέσα από τις Ιερές Γραφές την ορθότητα του δόγματος και τον προέτρεπε να αφιερώνεται σε αυτές, διότι γεννούν τη ζωή και είναι πηγή της σωτηρίας –γιατί ο Κύριος έδειξε ότι η ζωή βρίσκεται μέσα στη μελέτη των Γραφών.¹⁴³ και ο Ησαΐας μας προτρέπει να αντλούμε το νερό όχι από τον βούρκο των αιρέσεων, αλλά από την πηγή της σωτηρίας.¹⁴⁴ Και από την άλλη τον εκφόβιζε ότι αν συνταχθεί με τους αιρετικούς, και τον εαυτό του θα διαφθείρει και όλους τους υπηκόους του, διότι εύκολα θα έχανε και θα αιχμαλωτιζόταν από τους εχθρούς, καθώς ακόμα και αν η ασέβεια ανθίσει λίγο, πέφτουν τα φύλλα της με τον χρόνο για να μην γνωρίσουν οι ευσεβείς το κακό.¹⁴⁵ Και αυτά έλεγε ότι θα συμβούν στον άρχοντα μετά τον θάνατό του, όπως και έγινε σύμφωνα με τις προφητείες του αγίου.

20. Βέβαια, όσο ο Μεθόδιος ζούσε, ο άρχοντας ούτε αποκάλυψε ποτέ το κακό που κυφορούσε στην καρδιά του, αλλά έκρυβε και έτρεφε τον βασιλίσκο στα αυγά των φιδιών.¹⁴⁶ Ούτε η δικαιοσύνη σήκωνε το δικό της μαστίγιο, αλλά είχε τεντωμένο το τόξο, και ακόνιζε τη ρομφαία. Αλλά κανένα βέλος δεν τόξευε στην καρδιά του εχθρού, ούτε σήκωνε το χέρι για να πληγώσει.¹⁴⁷ Όταν, όμως, ο άγιος έφυγε (από αυτήν τη ζωή), παρουσιάστηκε όλη η κακία χωρίς να κρύβει πίσω από παραπέτασμα και να καλύπτει την ασχήμια της με προσωπίο, αλλά ξεδιάντροπη σαν πόρνη¹⁴⁸ ξεσήκωσε διωγμό εναντίον των ορθόδοξων χριστιανών. Τότε και ο Θεός τον άρχοντα δεν τον άφησε ατιμώρητο. Αλλά αυτά θα τα διηγηθούμε ύστερα.

¹⁴² Πρβλ. Σειρ. 1, 25: «βδέλυγμα δὲ ἀμαρτωλῶ θεοσέβεια».

¹⁴³ Πρβλ. Ιω. 5, 39: «ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν».

¹⁴⁴ Πρβλ. Ησ. 12, 3: «καὶ ἀντλήσετε ὕδωρ μετ’ εὐφροσύνης ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου».

¹⁴⁵ Πρβλ. Δημοσθένους Ολυνθιακός β’, 10: «οὐκ ἔστιν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀδικοῦντα κάπιορκοῦντα καὶ ψευδόμενον δύναμιν βεβαίαν κτήσασθαι, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτ’ εἰς μὲν ἅπαξ καὶ βραχὺν χρόνον ἀντέχει, καὶ σφόδρα γ’ ἦνθησ’ ἐπὶ ταῖς ἐλπίσιν, ἂν τύχη, τῷ χρόνῳ δὲ φωρᾶται καὶ περὶ αὐτὰ καταρρεῖ».

¹⁴⁶ Πρβλ. Ησ. 59, 5: «ὡὰ ἀσπίδων ἔρρηξαν... καὶ ἐν αὐτῷ βασιλίσκος», **Ψλ. 90, 13: «ἐπ’ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήση».**

¹⁴⁷ Πρβλ. Ψλ. 7, 13- 14: «τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ στυλῶσει· τὸ τόξον αὐτοῦ ἐνέτεινεν ... τὰ βέλη αὐτοῦ τοῖς καιομένοις ἐξεργάσατο», Ψλ. 17, 15: «καὶ ἐξαπέστειλεν βέλη», Ψλ. 36, 14-15: «ῥομφαίαν ἐσπᾶσαντο οἱ ἀμαρτωλοί, ἐνέτειναν τόξον αὐτῶν ... 15 ἡ ῥομφαία αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν, καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβείησαν», Ψλ. 37, 3: «ὅτι τὰ βέλη σου ἐνεπάγησάν μοι, καὶ ἐπεστήριζας ἐπ’ ἐμὲ τὴν χειρὰ σου».

¹⁴⁸ Πρβλ. Ιερ. 3, 3: «ὄψις πόρνης ἐγένετό σοι, ἀπηναισχύντησας πρὸς πάντας».

VI.21. Τότε δὲ ὁ Μεθόδιος τῷ τε ἄρχοντι τὴν οἰκείαν προεῖπε τελευτὴν μετὰ τρεῖς ἔσομένην ἡμέρας, τῶν συχνῶν παραινέσεων βεβαίωσιν τὴν πρόρρησιν ταύτην, ὡς ἐγὼ κρίνω, ποιούμενος. Εἰ γὰρ ἡ πρόρρησις προφήτην αὐτὸν ἐποίει, εἰς ἔργον ἐκβάσα, καὶ τῶν ἐλλόντων τὴν προουσίαν λαχόντα τῷ Πνεύματι, πρόδηλον ὡς καὶ τὸ παρὰ τούτου συνεργούμενον δόγμα πνευματικὸν καὶ θεόπνευστον.

22. Καὶ τοὺς ὁμιλητὰς αὐτοῦ συγκαλέσας μιμεῖται Παῦλον, μᾶλλον δὲ τὸν ἐμὸν Ἰησοῦν, καὶ τοῖς ἐξιτηρίοις αὐτοὺς παρακαλεῖ καὶ στηρίζει ῥήμασι, καλὸν γε κλῆρον τοῖς παισὶν ἐκεῖνος διατυπούμενος καὶ τῶν καμάτων ἐπάξιον ὧν ἠγέσχετο ἵνα τὴν τοιαύτην περιουσίαν ἑαυτῷ κτήσεται. Τίς ὁ κλῆρος τάχα ποθεῖτε μαθεῖν; τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια τὰ ἐπιθυμητὰ ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον πολὺν καὶ ἡ σοφία, ἣν κρεῖττον ἐμπορεύεσθαι ἢ χρυσίου καὶ ἀργυρίου θησαυροῦς. Οἴδατε, γάρ, φησὶν, ὃ σπλάγχνα ἐμά, τὴν τῶν αἰρετικῶν ἐν κακίᾳ δύναμιν καὶ ὅπως δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ πάντα τρόπον τοὺς πλησίον ἀνατροπὴν θολερὰν ποτίζειν σπουδάζουσι, δύο ταῦτα προσλαμβάνομενοι καὶ προσάγοντες πιθανότητά τε καὶ ἀσθηρότητα τὴν μὲν τοῖς ἀπλουστέροις, τὴν δὲ τοῖς δειλοτέροις. Ἄλλ' ὑμῖν ἀμφοτέρωθεν καλῶς ἔχειν τὰς ψυχὰς ἐλπίζω καὶ εὐχομαι, οὔτε γὰρ πιθανότητι λόγων παρασυρήσεσθε καὶ διὰ τῆς κενῆς ἀπάτης συλαγωγηθήσεσθε· τεθεμελίωσθε γὰρ ἐπὶ τὴν τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας καὶ διδασκαλίας πέτραν, ἐφ' ἣ τῆς ἐκκλησίας ὠκοδομημένης πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσι, πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος οὔτε φοβερῷ τινι τοῦς τῶν καρδιῶν πύργους

Η κοίμηση του αγίου Μεθόδιου

VI.21. Τότε, ο Μεθόδιος προανήγγειλε τον θάνατό του στον άρχοντα που θα γινόταν σε τρεις ημέρες, επιβεβαιώνοντας με αυτήν την προφητεία, όπως εγώ κρίνω, τις συνεχείς παραινέσεις του προς εκείνον. Και πράγματι, εάν η προφητεία αυτή με την εκπλήρωσή της τον καθιστούσε προφήτη, καθώς χάρη στο Άγιο Πνεύμα του δόθηκε το χάρισμα να προφητεύει τα μέλλοντα, είναι προφανές ότι και το δόγμα που υποστήριζε ήταν πνευματικό και θεόπνευστο.

22. Και αφού συγκέντρωσε τους μαθητές του, μιμείται τον Απόστολο Παύλο –ή (για να το πούμε) καλύτερα, (μιμείται) τον Ιησού μου– και με τα τελευταία του λόγια τους παρηγορεί και τους στηρίζει, δημιουργώντας έτσι για τα παιδιά του μια καλή κληρονομιά και ισάξια των κόπων που είχε καταβάλει για να αποκτήσει τέτοια περιουσία. Ποια είναι αυτή η κληρονομιά ποθείτε να μάθετε; Είναι τα λόγια του Θεού που είναι πιο επιθυμητά ακόμα και από το χρυσάφι και τις πολύτιμες πέτρες¹⁴⁹ και η σοφία την οποία είναι προτιμότερο να αγοράζει κανείς παρά θησαυρούς από χρυσάφι και ασήμι.¹⁵⁰ «Πράγματι, γνωρίζετε», λέει, «ω σπλάχνα μου, τη δύναμη των αιρετικών στην κακία και πώς επιδιώκουν με κάθε τρόπο να ποτίσουν τους αδερφούς με βρώμικο θάνατο¹⁵¹ νοθεύοντας τον Λόγο του Θεού,¹⁵² υιοθετώντας και προβάλλοντας δύο πράγματα, την πειθώ και την αυστηρότητα, την πρώτη για τους ανυποψίαστους και τη δεύτερη για τους δειλούς. Αλλά ελπίζω κι εύχομαι οι ψυχές σας να είναι καλά προετοιμασμένες και για τα δύο αυτά ενδεχόμενα, γιατί ούτε θα παρασυρθείτε από την πειθώ των λόγων, ούτε θα αιχμαλωτιστείτε από την κενή απάτη,¹⁵³ καθώς έχετε ως θεμέλιο την πέτρα της αποστολικής ομολογίας και διδασκαλίας, πάνω στην οποία χτίστηκε η Εκκλησία, και έτσι οι πύλες του Άδη δεν μπορούν να τη νικήσουν,¹⁵⁴ και είναι έμπιστος αυτός που τα λέει αυτά.¹⁵⁵ Ούτε θα σαλευθούν οι πύργοι των καρδιών σας από

¹⁴⁹ Πρβλ. Ψλ. 18, 10-11: «τὰ κρίματα Κυρίου ἀληθινά, δεδικαιωμένα ἐπὶ τὸ αὐτό, 11 ἐπιθυμητὰ ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον πολλόν».

¹⁵⁰ Πρβλ. Πρμ. 3, 13-14: «μακάριος ἄνθρωπος ὃς εὗρεν σοφίαν ... 14 κρεῖττον γὰρ αὐτὴν ἐμπορεύεσθαι ἢ χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου θησαυρούς».

¹⁵¹ Πρβλ. Κορ. 2, 15: «ὧ ὁ ποτίζων τὸν πλησίον αὐτοῦ ἀνατροπῆ θολερᾶ».

¹⁵² Πρβλ. Κορ. Β' 4, 2: «μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ».

¹⁵³ Πρβλ. Κλ. 2, 4-8: «Τοῦτο λέγω ἵνα μηδεὶς ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ. ... 8 βλέπετε μὴ τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης».

¹⁵⁴ Πρβλ. Μτ. 16, 18: «κἀγὼ δέ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς».

¹⁵⁵ Πρβλ. Εβρ. 10, 23: «κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ, πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος».

διασεισθήσεσθε, οὔτε φοβερῶ τινι τοὺς τῶν καρδιῶν πύργους διασεισθήσεσθε, ἐμάθετε γάρ μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ ὕψους ἡμέρας μηδὲ ἀπὸ τῶν ἀποκτενόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων κακῶσαι. Μᾶλλον μὲν οὖν τοὺς ἄλλους ἐπιστηρίζετε φυλάττειν τὴν παρακαταθήκην, ἣν παρὰ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν κατὰ καιροὺς πατέρων ἐλάβομεν, ἣν ἀπαιτήσουσιν ἡμᾶς ἐν ἡμέρᾳ ἀνταποδόσεως. Ἴδου προεῖπον ὑμῖν καὶ ἀμαρτίας ἐνόχους διὰ τοῦ προειπεῖν ἐποίησα· εἰ μὴ γὰρ ἦλθον, φησί, καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἀμαρτίαν οὐκ εἶχον. Ἀθῶός εἰμι ἐκ τοῦ αἵματος ὑμῶν, οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ λαλῆσαι ὑμῖν, ἀλλὰ τῷ τοῦ σκοποῦ ἔργῳ κατὰ τὸν Ἰεζεκιήλ ἐπηγρύπνησα.¹⁵⁶ Βλέπετε πῶς ἀκριβῶς περιπατήσετε μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί, καὶ πάση φυλακῇ τὰς ὑμῶν τε αὐτῶν καὶ τὰς τῶν ἀδελφῶν καρδίας τηρήσατε· ἐν μέσῳ γὰρ παγίδων διαβήσεσθε καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεων περιπατήσετε. Καὶ γὰρ μετὰ τὴν ἐμὴν τελευτὴν εἰσελεύσονται καθ' ὑμῶν λύκοι βαρεῖς μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου τοῦ ἀπατᾶν τὸν λαὸν ὀπίσω αὐτῶν, οἷς ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει. Ὁ Παῦλος ὑμῖν ταῦτα δι' ἐμοῦ διατίθεται. Ὁ δὲ ἐπὶ πάντων Θεὸς καὶ Πατὴρ καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ πρὸ αἰῶνων γεννηθεὶς ἀπαθῶς Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ὀδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀμέμπτους παραστήσει εἰς καύχημα ἐμὸν εἰς ἡμέραν Χριστοῦ.

¹⁵⁶ ἐπηγρύπνησα G: ἐπιγρύπνησα MI.

εκφοβισμούς, γιατί μάθατε να μη φοβάστε τις ημέρες του πολέμου,¹⁵⁷ ούτε αυτούς που σκοτώνουν το σώμα, αλλά δεν μπορούν να βλάψουν την ψυχή σας.¹⁵⁸ Περισσότερο, μάλιστα, εσείς να στηρίζετε τους άλλους να διαφυλάττουν αυτήν την πνευματική παρακαταθήκη,¹⁵⁹ την οποία κληρονομήσαμε από τους Αποστόλους και τους Πατέρες κάθε εποχής, την οποία θα μας ζητήσουν την Ημέρα της Κρίσεως. Να, σας προειδοποίησα και σας κατέστησα ενόχους αμαρτίας μέσω αυτής της προειδοποίησης. Γιατί, λέει (ο ευαγγελιστής Ιωάννης): «Εάν δεν ερχόμουν και δεν μιλούσα σε αυτούς, δε θα είχαν αμαρτία».¹⁶⁰ Είμαι αθώος από το αίμα σας, γιατί δεν δίστασα να σας μιλήσω,¹⁶¹ αλλά ξαγρύπνησα εργαζόμενος για τον σκοπό μου σύμφωνα με τον Ιεζεκιήλ.¹⁶² Προσέχετε, λοιπόν, πώς ακριβώς πορεύεστε, όχι ως άσοφοι, αλλά ως σοφοί¹⁶³ και με κάθε τρόπο να περιφρουρήσετε τις καρδιές σας και τις καρδιές των αδερφών σας, γιατί θα περάσετε μέσα από παγίδες και θα περπατήσετε πάνω σε επάλξεις πόλεων.¹⁶⁴ Και πράγματι μετά από τον δικό μου θάνατο θα έρθουν σκληροί λύκοι εναντίον σας, που δε θα λυπούνται καθόλου το ποίμνιο, για να παρασύρουν τον λαό πίσω τους,¹⁶⁵ εναντίον των οποίων να αντισταθείτε ακλόνητοι στην πίστη.¹⁶⁶ Ο Απόστολος Παύλος σας αφήνει αυτήν την παρακαταθήκη μέσα από μένα. Να είστε βέβαιοι ότι ο Θεός των πάντων και Πατέρας¹⁶⁷ και ο Υιός που γεννήθηκε από Αυτόν απαθώς (χωρίς να υπάρχει αλλοίωση) πριν από τους αιώνες και το Άγιο Πνεύμα που εκπορεύεται από τον Πατέρα θα σας οδηγήσει στη μόνη Αλήθεια¹⁶⁸ και την Ημέρα της Δευτέρας παρουσίας θα σας παρουσιάσει άμεμπτους¹⁶⁹ ως δικό μου καύχημα».¹⁷⁰

¹⁵⁷ Πρβλ. Ψλ. 55, 3-4: «ὅτι πολλοί οἱ πολεμοῦντες με ἀπὸ ὕψους. Ἡμέρας φοβηθήσομαι, ἐγὼ δὲ ἐλπῶ ἐπὶ σέ».

¹⁵⁸ Πρβλ. Μτ. 10, 28: «καὶ μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτενόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτείνειν».

¹⁵⁹ Πρβλ. Τμ. Α΄ 6, 20: «Ὡ Τιμόθεε, τὴν παραθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως».

¹⁶⁰ Πρβλ. Ιω. 15, 22: «εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἀμαρτίαν οὐκ εἶχον».

¹⁶¹ Πρβλ. Πρ. 20, 26-27: «καθαρός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων, 27 οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ».

¹⁶² Πρβλ. Ιεζ. 3, 17: «Υἱὲ ἀνθρώπου, σκοπὸν δέδωκά σε τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ», Ιεζ. 33, 7: «καὶ σύ, υἱὲ ἀνθρώπου, σκοπὸν δέδωκά σε τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, καὶ ἀκούση ἐκ στόματός μου λόγον».

¹⁶³ Πρβλ. Εφ. 5, 15: «Βλέπετε οὖν ἀκριβῶς πῶς περιπατεῖτε, μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ’ ὡς σοφοί».

¹⁶⁴ Πρβλ. Σειρ. 9, 13: «ἐπίγνωνθι ὅτι ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνεις καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεως περιπατεῖς».

¹⁶⁵ Πρβλ. Πρ. 20, 29-30: «ἐγὼ οἶδα ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου, 30 καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν».

¹⁶⁶ Πρβλ. Πε. Α΄ 5, 9: «ὅ ἄντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει».

¹⁶⁷ Πρβλ. Εφ. 4, 6: «εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν».

¹⁶⁸ Πρβλ. Ιω. 16, 13: «ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς ἐν τῇ ἀληθείᾳ πάσῃ».

¹⁶⁹ Πρβλ. Θεσ. Α΄ 3, 13: «εἰς τὸ στηρίζαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους».

¹⁷⁰ Πρβλ. Φλ. 2, 16: «εἰς καύχημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν Χριστοῦ».

23. Ταῦτα καὶ πλείω τούτων εἰπὼν, τὸ πνεῦμα τοῖς δορυφορήσασιν αὐτὸν ἀγγέλοις καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς φυλάζασιν ἄγειν δέδωκε, τέταρτον μὲν πρὸς τῷ εἰκοστῷ ἔτος τῆ ἀρχιερωσύνη ἐμπρέψας, πολλῶ δὲ μόχθῳ καὶ κόπῳ οὐ τὴν ἑαυτοῦ μόνην ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν ἄλλων σωτηρίαν κατεργασάμενος. Οὐ γὰρ ἐσκόπει τὸ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν πολλῶν ἵνα σωθῶσι καὶ νυκτὸς καὶ ἡμέρας τοῦτο ζῶν μόνον, ὃ τοὺς ἄλλους ὠφέλει· δηλοῖ δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν τε πρεσβυτέρων καὶ διακόνων καὶ ὑποδιακόνων, οὓς τελευτῶν διακοσίους τῆ ἐνορίᾳ τῆς οἰκείας ἐκκλησίας ἐγκαταλέλοιπεν. Εἰ γὰρ οἱ τοῦ βήματος μόνου τοσοῦτοι, πόσον εἶναι τῶν λαϊκῶν τὸ πλῆθος εἰκάσωμεν; Ἐφέρετο δὲ ἄρα τούτων τὴν πρώτην¹⁷¹ Γοράσδος, ὃν καὶ προφθάσας ὁ λόγος ἐν τοῖς μάλιστα τῶν Μεθοδίου ὁμιλητῶν ἀπηρίθμησεν, ὃς καὶ ἀρχιεπίσκοπος Μοράβου παρ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου τὰ τελευταῖα ζῶντος ἀνακεκήρυκτο.

VII. 24. Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἦνεγκεν ἢ πάντολμος πληθὺς τῶν αἰρετικῶν τὸν Μεθόδιον ἔχειν καὶ μετὰ θάνατον ζῶντα ἀντίμαχον ἄμαχον. Ἀλλὰ δεῦτε, εἰπόντες, Γοράσδον καταδυναστεύσωμέν τε καὶ ἐνεδρεύσωμεν· ἀνόμοιος γὰρ ἐστὶν ἡμῖν ὁ βίος αὐτοῦ καὶ παρηλλαγμέναι αἱ τρίβοι αὐτοῦ καὶ ὄνειδίζει ἡμῖν ἀμαρτήματα καὶ εἰ ζῆν οὗτος ἐαθείη, ἀναβιώη¹⁷² ἂν ἡμῖν ὁ Μεθόδιος. Τοῦτον μὲν τῆς ἐπισκοπικῆς ἀρχῆς παραλύουσι, Βιχνίκον δὲ τινὰ τοῦ τῆς αἰρέσεως ἀκράτου μεθυσθέντα καὶ τοὺς ἄλλους μεθύσκειν δυνάμενον καὶ μέντοι διὰ τοῦτο παρὰ τοῦ Μεθοδίου τῷ τοῦ ἀναθέματος σατανᾶ παραδοθέντα μετὰ τοῦ θιάσου τῶν σὺν αὐτῷ μαινομένων, τοῦτον, ὃ πόνοι καὶ ἀγῶνες

¹⁷¹ τὴν πρώτην <τάξιν ἐπέχων> prop. D.

¹⁷² ἀναβιώη MG: ἀναβαιοῖη I.

23. Αφού είπε αυτά και πολλά περισσότερα, παρέδωσε το πνεύμα του στους αγγέλους που τον είχαν περιστοιχίσει και που τον είχαν προστατεύσει σε όλη την πορεία της ζωής του¹⁷³ για να τον οδηγήσουν (στον ουρανό), έχοντας διαπρέψει είκοσι τέσσερα χρόνια στην αρχιερωσύνη καταβάλλοντας μεγάλη φροντίδα και κόπο¹⁷⁴ όχι μόνο για τη δική του, αλλά και για των άλλων τη σωτηρία. Πράγματι, δεν σκεφτόταν τη δική του σωτηρία, αλλά τη σωτηρία των πολλών¹⁷⁵ και ζούσε μέρα και νύχτα μόνο για αυτό, για την ωφέλεια των άλλων. Το μαρτυρεί αυτό και το πλήθος των πρεσβυτέρων και των διακόνων και των υποδιακόνων, οι οποίοι όταν πέθανε έφταναν τους διακόσιους στην ενορία της δικής του εκκλησίας. Αν ο κλήρος αριθμούσε τόσους πολλούς ας φανταστούμε πόσο μεγάλο ήταν το πλήθος των λαϊκών. Πρώτη θέση ανάμεσά (στους κληρικούς) κατείχε ο Γοράσδος, τον οποίο απαριθμήσαμε νωρίτερα στον λόγο μας ανάμεσα στους καλύτερους μαθητές του Μεθόδιου, ο οποίος είχε ανακηρυχθεί αρχιεπίσκοπος Μοράβου από τον ίδιο τον άγιο τις τελευταίες μέρες της ζωής του.

Ο ομολογία του ορθόδοξου δόγματος από τους μαθητές του Μεθόδιου στους αιρετικούς

VII. 24 Αλλά βέβαια, δεν άντεξε το πλήθος των αναιδέστατων αιρετικών να έχουν τον Μεθόδιο και μετά τον θάνατό του ζωντανό άμαχο αντίπαλο. Αλλά είπαν: «Ας καταδυναστεύσουμε και ας παγιδεύσουμε τον Γοράσδο, γιατί είναι διαφορετικός ο τρόπος ζωής του και διαφορετικοί οι δρόμοι του¹⁷⁶ και μας ψέγει για τις αμαρτίες μας. Και αν αφεθεί αυτός ζωντανός, θα έχουμε πάλι ανάμεσά μας έναν Μεθόδιο». Έτσι, από τη μια τον καθαιρούν από τη θέση του επισκόπου και από την άλλη –ω κόποι και αγώνες του Μεθόδιου, ω Αγία Τριάδα που έχουν συγχύσει τις ιδιότητές Σου–, ανεβάζουν στον θρόνο κάποιον Βιχνίκο –ή για να το πούμε καλύτερα, εξαιτίας του υποβιβάζουν τον θρόνο–, ο οποίος ήταν μεθυσμένος από το ανόθευτο κρασί της αίρεσης, που μπορούσε να μεθύσει και τους άλλους και που βέβαια για αυτό παραδόθηκε με ανάθεμα στον

¹⁷³ Πρβλ. Ψλ. 90, 11: «ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ τοῦ διαφυλάξει σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου».

¹⁷⁴ Πρβλ. Κορ. Β' 11, 27: «κόπω καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις».

¹⁷⁵ Πρβλ. Φλ. 2, 4: «μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοποῦντες, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐτέρων ἕκαστος», Κορ. Α' 10, 33: «μὴ ζητῶν τὸ ἑαυτοῦ σύμφορον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσιν».

¹⁷⁶ Πρβλ. Σολ. 2, 10 και 12 και 15: «καταδυναστεύσωμεν πένητα δίκαιον... 12 ἐνεδρεύσωμεν τὸν δίκαιον,... καὶ ὄνειδίζει ἡμῖν ἀμαρτήματα νόμου ... 15 ὅτι ἀνόμιος τοῖς ἄλλοις ὁ βίος αὐτοῦ, καὶ ἐξηλλαγμένοι αἱ τρίβοι αὐτοῦ».

τοῦ Μεθοδίου καὶ Τριάς συγγεομένη τὰς ιδιότητας, ἐπὶ τὸν θρόνον ἀνάγουσι, μᾶλλον δὲ τὸν θρόνον διὰ τοῦτον κατάγουσιν· ὅσῳ διὰ Μεθόδιον ἔνδοξος ἦν καὶ τῶν πολλῶν προφαινόμενος, τοσοῦτῳ διὰ Βιχνίκον τῆ τῆς ἀδοξίας κοιλάδι ἐπικλινόμενος.

VIII. 25. Ἄλλ' ὁ μὲν οὕτω τῆς ἐπισκοπῆς παρανόμως καὶ μηδὲν αὐτῷ προσῆκον ἐδράξατο, ἑαυτῷ λαβὼν τὴν τιμὴν καὶ ἀρπαγμὸν ἠγησάμενος καὶ τὸν ὑπὸ Θεοῦ κληθέντα τυραννίδι βραχίονος ἀμαρτωλοῦ παραγκωνισάμενος· κεφαλὴν δὲ ἡ αἴρεσις αἶρει καὶ κατὰ τῆς ὀρθοδόξου πληθῆος τῶν Μεθοδίου μαθητῶν γαυριᾶ καὶ δὴ, θορυβήσαντες καὶ τοῖς πιστοῖς ἐπαναστάντες, διὰ τί, φασίν, ἔτι τοῖς Μεθοδίου λόγοις τοῖς ὁδωδόσι καὶ νεκροῖς εὐνούστερον προσδιάκεισθε, ἀλλὰ μὴ τῷ ζῶντι ἀρχιεπισκόπῳ συνίστασθε καὶ ὁμολογεῖτε ἐκ Πατρὸς Υἱὸν¹⁷⁷ γεννηθέντα ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορευόμενον;

26. Οἱ δὲ διὰ Γοράσδου καὶ Κλήμεντος ἔφασαν ὅτι μὲν Μεθόδιος ἔτι ζῆ, ἐκ τοῦ Κυρίου πάντως ἐμάθομεν ποτὲ μὲν τὸν εἰς αὐτὸν πιστεύσαντα κἂν ἀποθάνῃ ζήσεσθαι¹⁷⁸ φάσκοντος, ποτὲ δὲ διδάσκοντος τὸν Θεὸν τῷ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ὡς ζῶσιν, ἀλλ' οὐ νεκροῖς ἐπιλέγεσθαι. Τί γοῦν ἀμαρτάνομεν, εἰ τὸν ἐν Θεῷ ζῶντα διδάσκαλον ἔχομεν, πνευματικῶς ἡμῖν συνόντα καὶ συλλαλοῦντα καὶ καθ' ὑμῶν συνεπιρρωννύοντα;¹⁷⁹ Τὴν δὲ καινὴν ταύτην πίστιν ὑμῶν οὐπω καὶ νῦν ὑπὸ Γραφῆς μαρτυρουμένην οἴασοῦν εὐρόντες οὐθ' ὑπὸ πατέρων ἀγίων συντεθειμένην, ὀκνοῦμεν ὑποβαλεῖν ἑαυτοῦς ἀναθέματι, τοῦ Παύλου διαρρήδην βοῶντος· εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. Ἡμεῖς γὰρ Πνεῦμα μὲν Υἱοῦ, ἐπεὶ καὶ πνεῦμα ζωῆς καὶ ἀληθείας, ἃ καὶ ὁ Υἱός, καὶ νοῦν Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα πιστεύομεν·

¹⁷⁷ ἐκ Πατρὸς <τὸν> Υἱὸν prop. D.

¹⁷⁸ ζήσεσθαι MG: ζήσησθαι I.

¹⁷⁹ συνεπιρρωννύοντα MG: συνεπιρρωννύονται I.

Σατανά¹⁸⁰ από τον Μεθόδιο μαζί με τον θίασο από τους παράφρονες που ήταν μαζί του. Όσο χάρη στον Μεθόδιο ο επισκοπικός θρόνος ήταν δοξασμένος και υπερείχε από πολλούς άλλους, τόσο εξαιτίας του Βιχνίκου έπεσε στην κοιλάδα της ασημότητας.

VIII. 25. Αλλά εκείνος άρπαξε τόσο παράνομα και χωρίς να το δικαιούται την επισκοπή, δίνοντας στον εαυτό του αυτήν την τιμή¹⁸¹ και θεωρώντας αρπαγή¹⁸² (την ανάληψη του θρόνου από τον Γοράσδο) που παραγκώνισε με τα αμαρτωλά και τυραννικά του χέρια¹⁸³ τον άνθρωπο που κλήθηκε από τον Θεό. Και έτσι οι αιρετικοί σηκώνουν κεφάλι αλαζονικά εναντίον του ορθόδοξου πλήθους των μαθητών του Μεθόδιου και λένε θορυβώντας και επιτιθέμενοι στους πιστούς: «Γιατί διάκεισθε ευνοϊκά στα δυσώδη και νεκρά λόγια του Μεθόδιου και δεν συντάσσετε με τον ζώντα αρχιεπίσκοπο και δεν ομολογείτε ότι ο Υιός γεννήθηκε από τον Πατέρα και ότι το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται και από τον Υιό;»

26. Και αυτοί μέσω του Γοράσδου και του Κλήμεντος απάντησαν ότι «ο Μεθόδιος ακόμα ζει. Από τον Κύριο πάντως μάθαμε ότι έλεγε κάποτε πως εκείνος που πίστεψε σε Αυτόν ακόμα κι αν πεθάνει θα ζήσει.¹⁸⁴ Και άλλοτε δίδασκε ότι ο Θεός αναφέρεται στον Αβραάμ και τον Ισαάκ και τον Ιακώβ ως ζωντανούς και όχι ως νεκρούς.¹⁸⁵ Σε τι, λοιπόν, σφάλουμε, εφόσον έχουμε τον διδάσκαλο που ζει σύμφωνα με το θέλημα του Θεού να βρίσκεται πνευματικά και να συνομιλεί μαζί μας και να μας ενδυναμώνει στον αγώνα εναντίον σας; Επειδή αυτήν τη νέα πίστη σας δεν τη βρίσκουμε ακόμη και στις μέρες μας να μαρτυρείται κάπου από την Αγία Γραφή ούτε να έχει δημιουργηθεί από αγίους Πατέρες, διστάζουμε να αναθεματίσουμε τους εαυτούς μας, καθώς ο Απόστολος Παύλος διακήρυξε ρητά ότι αν κάποιος διδάσκει αντίθετα από αυτά που παραλάβετε ας έχει ανάθεμα.¹⁸⁶ Γιατί εμείς πιστεύουμε ότι το Άγιο Πνεύμα είναι το

¹⁸⁰ Πρβλ. Κορ. Α΄ 5, 5: «παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾶ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός».

¹⁸¹ Πρβλ. Εβρ. 5, 4: «καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν».

¹⁸² Πρβλ. Φλ. 2, 5-6: «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμόν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ».

¹⁸³ Πρβλ. Ψλ. 9, 36: «σύντριψον τὸν βραχίονα τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ πονηροῦ».

¹⁸⁴ Πρβλ. Ιω. 11, 25: «εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ κἄν ἀποθάνῃ ζήσεται».

¹⁸⁵ Πρβλ. Λκ. 20, 37-38: «ὡς λέγει Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραάμ καὶ Θεὸν Ἰσαάκ καὶ Θεὸν Ἰακώβ· 38 Θεὸς δὲ οὐκ ἔστιν νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων, πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν», Μτ. 22, 32: «Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων».

¹⁸⁶ Πρβλ. Γαλ. 1, 9: «εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω».

ἐξ Υἱοῦ δὲ τοῦτο προερχόμενον οὔτε μεμαθήκαμεν οὔτε μαθησόμεθα, οὔτε τὴν πίστιν ἀρνησόμεθα καὶ χείρονες ἀπίστων ἐσόμεθα, οὐ μὰ τὸν ἁγιασμὸν τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριτος. Ἄλλ' ἐκ Πατρὸς μὲν προϊέναι τὸ Πνεῦμα καὶ εἶναι τούτου αἴτιον καὶ προβολέα τὸν τοῦ Υἱοῦ γεννήτορα πεπιστεύκαμεν, εἶναι δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ οἰκεῖον καὶ δι' αὐτοῦ χορηγεῖσθαι τοῖς ἀξίοις ἐκάστοτε· ἕτερον δὲ τὸ ἐκπορευέσθαι καὶ ἕτερον τὸ χορηγεῖσθαι· τὸ μὲν γὰρ τοῦ πῶς εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκφαντικόν, ὡς γὰρ ὁ Υἱός ἐστιν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητῶς, οὕτω τὸ Πνεῦμα ἐκπορευτῶς· τὸ δὲ χορηγεῖσθαι οὐ τὸ πῶς εἶναι δηλοῖ ἀλλὰ πλουτισμὸν ἐνδείκνυται καὶ διάδοσιν.

27. Καὶ ἵνα παραδείγματί τινι τὸν λόγον ὡς ἐγχωρεῖ, φωτίσωμεν, ἐννόησόν μοι βασιέλα¹⁸⁷ τινὰ πλοῦτον μάλα πολὺν ἐκ τῶν οἰκείων θησαυρῶν προβαλλόμενον, τοῦτον δὲ τὸν υἱὸν παραλαβόντα οἰκεῖόν τε αὐτοῦ ἔχειν καὶ διανέμειν τοῖς εὐαρεστοῦσιν αὐτῷ· Βασιλεὺς ὁ Πατήρ· πλοῦτος, ὡς ἐν εἰκόνι φάναι, τὸ Πνεῦμα ἐκ τῶν τοῦ Πατρὸς ἀρρήτων θησαυρῶν προβληθέν· υἱὸς βασιλέως ὁ τοῦ Πατρὸς Υἱός, οὗ τὸ Πνεῦμα καὶ δι' οὗ χορηγεῖται. Ὅρατε τὸ Πνεῦμα πῶς ἡμεῖς οἶδαμεν ἐξ Υἱοῦ μὲν οὐ προερχόμενον, δι' Υἱοῦ δὲ χορηγούμενον; Εἰ δὲ τὸ ἐμφυσησῆαι τὸν Υἱὸν τοῖς ἀποστόλοις καὶ εἰπεῖν λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, τοῦτο σε ταραττεῖ, παχέως τοῖς εὐαγγελίοις ὠμίλησας· χάρισμα γὰρ τοῖς ἀποστόλοις ἐν τῶν τοῦ Πνεύματος δέδωκε, τὸ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν ὡς δηλοῖ τὸ ἐξῆς, πνεύματα δὲ τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος καὶ τῷ Ἡσαΐα φίλον ἀνακαλεῖν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τηνικαῦτα τοῖς μαθηταῖς ἐχαρίσατο. Δῆλον δέ, καὶ γὰρ εἰ τότε τὸ Πνεῦμα δέδωκεν,¹⁸⁸ ἢ περιττὴ λοιπὸν ἢ ἐν τῇ

¹⁸⁷ βασιέλα I.

¹⁸⁸ δέδοκεν I.

πνεύμα του Υιού, καθώς είναι πνεύμα της ζωής και της αλήθειας,¹⁸⁹ όπως επίσης είναι και ο Υιός, και ότι το Άγιο Πνεύμα είναι ο νους του Χριστού.¹⁹⁰ Το να προέρχεται από τον Υιό ούτε το διδαχθήκαμε, ούτε θα το διδαχτούμε, ούτε θα αρνηθούμε την πίστη μας και θα γίνουμε χειρότεροι από τους άπιστους¹⁹¹ –όχι μα τον αγιασμό της χάρης του Αγίου Πνεύματος. Αλλά πιστεύουμε ότι από τον Πατέρα προέρχεται το Άγιο Πνεύμα και ότι ο Γεννήτορας του Υιού είναι και αιτία (λόγος ύπαρξης) και προβολή (πηγή) του Αγίου Πνεύματος, και είναι (το Άγιο Πνεύμα) συγγενές με τον Υιό και μέσω Αυτού χορηγείται στους άξιους ανθρώπους σε κάθε περίπτωση. Άλλο σημαίνει το *έκπορεύεσθαι* και άλλο το *χορηγεῖσθαι*. Το πρώτο αναφέρεται στο πώς αποκαλύπτεται το Άγιο Πνεύμα –όπως δηλαδή ο Υιός γεννάται από τον Πατέρα, έτσι το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται– ενώ το *χορηγεῖσθαι* δεν αναφέρεται στην ουσία του Αγίου Πνεύματος, αλλά δείχνει τον τρόπο που θησαυρίζεται και διαδίδεται στους ανθρώπους.

27. Και για να κάνουμε πιο διαφωτιστικό τον λόγο μας όσο είναι δυνατόν, ας παραθέσουμε ένα παράδειγμα. Σκέψου έναν βασιλιά να παραθέτει πολύ μεγάλο πλούτο από τους θησαυρούς του και τον γιο του να τον παραλαμβάνει και να τον οικειοποιείται και να τον μοιράζει σε αυτούς που ευαρεστείται. Βασιλιάς είναι ο Πατέρας, πλούτος είναι το Άγιο Πνεύμα –για να το παρουσιάσουμε ως εικόνα–, το οποίο προέρχεται από τους απεριγραπτους θησαυρούς του Πατέρα. Γιος του βασιλιά είναι ο Υιός του Πατέρα, στον οποίο ανήκει το Άγιο Πνεύμα και μέσω του οποίου χορηγείται. Κατανοείτε, λοιπόν, τον τρόπο με τον οποίο εμείς αντιλαμβανόμαστε ότι το Άγιο Πνεύμα δεν προέρχεται από τον Υιό, αλλά χορηγείται μέσω του Υιού; Αν σε σκανδαλίζει το γεγονός ότι ο Υιός *εμφύσησε το Άγιο Πνεύμα στους Αποστόλους και τους είπε: «Λάβετε Πνεύμα Άγιον»*,¹⁹² βλακωδώς ερμήνευσε το Ευαγγέλιο. Γιατί από τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος ένα έδωσε στους αποστόλους, την άφεση των αμαρτιών, όπως μαρτυρεί το εξής, ότι αγαπάει να αποκαλεί πνεύματα τις ενέργειες του Αγίου Πνεύματος όπως το συνηθίζει και ο Ησαΐας. Αλλά δεν χάρισε τότε ο Χριστός στους

¹⁸⁹ Πρβλ. Ιω. 14, 16-17: «κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν ἵνα μεθ’ ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα ἦ... 17 τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας.».

¹⁹⁰ Πρβλ. Κορ. Α΄ 2, 16: «τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν».

¹⁹¹ Πρβλ. Τμ. Α΄ 5, 8: «τὴν πίστιν ἤρνηται καὶ ἔστιν ἀπίστου χειρῶν».

¹⁹² Πρβλ. Ιω. 20, 22: «καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐνεφύσησεν καὶ λέγει αὐτοῖς· λάβετε πνεῦμα ἅγιον».

πεντηκοστή τούτου κάθοδος, ἢ ἄλλου πνεύματος, εἰ μὴ περιττή. Ποῖον οὖν τοῦτο ὡς ἢ γε ἐκκλησία ἐν Πνεῦμα πρεσβεύουσα φαίνεται; Εἰ δὲ δύο εἶεν, ὀπότερον οὖν τούτων οὐχ ἅγιον; Εἰ τοίνυν τὸ ἅγιον διὰ τοῦ ἐμφυσήματος ὁ Κύριος δέδωκεν αὐτὸ ἐκεῖνο, ἀλλ' οὐχ ἐν πνευματικὸν χάρισμα, τὸ κατελθὸν ἐν τῇ πεντηκοστῇ δῆλον ὡς οὐχ ἅγιον. Ἀλλ' εἰς κεφαλὰς ὑμῶν τὸ βλάσφημον τράποιτο. Δύο δὲ ποιοῦντες ὑμεῖς ἀρχάς, τοῦ μὲν Υἱοῦ τὸν Πατέρα, τοῦ δὲ Πνεύματος τὸν Υἱόν, ἄλλην τινὰ μανίαν μανιχαϊκὴν μαίνεσθε.

28. Ἡμῖν δὲ εἷς μὲν Θεός, μία δὲ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἀρχή, ὁ Πατήρ τοῦ μὲν Υἱοῦ πατήρ, τοῦ δὲ Πνεύματος προβολεύς, ὡσπερ οὖν καὶ εἷς ἥλιος ἀρχὴ τῆς τε ἀκτίνος καὶ τῆς ἐλλάμψεως ἥτοι θάλψεως. Τῇ τοίνυν ἀκτίνι καὶ ἡ λάμψις σύνεστι καὶ ἡ θάλψις ὡσπερ καὶ τῷ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα καὶ τῆς ἀκτίνος ἡ λάμψις ἐστίν ὡσπερ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, ἄμφω μέντοι ἐκ μιᾶς ἀρχῆς τοῦ ἡλίου, καὶ ὡσπερ ἐν τῷ ὑποδείγματι διὰ τῆς ἀκτίνος ἡ λάμψις ἥτοι θάλψις τῷ σωματικῷ κόσμῳ δίδεται, οὕτω διὰ τοῦ Υἱοῦ χορηγεῖται τῇ νοητῇ κτίσει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἐπὶ πᾶσιν, εἰ μὲν ὡς Μανιχαῖοι τὸ κατὰ Θωμᾶν εὐαγγέλιον, οὕτως ὑμεῖς ἄλλο τι προενεγκεῖν ἔχετε τὴν τοιαύτην περὶ τοῦ Πνεύματος διδασκαλίαν εἰσηγησάμενον, δεῖξατε τοῦτο κεκανονισμένον καὶ σιωπήσομεν, μᾶλλον δὲ καὶ ὡς εὐεργέτας τιμήσομεν. Εἰ δὲ τέσσαρσι¹⁹³ μὲν ἀρχαῖς ὁ τῆς ἐκκλησίας παράδεισος ἐκ μιᾶς πηγῆς χεομέναις ποτίζεται Ματθαῖον, Μάρκον, Λουκᾶν καὶ Ἰωάννην, οἶμαι, Συνήκατε, ὁ δὲ πέμπτον εἰσάγων εὐαγγέλιον τρισκατάρατος. Ἰωάννης δὲ ἡμῖν τὸν Υἱὸν παρεισάγει λέγοντα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, παύσασθε καθ' ἑαυτῶν πηγνῦντες τὸ ξίφος ἐνστατικώτερον, παύσασθε τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ τῷ μεγάλῳ εὐαγγελιστῇ, καὶ ἐξ οὗ καὶ δι' οὗ καὶ εἰς ὃν εὐαγγέλιον πᾶν μαχόμενοι καὶ χωρὶς τοῦ Πνεύματος περὶ τοῦ Πνεύματος δογματίζοντες, μᾶλλον δὲ τῷ ἐναντίῳ ὑποφθεγγόμενοι πνεύματι.

¹⁹³ τέσσαροι Ι.

μαθητές το ίδιο το Άγιο Πνεύμα. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι αν έδωσε πράγματι τότε το ίδιο το Άγιο Πνεύμα, ή περιττή θα ήταν η κάθοδος του Αγίου Πνεύματος την ημέρα της Πεντηκοστής, ή επρόκειτο για την κάθοδο κάποιου άλλου πνεύματος, εάν αυτή δεν τη θεωρήσουμε περιττή. Ποιο, λοιπόν, θα ήταν αυτό το Πνεύμα, όταν η Εκκλησία ένα Άγιο Πνεύμα φαίνεται να πρεσβεύει; Αν ήταν δύο, ποιο από τα δύο δεν ήταν άγιο; Αν, λοιπόν, ο Κύριος έδωσε με το εμφύσημά Του το ίδιο το Άγιο Πνεύμα και όχι ένα πνευματικό χάρισμα, είναι φανερό ότι αυτό που κατέβηκε την ημέρα της Πεντηκοστής δεν ήταν Άγιο. Η βλασφημία αυτή ας πέσει πάνω στα κεφάλια σας! Γιατί με το να δημιουργείτε δύο αρχές, για τον Υιό τον Πατέρα και για το Άγιο Πνεύμα τον Υιό, έχετε λυσσάξει με κάποια άλλη μανιχαϊκή παράνοια.

28. Για εμάς ένας είναι ο Θεός και μία είναι η αρχή από τα τρία Πρόσωπα που προέρχονται από Αυτόν, ο Πατέρας.¹⁹⁴ Και είναι πατέρας του Υιού και πηγή του Αγίου Πνεύματος, όπως ένας ήλιος είναι αρχή και της ακτίνας και της λάμψης ή της θερμότητας. Πράγματι, στην ακτίνα συνυπάρχουν και η λάμψη και η θερμότητα, όπως και στον Υιό το Άγιο Πνεύμα, και η λάμψη ανήκει στην ακτίνα, όπως ανήκει το Άγιο Πνεύμα στον Υιό, και τα δύο, όμως, προέρχονται από μία αρχή, τον Ήλιο. Και όπως στο παράδειγμα η λάμψη ή η θερμότητα διαχέονται μέσω της ακτίνας στον υλικό κόσμο, έτσι μέσω του Υιού χορηγείται στη νοητή κτίση το Άγιο Πνεύμα. Σε κάθε περίπτωση, αν εσείς, όπως οι Μανιχαίοι για το *Κατά Θωμάν* Ευαγγέλιο, έχετε να παρουσιάσετε κάτι άλλο που να εισηγείται τέτοια διδασκαλία σχετικά με το Άγιο Πνεύμα, δείξτε μας ότι εντάσσεται στον κανόνα της Αγίας Γραφής και όχι μόνο θα σιωπήσουμε, αλλά και θα σας τιμήσουμε ως ευεργέτες. Αν, όμως, ο *Παράδεισος της Εκκλησίας ποτίζεται από τέσσερις αρχές*¹⁹⁵ που πηγάζουν από μία πηγή, το *Κατά Ματθαίον*, το *Κατά Μάρκον*, το *Κατά Λουκάν* και το *Κατά Ιωάννην* Ευαγγέλιο, νομίζω ότι καταλάβατε ότι αυτός που εισάγει πέμπτο ευαγγέλιο είναι τρισκατάρατος. Και ο Ιωάννης μας παρουσιάζει τον Υιό να λέει: «*Το Πνεύμα της Αλήθειας, το οποίο εκπορεύεται από τον Πατέρα*».¹⁹⁶ Σταματήστε, λοιπόν, να μπήγετε το ξίφος σας εναντίον σας προβάλλοντας διαρκώς αντίσταση, σταματήστε να μάχεστε τον Υιό του

¹⁹⁴ Πρβλ. Κορ. Α' 8, 6: «ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν».

¹⁹⁵ Πρβλ. Γεν. 2, 10: «ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδεμ ποτίζειν τὸν παράδεισον· ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς».

¹⁹⁶ Πρβλ. Ιω. 15, 26: «Ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ».

ΙΧ.29. Ἐπὶ τούτοις οὐκ ἐνεγκότες οἱ¹⁹⁷ τοῦ Βιγνίκου στασιῶται τὰ ὄτα συσχόντες καθάπερ οἱ Στέφανον πάλαι λιθοβολοῦντες, τὸν τοῦ Λόγου γενναῖον μάρτυρα, καὶ τοῦτο μόνον καλῶς ποιοῦντες ὡς οὐκ ἄξιοι τούτων ἀκούειν, θορυβεῖν καὶ πάντα συγγεῖν ἐπεβάλλοντο, καὶ μικροῦ μὲν καὶ εἰς χεῖρας ἦλθον τοῖς ὀρθοδόξοις, τῇ γλώττῃ καταπονηθείση τὴν χεῖρα διδόντες σύμμαχον. Τέλος δ' οὖν ἀναπηδήσαντες, ἐπὶ τὴν τελευταίαν ἦλθον καταφυγὴν αὐτῶν, τὸν κονιορτὸν Σφεντόπλικον, καὶ διαβάλλουσι μὲν τοὺς ὀρθοδόξους ὡς νεώτερα φρονοῦντας καὶ κατὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ κινήθησομένους ἄν, εἰ μὴ περὶ τὸ δόγμα τῷ ἄρχοντι συμφρονήσαιεν· τὸ γὰρ ἀντίδοξον καὶ ἀντίμαχον. Ὁ δὲ τοὺς τοῦ Μεθοδίου προσκαλεσάμενος, τί, φησί, τοῦτο τὸ σχίσμα ἐν ὑμῖν πολιτεύεται καὶ καθεκάστην ἀλλήλοις πολεμῖως συμπλέκεσθε; Οὐκ ἀδελφοὶ πάντως ἐστέ; Οὐ τῆς Χριστιανῶν μερίδος; Διὰ τί οὖν μὴ συμφρονεῖτε¹⁹⁸ ἀλλήλοις, μηδὲ τὴν ἔνωσιν ἐπισπεύδετε;

30. Οἱ δέ, ὅσα στόματι Γοράσδω καὶ Κλήμεντι χρώμενοι, οὗτοι γὰρ ἦσαν οἱ τοῦ λόγου ἡγούμενοι, ἔδει μὲν περὶ τούτων, ἔφασαν, ὃ ἄρχον, μακροὺς ἡμᾶς ποιεῖσθαι τοὺς λόγους· οὐ γὰρ περὶ ἐλαχίστων οὐδὲ περὶ τὰ ἐλάχιστα ἡμῖν ὁ κίνδυνος ἴσταται, ἀλλὰ περὶ δόγματος μὲν ἐκκλησιαστικοῦ τοῦ περὶ τῆς μακαρίας Τριάδος, περὶ δὲ ψυχῆν, τὸ πάντων ἡμῖν οἰκειότατον. Ἐπεὶ δέ σοι τὸ τῶν Γραφῶν ἀνομίλητον μακροτέρων λόγων ἢ βαθυτέρων ἀκούειν οὐ δίδωσιν, ἀπλοῦς ἡμῖν ὁ πρὸς τὴν σὴν ἐρώτησιν λόγος ὅτι σχιζόμεθα μὲν, ἐπειδὴ καὶ Κύριος μάχαιραν ἦλθε βαλεῖν καὶ διχάσαι τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χείρονος καὶ τοῦ Δαβὶδ ἀκούομεν μισοῦντος τοὺς μισοῦντας τὸν Κύριον, λίαν δὲ τιμῶντος τοὺς φίλους Θεοῦ. Χριστιανούς δὲ οὐκ ἂν ποτε ἡμεῖς θείημεν τοὺς μὴ

¹⁹⁷ om. I.

¹⁹⁸ συμφρονεῖτε I.

Θεού, τον μεγάλο ευαγγελιστή, από τον οποίο και μέσω του οποίου και για τον οποίο γράφτηκε κάθε Ευαγγέλιο και σταματήστε να δογματίζετε για το Άγιο Πνεύμα χωρίς τον φωτισμό Του και μάλλον σαν να έχετε υποβολέα το πονηρό πνεύμα».

ΙΧ.29. Επειδή οι επαναστάτες του Βιχνίκου δεν τα άντεχαν αυτά, *έκλειναν τα αυτιά τους*¹⁹⁹ –όπως παλαιότερα αυτοί που λιθοβόλησαν τον Στέφανο, τον γενναίο μάρτυρα του Λόγου, και αυτό, βέβαια, καλώς το έπραξαν αφού δεν ήταν άξιοι να ακούσουν τα λόγια του– και άρχισαν να προκαλούν με θόρυβο και σύγχυση και παραλίγο να έρθουν σε συμπλοκή με τους Ορθοδόξους, έχοντας τα χέρια ως συμμάχους, αφού η γλώσσα είχε εξαντληθεί. Στο τέλος, λοιπόν, αναχαιτίζοντας λίγο την ορμή τους, κατέφυγαν στο τελευταίο τους καταφύγιο, τον ακάθαρτο Σφεντόπλικο, και συκοφαντούν τους Ορθοδόξους ότι τάχα νεωτερίζουν και ότι σκοπεύουν να επαναστατήσουν εναντίον της εξουσίας του σε περίπτωση που δεν υπάρξει συμφωνία με τον άρχοντα σχετικά με το δόγμα, γιατί αυτός που έχει διαφορετικές πεποιθήσεις θεωρείται και αντίπαλος. Και εκείνος, αφού προσκάλεσε τους μαθητές του Μεθόδιου, τους λέει: «Γιατί αυτό το σχίσμα υπάρχει μεταξύ σας και συγκρούεστε σαν εχθροί; Δεν είστε όλοι αδερφοί; Δεν ανήκετε στη μερίδα των χριστιανών; Γιατί, λοιπόν, δεν συμφωνείτε μεταξύ σας και δεν επισπεύδετε την ένωση;»

30. Και αυτοί χρησιμοποιώντας όσα άκουσαν από το στόμα του Γοράσδου και του Κλήμεντος –γιατί αυτοί ήταν οι προεξάρχοντες του λόγου–, είπαν: «Έπρεπε, άρχοντα, γι' αυτά τα θέματα να μιλήσουμε εκτενώς, γιατί ο κίνδυνος δεν ελλοχεύει για τα πιο μικρά και ασήμαντα θέματα, αλλά για το δόγμα της Εκκλησίας σχετικά με την Αγία Τριάδα και την ψυχή, που είναι για εμάς ό,τι πιο συγγενές. Επειδή, όμως, το γεγονός ότι εσύ δεν γνωρίζεις τις Γραφές δεν σου επιτρέπει να ακούσεις μακροσκελείς ή βαθυστόχαστους λόγους, θα σου απαντήσουμε με απλότητα στην ερώτησή σου ότι είμαστε διαχωρισμένοι, διότι και ο Κύριος ήρθε να βάλει μαχαίρι²⁰⁰ και να ξεχωρίσει το καλύτερο από το χειρότερο και επειδή ακούμε τον Δαβίδ να μισεί αυτούς που μισούν τον Κύριο και να τιμά υπερβολικά τους φίλους του Θεού.²⁰¹ Και εμείς δεν θα

¹⁹⁹ Πρβλ. Πρ. 7, 57: «συνέσχον τὰ ὄτα αὐτῶν».

²⁰⁰ Πρβλ. Μτ. 10, 34: «Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν».

²⁰¹ Πρβλ. Ψλ. 138, 21: «οὐχὶ τοὺς μισοῦντάς σε, Κύριε, ἐμίσησα καὶ ἐπὶ τοῖς ἐχθροῖς σου ἐξετηκόμην;».

παραδεχομένους τὸ εὐαγγέλιον. Ἐκεῖ γὰρ τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰπόντος· τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὃ τοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, οὗτοι φασὶν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπεπορευθῆναι τὸ Πνεῦμα. Καίτοι πάντως εἰ τοῦτ' ἦν, τί τὸ κωλύον τὸν Κύριον εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρ' ἐμοῦ ἐκπορεύεται; Ἐν μὲν οὖν τοῦτο. Δεύτερον δὲ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρα τῶν ἐκ πάσης τῆς οἰκουμένης ἀθροισθέντων ἀρχιερέων σύνοδος περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπεφάνητο, ἐπεὶ καὶ τούτου χάριν συνήθροιστο ἐπὶ καθαιρέσει τοῦ πνευματομάχου Μακεδονίου, ἐξέθετό τε πίστεως σύμβολον οὐκ ἐπ' ἀνατροπῇ τοῦ τῆς τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου τεθεσπισμένου, ἀλλ' ὅπερ ἐκείνη ἐνέλιπεν, οἷα δὴ μὴ κινηθέντων τότε τῶν περὶ τοῦ Πνεύματος ζητημάτων, τοῦτο αὕτη ἀναπληροῦσα καὶ σώζουσα τὸ τῆς μητρὸς ἢ θυγάτηρ ὑστέρημα. Ἰδῶμεν οὖν ἐν τούτῳ τῷ συμβόλῳ ὃ καθεκάστην ἐπ' ἐκκλησίας ἐκφωνεῖς, ὃ ἄρχον, καὶ σὺ, ἐκ τῶν γραικῶν βιβλίων μεταληφθέν, πότερον πιστεύειν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον ἢ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμολογοῦμεν. Πῶς τοίνυν συμφωνήσομεν τοῖς παρὰ τὸ εὐαγγέλιον φρονούσι καὶ τὴν μετὰ τοῦ Πνεύματος τῶν πατέρων ἔκθεσιν, τοῖς ἀπὸ γῆς φωνούσι κατὰ τοὺς ἐγγαστριμύθους; Τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος, φησὶν ὁ θεῖος ἀπόστολος; Εἰ μὲν οὖν μεταβαλοῦνται τὰς γνώμας καὶ μετὰ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν πατέρων στήσονται, ὡς ἀδελφοῖς προσδραμοῦμεν καὶ περιπλακησόμεθα καὶ περιπτυξόμεθα. Εἰ δὲ τὸν ἕνα καθηγητὴν ἡμῶν τὸν Χριστὸν ἀποποιούμενοι, ὀπίσω τῆς διανοίας αὐτῶν πορεύονται καὶ ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν ματαιοῦνται, σχολῆ γ' ἂν ἡμεῖς ὑπ' αὐτοῖς καθηγηταῖς τὸ περὶ τῆς Τριάδος δόγμα μαθεῖν δεξόμεθα. Ταῦτα ἢ περὶ τοὺς ὀρθοδόξους πληθῆς, προηγόροις Γοράσδω καὶ Κλήμεντι χρώμενοι.

μπορούσαμε να θεωρήσουμε ποτέ χριστιανούς αυτούς που δεν δέχονται το Ευαγγέλιο. Γιατί, ενώ εκεί λέει το ένα πρόσωπο της Αγίας Τριάδας, ο Υιός του Θεού, ότι *το Άγιο Πνεύμα είναι το Πνεύμα της Αλήθειας, το οποίο εκπορεύεται από τον Πατέρα,*²⁰² αυτοί λένε ότι το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται από τον Υιό. Όμως, πράγματι εάν έτσι ήταν, τι θα εμπόδιζε τον Κύριο να πει: «Το Πνεύμα της Αλήθειας, το οποίο εκπορεύεται από Εμένα;» Ένα επιχείρημα είναι αυτό. Δεύτερον, η Δεύτερη Οικουμενική Σύνοδος που έγινε στην Κωνσταντινούπολη με αρχιερείς που συγκεντρώθηκαν από όλη την Οικουμένη αποφάσισε σχετικά με το Άγιο Πνεύμα, επειδή για χάρη Του συγκεντρώθηκαν για να καθαιρέσουν τον Μακεδόσιο που μαχόταν το Άγιο Πνεύμα. Και θέσπισε το Σύμβολο της Πίστεως όχι για να ακυρώσει αυτό που θεσπίστηκε στην Πρώτη Οικουμενική Σύνοδο που έγινε στη Νίκαια, αλλά (για να συμπληρώσει) αυτό ακριβώς που εκείνη δεν είχε συμπεριλάβει, επειδή τότε δεν είχαν ανακινηθεί τα ζητήματα σχετικά με το Άγιο Πνεύμα, *και (έτσι) η κόρη να αναπληρώσει και να σώσει το υστέρημα της μητέρας της.*²⁰³ Ας δούμε, λοιπόν, άρχοντα, σε αυτό το Σύμβολο της Πίστεως το οποίο και εσύ απαγγέλλεις κάθε μέρα στην Εκκλησία, το οποίο έμαθες από τα ελληνικά βιβλία, σε ποιο από τα δύο ομολογούμε ότι πιστεύουμε, στο Άγιο Πνεύμα που εκπορεύεται από τον Υιό ή από τον Πατέρα. Πώς, λοιπόν, θα μπορούσαμε να συμφωνήσουμε με αυτούς που πιστεύουν αντίθετα από το Ευαγγέλιο και τις αποφάσεις των Πατέρων που διατυπώθηκαν με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, *με ανθρώπους που μιλούν από τα βάθη της γης σαν τους εγγαστρίμυθους;*²⁰⁴ Ποια σχέση μπορεί να υπάρξει ανάμεσα στο φως και το σκοτάδι,²⁰⁵ όπως λέει ο θείος Απόστολος; Εάν, λοιπόν, αυτοί αλλάξουν γνώμη και συνταχθούν με το Ευαγγέλιο και τους Πατέρες, σαν αδερφούς μας θα τρέξουμε προς αυτούς και θα τους αγκαλιάσουμε. Εάν, όμως, αρνούμενοι τον *ένα Καθηγητή μας, τον Χριστό,*²⁰⁶ ακολουθούν τις ιδέες τους και αυτοακυρώνονται με τον τρόπο σκέψης τους,²⁰⁷ εμείς σε καμία περίπτωση δε θα δεχτούμε να μάθουμε από αυτούς τους καθηγητές το δόγμα της Αγίας Τριάδας». Αυτά υποστήριζαν, λοιπόν, το πλήθος των Ορθοδόξων με προεξάρχοντες τον Γοράσδο και τον Κλήμεντα.

²⁰² Πρβλ. Ιω. 15, 26: «Όταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ».

²⁰³ Πρβλ. Κορ. Α΄ 16, 17: «χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ Στεφανᾶ καὶ Φορτουνάτου καὶ Ἀχαικοῦ, ὅτι τὸ ὑμέτερον ὑστέρημα οὗτοι ἀνεπλήρωσαν».

²⁰⁴ Πρβλ. Ησ. 8, 19: «Ζητήσατε τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντας καὶ τοὺς ἐγγαστρίμυθους», Ησ. 19, 3: «καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας καὶ τοὺς ἐγγαστρίμυθους».

²⁰⁵ Πρβλ. Κορ. Β΄ 6, 14: «τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος;».

²⁰⁶ Πρβλ. Μτ. 23, 10: «μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί, ὅτι καθηγητῆς ὑμῶν ἐστὶν εἷς ὁ Χριστός».

²⁰⁷ Πρβλ. Ρωμ. 1, 21: «ἀλλ' ἔματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν».

X. 31. Ὁ δὲ ἄρχων μόλις μὲν συνῆκεν ὀλίγα τινὰ τῶν λεχθέντων. Ἦν γὰρ παντάπασι γινῶναι τι τῶν θείων ἡλιθιώτατος, ἅμα μὲνὼς ἀνηγγέμενος βαρβαρικώτερον καὶ συνόλωσ εἰπεῖν ἀλογώτερον, ἅμα δὲ καὶ τὸν νοῦν παρὰ τῆς μιαρᾶς ἡδονῆς παρασεσλημένος, ὡς εἴρηται. Πῶς γὰρ ἔμελλε τοῖς περὶ τῆς Τριάδος λόγοις ἐμβῆναι ἄνθρωπος πάμπολυ τοῦ τῆς σωφοροσύνης ἀπέχων ἀγιασμοῦ, οὗ χωρὶς οὐδεὶς τὸν Κύριον ὄψεται;

32. Ὑπὸ δὲ τῶν αἰρετικῶν προβιβασθεὶς, ἦν γὰρ ὅλος αὐτοῖς προσκείμενος, τοιάνδε τοῖς ὀρθοδόξοις ἀπόφασιν ἔδωκεν· Ἐγὼ μὲν ἐμαυτῷ πολὺν τὸν ἰδιοτισμὸν σύνοιδα καὶ ἀπλοῦς εἰμι τὰ δογματικά καὶ τί γὰρ ἢ ἀγράμματος; Τοῦ μέντοι χριστιανισμοῦ μεταποιοῦμαι τε καὶ μεταποιήσομαι· ἀμφιβολίας δὲ τοιαύτας οἷας ἡμῖν ἀνεγείρετε λύειν οὐχ ἰκανὸς ἐγὼ διὰ λόγων οὐδὲ διακρίνειν ὀρθοδόξου ψευδοδιδάσκαλον. Ὡς οὖν χριστιανὸς δικάσω ὑμῖν ἀμέλει καὶ περὶ τούτου τοῦ δόγματος ἀποφαίνομαι, ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀποφαίνεσθαι εἴθισμαι· ὃς ἂν πρῶτος²⁰⁸ παριῶν ὁμόσειεν ὡς καλῶς καὶ ὀρθοδόξως πιστεύει, τοῦτον εἶναι τὸν κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν μηδὲν τι τοῦ ἀκριβοῦς περὶ τὴν πίστιν σφαλλόμενον· τούτῳ καὶ τὴν ἐκκλησίαν παραδώσω καὶ τὸ τῆς ἐκκλησίας ἐπιδώσω κατὰ τὸ εἰκὸς πρεσβυτέριον.

XI. 33. Οἱ τοίνυν Σπραγγοὶ²⁰⁹ προθυμώτατα περὶ τὸν ὄρκον διατεθέντες οὐδὲ τὸ τέλος τῆς τοῦ ἄρχοντος ἀναμείναντες ἀποφάσεως, ὤμοσαν καὶ ἔστησαν τὴν κενοδοξίαν αὐτῶν, ἀνοήτῳ κρίσει ἐέρας ἐπιθέντες κατάλληλον. Παρὰ τοιούτοις κριταῖς ἢ αἵρεσις κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας ἐστεφανώσατο καὶ πᾶσαν ἔσχεν ἐξουσίαν ἄγειν καὶ φέρειν τοὺς Χριστοῦ γνησίους δούλους καὶ τῆς πίστεως φύλακας. Εἰ γὰρ τις, φησί, φωραθεῖη μὴ πιστεύων κατὰ τὴν τῶν Σπραγγῶ ἔκθεσιν, αὐτοῖς ἐκείνοις παραδοθήσεται χρησομένοις ὅ τι καὶ βούλονται.

²⁰⁸ πρῶτος MG: πρῶτος om. I.

²⁰⁹ Σπραγγοὶ GI: Φράγγοι MP.

Ο διωγμός των ορθόδοξων χριστιανών και η φυλάκιση των Πατέρων

X.31 Και ο άρχοντας μόλις που κατάλαβε λίγα από αυτά που ειπώθηκαν. Πράγματι, ήταν τελείως ηλίθιος για να γνωρίσει κάτι από τα θεία, από τη μια επειδή ήταν αναθρεμμένος με πολύ βάρβαρο τρόπο –και για να το πούμε γενικά, σαν ζώο– και από την άλλη, όπως ειπώθηκε, επειδή η αναίσχυνη ηδονή του είχε κλέψει το μυαλό. Πώς επρόκειτο να εμβαθύνει στο νόημα των λόγων σχετικά με την Αγία Τριάδα ένας άνθρωπος, ο οποίος απείχε πάρα πολύ από τον αγιασμό της σωφροσύνης, χωρίς τον οποίο κανείς δεν θα δει τον Κύριο;²¹⁰

32. Έτσι, έχοντας παρασυρθεί από τους αιρετικούς –ήταν πράγματι σε όλα πολύ αφοσιωμένος σε αυτούς –έβγαλε τέτοιου είδους απόφαση για τους Ορθοδόξους. «Εγώ συνειδητοποιώ τη μεγάλη ασχετοσύνη μου. Και είμαι αδαής και τί άλλο παρά αγράμματος όσον αφορά το ζήτημα γύρω από το δόγμα. Ασπάζομαι τον χριστιανισμό και θα τον ασπάζομαι. Όμως, τέτοιου είδους αμφιλεγόμενα ζητήματα, όπως αυτά που μου θέτετε, δεν είμαι εγώ ικανός να τα λύσω με λόγια, ούτε να διακρίνω τον ορθόδοξο από τον ψευδοδιδάσκαλο. Ως χριστιανός, βέβαια, θα σας δικάσω, αλλά θα αποφασίσω γι' αυτό το δόγμα με τον ίδιο τρόπο που συνηθίζω να αποφασίζω και για τα υπόλοιπα θέματα. Αυτός που στεκόμενος ενώπιόν μου θα ορκιστεί ότι πιστεύει σωστά και ορθόδοξα, αυτός είναι που δεν σφάλει καθόλου σχετικά με την πίστη σύμφωνα με την κρίση μου. Σε αυτόν θα παραδώσω, όπως είναι πρόπον, και την ίδια την Εκκλησία και το πρεσβυτέριο της Εκκλησίας».

XI. 33. Οι Σπραγγοί, λοιπόν, δείχνοντας μεγάλη προθυμία να ορκιστούν χωρίς καν να περιμένουν τον άρχοντα να τελειώσει την απόφαση, ορκίστηκαν και εγκαθίδρυσαν την αίρεσή τους, δίνοντας έτσι στην ανόητη απόφαση ένα ταιριαστό τέλος. Από τέτοιου είδους κριτές η αίρεση πήρε το στεφάνι της νίκης εναντίον της Ορθοδοξίας και είχε κάθε εξουσία να άγει και να φέρει τους γνήσιους δούλους του Χριστού και προστάτες της πίστης. Και μάλιστα (ο άρχοντας) έβγαλε την απόφαση πως αν κάποιος αποκαλυπτόταν ότι δεν πιστεύει σύμφωνα με τη διδασκαλία των Σπραγγών, θα παραδίδεται σ' αυτούς τους ίδιους για να τον μεταχειριστούν όπως εκείνοι ήθελαν.

²¹⁰ Πρβλ. Εβρ. 12, 14: «καὶ τὸν ἁγιασμόν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον».

34. Τὰ ἐπὶ τούτοις τίς ἂν ἐκδιηγῆσαιτο λόγος, ὅσα κακία λαβομένη δυναστείας εἰργάσατο; Πῦρ ἀτεχνῶς ἐν ὕλῃ πνεύματι ριπιζόμενον. Οἱ μὲν ἠνάγκαζον συνθέσθαι τῷ πονηρῷ δόγματι, οἱ δὲ τὴν τῶν πατέρων πίστιν ὑπελογίζοντο. Οἱ μὲν πάντα πράττειν, οἱ δὲ πάντα πάσχειν παρεσκευάζοντο.²¹¹ Τοὺς μὲν ἀπανθρώπως ἠκίζοντο, τῶν δὲ τὰς οἰκείας διήρπαζον μιγνῦντες ἀσεβεία πλεονεξίαν, ἄλλους γυμνοὺς ἐπ' ἀκανθῶν ἔσυρον καὶ ταῦτα γέροντας ἄνδρας καὶ τοὺς δαυτικοὺς ὄρους τῆς ἡλικίας ὑπερπηδήσαντας.²¹² Ὅσοι δὲ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἦσαν νεώτεροι, τούτους τοῖς Ἰουδαίοις ἐπώλουν οἱ τῆς Ἰούδα μοίρας καὶ τῆς ἀγχόνης ἐπάξιοι· ὡς γὰρ ἐκεῖνος Χριστόν, οὕτως οὗτοι τοὺς Χριστοῦ δούλους, μᾶλλον δὲ φίλους κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον εἶπεῖν, θαρρήσας δὲ φήσαιμι καὶ χριστούς, τοῖς ἀεὶ παραπικραίνουσιν παρεδίδοσαν. Οὐκ ὀλίγοι δὲ πάντως ἦσαν, ἀλλ' εἰς διακοσίους ἀπαριθμούμενοι καθ' ἃ δὴ προειρήκαμεν οἱ τοῦ βήματος.

XII.35. Ὅσοι δὲ διδασκάλων ἐπεῖχον τάξιν, οἷος δὴ Γοράσδος ἐκεῖνος, οὗ πολλάκις ἐμνήσθημεν, ὄν ἐκ Μοράβου γενόμενον καὶ ἄμφω τῷ γλώττα τὴν τε σθλοβενικὴν ὄντα καὶ τὴν γραικικὴν ἰκανώτατον ἢ μὲν ἀρετὴ Μεθοδίου τῷ θρόνῳ δέδωκεν, ἢ δὲ τῶν αἰρετικῶν κακία τὸν θρόνον τῇ στερήσει τοῦ ἀνδρὸς ἀπεκόσμησε, καὶ μέντοι καὶ Κλήμης πρεσβύτερος, ἀνὴρ λογιώτατος καὶ Λαυρέντιος καὶ Ναοῦμ καὶ Ἀγγελάριος, τούτους δὴ καὶ ἄλλους πλείους ὀνομαστοὺς σιδηροδέτους φυλακαῖς εἶχον ἐγκλείσαντες, ἐν αἷς πᾶσα παράκλησις ἀπηγόρευτο,²¹³ οὐ συγγενῶν, οὐ γνωστῶν θαρρόντων οὐδ' ὀπωσοῦν τὴν προσέλευσιν. Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς Κύριος, ὁ τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν ἰώμενος, ὁ διὰ τῶν παρακλήσεων εὐφραίνων ψυχὴν ἀντιμετρούμενων τῷ πλήθει τῶν ὀδυνῶν, παρεκάλεσε τοὺς ἁγίους ἐξαποστείλας αὐτοῖς τὴν ἐξ ἁγίου βοήθειαν.

²¹¹ παρασκευάζοντο I.

²¹² ὑπερπηδήσαντας I.

²¹³ ἀπεγόρευτο I.

34. Ποιος λόγος θα μπορούσε να εξιστορήσει αυτά που ακολούθησαν, όσα έκανε λαμβάνοντας την εξουσία η κακία; Πραγματικά, φωτιά που τη φουντώνει ο αέρας στο δάσος! Από τη μια οι αιρετικοί ανάγκαζαν τον λαό να συνταχθεί με το πονηρό δόγμα, και από την άλλη οι Ορθόδοξοι σέβονταν την πίστη των Πατέρων. Οι πρώτοι προετοιμάζονταν να προβούν σε κάθε είδους πράξη, ενώ οι δεύτεροι να υποστούν τα πάντα. Και άλλους βασάνιζαν απάνθρωπα, από άλλους άρπαζαν τα σπίτια ανακατεύοντας την ασέβεια με την πλεονεξία, άλλους έσερναν γυμνούς πάνω σε αγκάθια (χωρίς να λυπούνται) ακόμα και τους γέροντες που είχαν ξεπεράσει την ηλικία του Δαβίδ. Και όσοι από τους πρεσβυτέρους και τους διακόνους ήταν νεότεροι τους πουλούσαν στους Ιουδαίους αυτοί που ήταν άξιοι της μοίρας του Ιούδα και της αγχόνης. Πράγματι, όπως εκείνος πρόδωσε τον Χριστό, έτσι και εκείνοι τους δούλους του Χριστού –ή τους φίλους Του,²¹⁴ για να πω καλύτερα, όπως ο Ίδιος τους αποκαλούσε, και θα τολμούσα να τους ονομάσω και χριστούς– τους παρέδωσαν σε εκείνους που τους έθλιβαν ακατάπανστα.²¹⁵ Και δεν ήταν λίγοι, αλλά απαριθμούνταν γύρω στους διακόσιους αυτοί που υπηρετούσαν το Άγιο Βήμα, όπως προαναφέραμε.

XII.35. Και όσοι κατείχαν θέση διδασκάλου –όπως ο Γοράσδος εκείνος, που πολλές φορές αναφέραμε, στον οποίο από τη μια η αρετή του Μεθόδιου έδωσε τον επισκοπικό θρόνο, καθώς καταγόταν από το Μόραβο και ήταν ικανότατος και στις δύο γλώσσες, και τη σθλοβενική και την ελληνική, αλλά από την άλλη η κακία των αιρετικών τον καθαίρεσε μετά την απώλεια του άνδρα, και όπως ο Κλήμης ο πρεσβύτερος, άνδρας μορφωμένος, και ο Λαυρέντιος και ο Ναούμ και ο Αγγελάριος–, αυτούς και άλλους πολλούς ονομαστούς τους έκλεισαν δεμένους με σίδερα στη φυλακή, στην οποία κάθε παρηγοριά ήταν απαγορευμένη, αφού ούτε συγγενείς ούτε φίλοι τολμούσαν να πλησιάσουν με κανέναν τρόπο. Αλλά ο Κύριος, που παρηγορεί τους ταπεινούς²¹⁶ και θεραπεύει τους καταπονημένους στην καρδιά,²¹⁷ Εκείνος που γεμίζει χαρά την ψυχή με την παρηγοριά που αντισταθμίζει το πλήθος των θλίψεων,²¹⁸ παρηγόρησε τους αγίους στέλνοντάς τους τη βοήθεια του Αγίου Πνεύματος.²¹⁹

²¹⁴ Πρβλ. Ιω. 15, 14-15: «ὕμεῖς φίλοι μου ἔστε ... ὑμᾶς δὲ εἶρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς μου ἐγνώρισα ὑμῖν».

²¹⁵ Πρβλ. Εβρ. 3, 8: «μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν τῷ παρὰ πικρασμῷ», Ιεζ. 2, 3: «τοὺς παραπικραίνοντάς με, οἵτινες παρεπίκρανάν με».

²¹⁶ Πρβλ. Κορ. Β΄ 7, 6: «ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς παρεκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς».

²¹⁷ Πρβλ. Ψλ. 146, 3: «ὁ ἰώμενος τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν».

²¹⁸ Πρβλ. Ψλ. 93, 19: «Κύριε, κατὰ τὸ πλήθος τῶν ὀδυνῶν μου ἐν τῇ καρδίᾳ μου αἱ παρακλήσεις σου ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν μου».

²¹⁹ Πρβλ. Ψλ. 19, 3: «ἐξαποστείλει σοι βοήθειαν ἐξ ἁγίου».

36. Οἱ μὲν γὰρ καὶ τῷ σιδήρῳ τῆς ἀλύσεως βαρυνόμενοι οὐδ' οὕτως ἡμέλουν τῆς προσευχῆς, ἀλλὰ καὶ τὰς τῆς τρίτης ὥρας ᾠδὰς ὑπάσαντες, εἶτα καὶ τὸ τῶν ψαλμῶν ἐφύμνιον προσεπῆδον, δι' οὗ τὸ πανάγιον Πνεῦμα τὸ ἐν τῇ τρίτῃ ὥρᾳ τοῖς ἀποστόλοις ἐπιπεμφθὲν ἐγκαινισθῆναι ἡμῖν εὐχόμεθα. Θεὸς δὲ ἐπιβλέψας ἐπὶ τὴν γῆν ἐποίησεν αὐτὴν τρέμειν, καὶ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, ὥσπερ ἐν τοῖς δεσμοῖς ποτὲ Παύλου προσευχομένου, καὶ ὡς ἐξ οὐρανοῦ ἦχος καὶ αἱ ἀλύσεις ἐξέπιπτον, καὶ οἱ τέως δέσμοι ἄνετοι, μόνῳ τῷ τοῦ Χριστοῦ πόθῳ ἀλύτως δεσμούμενοι.

37. Συνέσεισε μὲν τὴν γῆν ὁ Θεὸς καὶ συνετάραξεν· ἐσεισθησαν δὲ ἄρα καὶ οἱ περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ τῷ γεγονότι διεταράχθησαν ὥστε θαυμάζειν καὶ διαπορεῖσθαι τί ποτ' ἂν ἡ θεοσημεία βούλοιτο. Ὡς δὲ πλησιάσαιεν μὲν τῇ φυλακῇ, ἴδοιεν δὲ τὸ περὶ τοὺς ἁγίους γενόμενον καὶ ὡς τῶν ἀλύσεων ἐκπεσουσῶν ἐν ἀνέσει πάσῃ διῆγον, τὴν θείαν ἀκουτισθέντες, ὡς ὁ Δαυὶδ φησιν, ἀγαλίασιν δρομαῖοι προσελθόντες τῷ ἄρχοντι, Τί τοῦτο, φάναι; Μέχρι τίνος πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ μαχώμεθα δύναμιν; Μέχρι τίνος πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας οὐκ ἀναβλέψωμεν;²²⁰ ἀλλ' ὀφθαλμοὺς ἔχομεν καὶ οὐ βλέπομεν, ὧτα καὶ οὐκ ἀκούομεν, οἷα τὰ παρὰ τῷ Δαυὶδ εἶδωλα, εἰ βούλει δέ μοι, οἱ παρὰ τῷ Ἡσαΐα τὸ πνεῦμα λαβόντες τῆς κατανύξεως; Οὐ συνήσομεν τὸ γενόμενον θαῦμα; Οὐ τὴν θεοσημείαν δυσωπησόμεθα; Οὐ δεσμῶται μᾶλλον ἡμεῖς τῆς πρὸς τοὺς ἐκ τῶν δεσμῶν λυθέντας τιμῆς ἐσόμεθα;

38. Ἄλλ' ἢ τῶν αἵρετικῶν γλῶττα τὸ θαῦμα διαβάλλειν πειρᾶται πάλιν, ὥσπερ ἢ τῶν Φαρισαίων τὰ τότε παρὰ τοῦ Κυρίου τελούμενα καὶ γοητεῖαι, φασί, καὶ μάγων τέχνη

²²⁰ ἀναβλέψωμεν MG: ἀναβλέψομεν I.

36. Αυτοί, όμως, αν και ένιωθαν το βάρος από το σίδηρο της αλυσίδας καθόλου δεν αμελούσαν την προσευχή, αλλά αφού έψαλαν και τις ωδές της Τρίτης Ώρας, έπειτα έψαλαν και το εφύμνιο των Ψαλμών, με το οποίο προσευχόμαστε *το Άγιο Πνεύμα που στάλθηκε στους Αποστόλους την τρίτη ώρα*²²¹ να ανανεώσει μέσα μας τη χάρη Του. Έτσι, ο Θεός *ρίχνοντας το βλέμμα Του στη Γη την έκανε να τρέμει*²²² και έγινε μεγάλος σεισμός, όπως ακριβώς τότε που, ενώ προσευχόταν ο Απόστολος Παύλος δέσμιος στη φυλακή, με έναν ήχο σαν από τον ουρανό *έπεσαν οι αλυσίδες*²²³ και οι πρώην δέσμιοι ελευθερώθηκαν μένοντας για πάντα δεμένοι μόνο με τον πόθο προς τον Χριστό!

37. *Κίνησε, λοιπόν, ο Θεός τη γη και τη συνετάραξε.*²²⁴ Ταυτόχρονα σείστηκαν και όσοι βρίσκονταν στα περίχωρα εκείνης της πόλης και ταραχτήκαν από το γεγονός με αποτέλεσμα να μείνουν έκθαμβοι και να απορούν τι θα μπορούσε να σημαίνει αυτό το θεϊκό σημάδι. Όταν, λοιπόν, πλησίασαν τη φυλακή και διαπίστωσαν αυτό που συνέβη στους αγίους και ότι κυκλοφορούσαν ελεύθεροι από τις αλυσίδες τους, που είχαν πέσει, *δεχόμενοι στα αυτιά τους τους ήχους της θεϊκής αγαλλίασης*,²²⁵ όπως λέει ο Δαβίδ, *τρέχοντας παρουσιάζονται μπροστά στον άρχοντα και λένε: «Τι ήταν αυτό που μας βρήκε; Μέχρι πότε θα πολεμούμε τη δύναμη του Θεού; Μέχρι πότε δε θα κατευθύνουμε το βλέμμα μας προς το φως της Αλήθειας; Μάτια έχουμε και δεν βλέπουμε, αυτιά έχουμε και δεν ακούμε,*²²⁶ *σαν τα είδωλα για τα οποία μιλά ο Δαβίδ, ή αν προτιμάς, σαν εκείνους τους ανθρώπους που σύμφωνα με τον Ησαΐα έλαβαν την πνευματική τύφλωση.*²²⁷ *Δε θα συνειδητοποιήσουμε το θαύμα που έγινε; Δε θα θορυβηθούμε από αυτό το θεϊκό σημάδι; Δε θα δεθούμε εμείς μάλλον με την τιμή που αρμόζει σε αυτούς που λύθηκαν από τα δεσμά;»*

38. Όμως, η γλώσσα των αιρετικών επιχειρεί πάλι να διαβάλει το θαύμα, όπως η γλώσσα των Φαρισαίων διέβαλε τότε τις πράξεις του Κυρίου, και λένε: «Αυτά είναι

²²¹ Πρβλ. Πρ. 2, 15: «*ἔστιν γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας*».

²²² Πρβλ. Ψλ. 103, 32: «*ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν*».

²²³ Πρβλ. Πρ. 16, 26: «*ἄφνω δὲ σεισμός ἐγένετο μέγας ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμοτηρίου, ... καὶ πάντων τὰ δεσμά ἀνέθη*».

²²⁴ Πρβλ. Ψλ. 59,4: «*συνέσεισας τὴν γῆν καὶ συνετάραξας αὐτήν*».

²²⁵ Πρβλ. Ψλ. 50, 10: «*ἀκούτιεῖς με ἀγαλλίασιν καὶ εὐφροσύνην· ἀγαλλιάσονται ὅστέα τεταπεινωμένα*».

²²⁶ Πρβλ. Ψλ. 113, 12-13: «*τὰ εἶδωλα τῶν ἔθνων ... 13 στόμα ἔχουσιν καὶ οὐ λαλήσουσιν*».

²²⁷ Πρβλ. Ησ. 29, 10: «*καὶ καμμύσει τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν καὶ τῶν προφητῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν, οἱ ὄρωντες τὰ κρυπτά*».

προφανεῖς ταῦτα, τρόπον ἕτερον τὸν Βεελζεβούλ²²⁸ τῇ καινότητι τοῦ ἔργου ἐπιγραφόμενοι οἱ τῆς ἐκείνου ἐνεργείας κατάπλεω. Εἶτα πάλιν, ἔδει γὰρ μὴ συνεῖναι τὸν ἀσύνητον ἄρχοντα, ἀλύσεις τοὺς ἀγίους εἶχον τῶν προτέρων βαρύτεραι καὶ κακώσεις ἐν τῇ φυλακῇ μᾶλλον ἢ πρότερον ἀπαράκλητοι. Τρεῖς παρήλθον ἡμέραι καὶ πάλιν τὴν τῆς τρίτης ὥρας τελούντων προσευχῆν ταῦτα συμβαίνει τοῖς ἔμπροσθεν, σεισμός τε γὰρ μετ' ἤχου ἐξ οὐρανοῦ καὶ αἱ ἀλύσεις ἐκπίπτουσαι, καὶ πάλιν οἱ θεομάχοι μηδὲν τῶν πραχθέντων τῷ ἄρχοντι ἐμφανίσαντες, ταῖς αὐταῖς κακώσεσι τοὺς ἀγίους ὑπέβαλον, ὧν αὐτοὶ πάντως ἦσαν ἀληθείας ψηφηφορούσης ἄξιοι.

39. Ἄλλ' ἀντιφιλοτιμεῖται Θεὸς ἐτέρωθεν, ἐντεῦθεν τὸ πρᾶγμα τῆς κακουχίας, ἐκεῖθεν τὸ δόγμα τῆς εὐθυμίας. Ἡμερῶν γὰρ δέκα διαγενομένων, πάλιν ἐκ τρίτου ἀνατολῆ ἐξ ὕψους οἱ ἀθληταὶ ἐπεσκέφθησαν καὶ οἱ ἀπηληγκότες αἰρετικοὶ τῆς αὐτῆς ἦσαν αὐθις πωρώσεως καὶ τὸ διεστραμμένον οὐ κατηθύνετο καὶ οὐκ ἐπεκοσμεῖτο τὸ τῆς γνώμης αὐτῶν περὶ τὴν τοῦ καλοῦ γνῶσιν ὑστέρημα. Μᾶλλον μὲν οὖν ἐπὶ τὸ ἄλγος τῶν τραυμάτων τοῖς ἀγίοις προσέθηκάν· ὡς γὰρ πρὸς τὸ πράττειν τὰ κατὰ γνώμην αὐτῶν παρὰ τοῦ ἄρχοντος ἐδέξαντο τὸ ἐνδόσιμον, ἐξάγουσι μὲν τῆς²²⁹ φυλακῆς, αἰκίζονται δὲ ταῖς ἐξ ἀνθρώπων πληγαῖς, ὃ δὴ λέγεται, μήτε τῆς πολιᾶς μήτε τῆς ἀσθενείας, ἣν ἢ πολλὴ κάκωσις ἐπήγαγε τοῖς τῶν ἀγίων²³⁰ σώμασι, φειδῶ θέμενοι.

XIII.40. Οὐκ ἦδει δὲ ἄρα τούτων οὐδὲν ὁ τοῖς αἰρετικοῖς ἐκείνοις δουλεύων ἄρχων, ἔτυχε γὰρ ἀπὼν, ὡς εἶ γε παρῆν, οὐκ ἂν τοιαῦτα τοῖς ὁμολογηταῖς τῆς ἀληθείας ἐνεπεδείξαντο. Κὰν γὰρ μυριάκις τοῖς Σπαραγοῖς²³¹ προσετίθετο, τὴν γε²³² τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἀρετὴν ἐδυσωπεῖτο καὶ μάλιστα τοῦ Θεοῦ τὸ θαῦμα τρισεύσαντος, καίτοι γὰρ ἡμιθηριώδης ἦν καὶ ἀμείλικτος. Μετὰ δὲ τὰς ἀπανθρώπους ἐκείνας πληγὰς μηδὲ

²²⁸ Βεελζεβούλ MG: Βελζεβούλ I.

²²⁹ τὴν I.

²³⁰ om. I.

²³¹ Σπαραγοῖς I.

²³² γε MG: τε I.

προφανείς απάτες και τεχνάσματα των μάγων», αποδίδοντας με άλλο τρόπο στον Βεελζεβούλ αυτό το πρωτοφανές γεγονός αυτοί που ήταν γεμάτοι με τη δική του ενέργεια. Έπειτα, έδεσαν πάλι τους αγίους –γιατί πράγματι έπρεπε να μη συνεντιστεί ο ασύνετος άρχοντας– με αλυσίδες πιο βαριές από τις πρώτες και τους υπέβαλαν σε βασανιστήρια μέσα στη φυλακή πιο ανελέητα από πριν. Πέρασαν τρεις ημέρες και πάλι, ενώ τελούσαν την προσευχή της τρίτης ώρας, συμβαίνουν τα ίδια με πρώτα, και σεισμός με ήχο από τον ουρανό και οι αλυσίδες να πέφτουν. Και πάλι οι θεομάχοι χωρίς να αποκαλύψουν στον άρχοντα τίποτα από αυτά που συνέβησαν υπέβαλαν τους αγίους στα ίδια βασανιστήρια για τα οποία αληθινά οι ίδιοι ήταν άξιοι.

39. Αλλά ο Θεός από την πλευρά Του απαντά, ενισχύοντας στους μεν την πρακτική της κακουχίας και στους δε το δόγμα της ευφροσύνης. Έτσι, αφού πέρασαν δέκα μέρες, πάλι οι αθλητές δέχτηκαν για τρίτη φορά επίσκεψη από την ουράνια Ανατολή.²³³ Και οι άπονοι αιρετικοί ήταν το ίδιο πωρωμένοι και η διαστροφή τους δεν διορθωνόταν και δεν ευπρεπιζόταν το υστέρημα της δικής τους γνώμης με τη γνώση του καλού.²³⁴ Και περισσότερο μάλιστα προσέθεταν πόνο πάνω στα τραύματα των αγίων. Και όταν έλαβαν από τον άρχοντα την άδεια να κάνουν αυτά που θέλουν, από τη μια τους έβγαλαν από τη φυλακή και από την άλλη τους βασάνισαν με απάνθρωπα βασανιστήρια, όπως λέει και το ρητό, *χωρίς να δείξουν έλεος για τα άσπρα μαλλιά*,²³⁵ ούτε για την εξάντληση που είχαν προκαλέσει οι πολλές κακουχίες στα σώματα των αγίων.

Η εξορία των Πατέρων

XIII.40. Δεν γνώριζε, όμως, τίποτα από αυτά ο άρχοντας που ήταν υποχείριο των αιρετικών, διότι ήταν απών. Γιατί αν ήταν παρών δεν θα έκανε τέτοια επίδειξη δύναμης στους ομολογητές της Αλήθειας. Και παρ' όλο που έπαιρνε χιλιάδες φορές το μέρος των Σπραγγών, σεβόταν τουλάχιστον την αρετή των ιερών ανδρών και μάλιστα τη στιγμή που ο Θεός έκανε για τρίτη φορά το θαύμα, παρ' όλο που ήταν αγριάνθρωπος

²³³ Πρβλ. Λκ. 1, 78: «διὰ σπλάγχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπισκέπεται ἡμᾶς ἀνατολή ἐξ ὕψους».

²³⁴ Πρβλ. Εκ. 1, 15: «διεστραμμένον οὐ δυνήσεται τοῦ ἐπικοσμηθῆναι, καὶ ὑστέρημα οὐ δυνήσεται τοῦ ἀριθμηθῆναι».

²³⁵ Πρβλ. Σολ. 2, 10: «μὴ φεισώμεθα χήρας μηδὲ πρεσβύτου ἐντραπῶμεν πολὺς πολυχρονίους».

τροφῆς μεταλαβεῖν τοὺς ἁγίους παραχωρήσαντες, οὐδὲ γὰρ εἶων οὐδένα τοῖς τοῦ Χριστοῦ δούλοις, μᾶλλον δὲ Χριστῷ, προσρίπτειν οὐδὲ ἄρτου κλασμάτιον, στρατιώταις ἀπάγειν ἄλλον ἀλλαχοῦ τῶν παρὰ τὸν Ἰστρον μερῶν παρέδωκαν, τὴν ἐκ τῆς πόλεως ἀειφυγίαν τῶν οὐρανοπολιτῶν καταψηφισάμενοι.

41. Παραλαβόντες οὖν τοὺς ἁγίους οἱ στρατιῶται, ἄνθρωποι βάρβαροι,²³⁶ Νεμιτσοὶ γάρ, καὶ φύσει μὲν τὸ ἀνήμερον ἔχοντες, προσλαβόντες δὲ τοῦτο καὶ ἐπιτάγματι, ἐξάγουσι μὲν τῆς πόλεως, ἀποδύσαντες δὲ γυμνοὺς ἔσυρον, καὶ δύο ταῦτα δι' ἐνὸς κατειργάζοντο· τό τε ἄσχημον καὶ τὴν ἐκ τοῦ ἀέρος ἀεὶ τοῖς Παριστρίοις μέρεσι παγετώδους ἐπικειμένου κάκωσιν. Ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ ξίφη τοῖς τραχήλοις ἐκείνων ἐπικατήγον ὡς πλήζοντες καὶ τὰ δόρατα τοῖς πλευροῖς ἐπέφερον ὡς βαπτίσοντες, ἵνα μὴ μόνον ἓνα θάνατον θάνοιεν, ἀλλὰ τοςαυτάκις, ὅσάκις ἐλπίζουσι, καὶ τοῦτο τοῖς στρατιώταις παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἐνταλθέν. Ἐπεὶ δὲ τῆς πόλεως ἀπέσχον πολὺ, ἀφέντες αὐτοὺς οἱ ἀπάγοντες τῆς ἐπὶ τὴν πόλιν αὐθις ὁδοῦ εἶχοντο.

XIV. 42. Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ ὁμολογηταί, μαθόντες τοῦ Κυρίου οἷς διωκομένοις ἐκ ταύτης τῆς πόλεως εἰς τὴν ἑτέραν πόλιν φεύγειν κελεύοντος Βουλγαρίαν ἐπόθουν, Βουλγαρίαν περιενόουν, Βουλγαρίαν τούτοις δοῦναι ἄνεσιν ἐπηλίζετο. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ταύτην, εἰ μὴ τὴν ὁδὸν διακλέπτοιεν, ἀπεγίνωσκον ὅθεν καὶ πάντας ὀφθαλμοὺς λανθάνειν ἐσπούδαζον, βρωμάτων, ἐνδυμάτων ἀποροῦντες, πάσης κακώσεως ἀπολαβόντες. Οὐκοῦν ἠναγκάσθησαν διὰ τὸ δέος ἀπ' ἀλλήλων διαιρεθῆναι καὶ δὴ ἄλλος ἀλλαχῆ διεσπάρησαν, Θεῷ τοῦτο δόξαν, ἵνα καὶ πλείω μέρη τῷ κύκλῳ τοῦ εὐαγγελίου ἐμπεριλάβωσιν.

²³⁶ βάρβαροι I.

και βάνανσος. Μετά από τα απάνθρωπα αυτά βασανιστήρια, χωρίς να επιτρέψουν να λάβουν οι άγιοι ούτε τροφή, διότι δεν άφηναν κανέναν να ελεήσει ούτε με ένα μικρό κομμάτι άρτου *τους δούλους του Χριστού, ή –για να το πούμε καλύτερα– τον ίδιο τον Χριστό,*²³⁷ τους παρέδωσαν στους στρατιώτες για να οδηγήσουν τον καθένα σε διαφορετική κατεύθυνση στα μέρη κοντά στον Ίστρο ποταμό, καταδικάζοντας σε παντοτινή εξορία από την πόλη αυτούς που ήταν πολίτες μόνο του ουρανού.

41. Αφού παρέλαβαν, λοιπόν, τους αγίους βάρβαροι στρατιώτες, Νεμιτζοί στην καταγωγή, που και από τη φύση τους ήταν άγριοι και εξαγριώθηκαν ακόμη περισσότερο με την εντολή που πήραν, τους βγάζουν έξω από την πόλη και αφού τους έγδυσαν τους έσυραν γυμνούς, και πέτυχαν με μία πράξη δύο πράγματα: πρώτον την ασχημοσύνη και δεύτερον την κακοπάθεια από τον αέρα που πάντα πνέει παγωμένος στα μέρη δίπλα στον Ίστρο. Αλλά και τα ξίφη τους έτειναν προς τα στήθη τους τάχα για να τους πληγώσουν και τα δόρατά τους έφεραν προς τις πλευρές τους τάχα για να τα μπήξουν, έτσι ώστε να μην πεθάνουν μόνο μία φορά, αλλά τόσες όσες φοβούνταν, και αυτό ήταν διαταγή στους στρατιώτες από τους εχθρούς. Και όταν απομακρύνθηκαν πολύ από την πόλη, οι απαγωγείς άφησαν τους πατέρες και πήραν πάλι πίσω τον δρόμο για την πόλη.

Ο Κλήμης, ο Ναούμ και ο Αγγελάριος πορευόμενοι προς τη Βουλγαρία

XIV.42. Έτσι, οι ομολογητές του Χριστού, επειδή γνώριζαν ότι ο Κύριος έχει δώσει την εντολή *σε αυτούς που διώκονται να φεύγουν από αυτήν την πόλη και να καταφεύγουν σε κάποια άλλη,*²³⁸ τη Βουλγαρία ποθούσαν, τη Βουλγαρία σκέφτονταν, στην Βουλγαρία είχαν την ελπίδα ότι θα βρουν ανακούφιση. Όμως, έπρεπε να εγκαταλείψουν και αυτό το σχέδιο, εάν δεν έβρισκαν τον δρόμο κρυφά και για αυτό και επεδίωκαν να μην τους δει κανένας, χωρίς να έχουν ούτε τροφή ούτε ρούχα και δεχόμενοι κάθε κακουχία. Έτσι, λοιπόν, αναγκάστηκαν λόγω των αναγκών τους να αποχωριστούν ο ένας τον άλλον και διασκορπίστηκαν ο ένας από εδώ και ο άλλος από εκεί· και αυτό έγινε σύμφωνα με τη θεία βούληση, έτσι ώστε να συμπεριλάβουν και άλλα μέρη στον κύκλο του Ευαγγελίου.

²³⁷ Πρβλ. Μτ. 25, 40: «ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ’ ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε».

²³⁸ Πρβλ. Μτ. 10, 23: «ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἐτέραν».

XV.43. Κλήμης μέντοι Ναούμ συμπαραλαβὼν καὶ Ἀγγελάριον τὴν πρὸς τὸν Ἰστρον φέρουσαν ὄδευε, καὶ κώμη τινὶ ἀπαντῶσι παρακλήσεως ἀξιῶσυντες τὰ πεπονηκότα καὶ τροφῶν ἀπορία καὶ σκεπασμάτων σώματα· ζητήσαντες δὲ τίς ἐν τῇ κώμῃ φιλόθεος καὶ φιλόξενος κατὰ βίου σεμνότητι μαρτυρούμενος καὶ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ τοῦ Χριστοῦ εἰρήνης υἱός, ἐπειδὴ τοιοῦτον εὔρον, τούτῳ ἐπεξενώθησαν. Τῷ δὲ ἦν παῖς καὶ μονογενὴς καὶ καλὸς καὶ ἡλικίας ἔχων ἀνθηρῶς· ἅμα τε οὖν εἰσῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν οἱ ξένοι καὶ ὁ υἱὸς ἐξῆλθε τοῦ βίου, ἐκεῖνος ὁ περικαλλής, ὁ μόνος ὀφθαλμὸς τῷ πατρί, τὸ τοῦ γένους ἔρνος τὸ εὐθαλέστατον.

44. Τί παθεῖν οἴεσθε τὸν πατέρα, τί δὲ οὐκ εἰπεῖν, τοσοῦτον πένθος ἐπὶ τῷ ποδὶ τῶν ξένων ἐλεεινῶς δυστυχήσαντα. Καλὰ γε ταῦτα τῆς φιλοξενίας μισθώματα. Ἐπὶ τούτῳ τὴν θύραν ὑμῖν ἀνέωξα, ἵνα μοι ὁ οἶκος ἀποκλεισθεῖ τὸν κληρονόμον ἀποβαλὼν; Ἐπὶ τούτῳ δεξιὰν ἐπέβαλον, ἵνα τὴν μόνην ἐμοὶ δεξιὰν ἀποβάλωμαι. Ὡς πικρᾶς ταύτης ἡμέρας, ὅτε τῇ κώμῃ προσήλθετε, ὃ σκοτεινοῦ τούτου φωτός, ὃ πρὸς τὴν ἐμὴν οἰκίαν ὑμᾶς ὠδήγησε. Τάχα γόητες ὑμεῖς καὶ τῷ μόνῳ Θεῷ ἐχθροὶ καὶ ταύτην ἔχω παρ' ἐκείνου τὴν δίκην, ὅτι τοὺς ἀπηχθημένους αὐτῷ τῆς ἐμῆς στέγης ἠξίωσα. Πολλοὺς μὲν καὶ ἄλλους ἐδεξάμην εἰς τὴν οἰκίαν, ἐκ τῶν παρόντων καρποφορῶν Θεῷ καὶ εἰσάγων τὸ κατὰ δύναμιν, ἀλλ' ἐπλήθυνέ μοι τὰ ἔνδον ὁ Κύριος καὶ οὐχ ὑπέρρεον, ἀλλ' ἐπέρρεον καὶ τὴν δαπάνην προσθήκην εὑρισκον καὶ τὸ ἐπ' εὐλογίαις²³⁹ σπέρμα θέρος εὐλογημένον, πεπληθυσμένον γεώργιον. Νῦν δέ, ἀλλ' ὃ μοι φίλτατε παῖ, τὸ πάντων κτημάτων ἐμοὶ κάλλιστόν τε καὶ χαριέστατον, μᾶλλον δὲ καὶ σπλάγγνων τῶν ἐμῶν φίλτερον καὶ ζωῆς αὐτῆς ποθεινότερον, τῇ τῶν καταράτων τούτων ἐσφαγιάσθης εἰσόδῳ. Τελχῖνες ἀτεχνῶς οὗτοι, δαίμονες φόνιοι, θανάτοις παίδων ἐπιτερπόμενοι· ἀλλ' οὐ γὰρ ἐκφεύξησθε τὴν δίκην, κἂν πάντα καταμαγεύσητε, χερσὶ δὲ πατρὸς ἐμπροσθέντες υἱὸν πενθοῦντος δι' ὑμᾶς, υἱὸν καλὸν καὶ μονογενῆ· πάντων ὧν εἰργάσασθε τὴν ἀξίαν νῦν ἀποτίσετε. Καὶ δὴ δεσμὰ ἐπὶ τούτοις ἐκάλει καὶ κολαστήρια.

²³⁹ εὐλογίαις MG: εὐλογίας I.

XV.43. Ο Κλήμης, λοιπόν, παίρνοντας μαζί του τον Ναούμ και τον Αγγελάριο πορευόταν στον δρόμο που οδηγούσε στον Ίστρο ποταμό. Και φτάνουν σε μία σώματα. Και αφού αναζήτησαν για ποιον υπήρχε μαρτυρία στην πόλη ότι είναι φιλόθεος και φιλόξενος και ότι έχει σεμνότητα στον βίο και όπως λέει ο Χριστός είναι *γιος της ειρήνης*,²⁴⁰ και αφού βρήκαν έναν τέτοιο άνθρωπο, φιλοξενήθηκαν από αυτόν. Αυτός είχε έναν γιο μονάκριβο και όμορφο και στο άνθος της ηλικίας του. Όμως, με το που μπήκαν οι ξένοι στο σπίτι του, αυτός ο γιος ο πανέμορφος, ο μόνος οφθαλμός του πατέρα, το ολάνθιστο βλαστάρι του γένους του έφυγε από τη ζωή.

44. Και φαντάζεστε τι έπαθε ο πατέρας και τι είπε που τον βρήκε τόσο μεγάλο πένθος με το ποδαρικό των ξένων! «Ωραία ανταμοιβή για τη φιλοξενία! Γι' αυτό σας άνοιξα την πόρτα, για να κλείσει το σπίτι μου με την απώλεια του κληρονόμου; Και επιπλέον, σας άπλωσα το δεξί μου χέρι για να χάσω το μοναδικό μου δεξί χέρι; Ω πικρή μέρα, όταν ήρθατε στην πόλη, ω σκοτεινό φως που σας οδήγησε στο σπίτι μου! Μήπως είστε μάγοι και εχθροί του μοναδικού Θεού και από Εκείνον τώρα τιμωρούμαι, επειδή δέχτηκα κάτω από τη στέγη μου αυτούς που αποστρέφεται; Πολλούς άλλους δέχτηκα στο σπίτι μου *κάνοντας έτσι καρπούς για τον Θεό*²⁴¹ από τα αγαθά μου και προσφέροντάς τους ό,τι μπορούσα, όμως, πλήθαινε ο Κύριος τα αγαθά μου και δεν λιγόστευαν, αλλά αυξάνονταν και η δαπάνη γινόταν προσθήκη και αυτό που *έσπερνα με ευλογίες γινόταν μια ευλογημένη συγκομιδή και μια πλούσια σοδειά*.²⁴² Τώρα, όμως, ω αγαπημένο μου παιδί, το καλύτερο και το πιο χαριτωμένο από όλα τα αγαθά που έχω, ή καλύτερα, πιο αγαπημένο και από τα σπλάχνα μου και πιο ποθητό από τη ζωή μου, σφαγιαστικές με την είσοδο αυτών των καταραμένων! Πράγματι, χαιρέκακοι άνθρωποι είναι αυτοί, φονικοί δαίμονες, που χαίρονται με τους θανάτους των παιδιών! Αλλά ό,τι μαγικό κι αν κάνετε, δε θα γλυτώσετε από την τιμωρία, καθώς θα πέσετε στα χέρια του πατέρα που πενθεί εξαιτίας σας τον γιο του, γιο ωραίο και μονάκριβο. Τώρα θα πληρώσετε όλα όσα πράξατε». Και επιπλέον, τους απειλούσε με φυλακές και βασανιστήρια.

²⁴⁰ Πρβλ. Λκ. 10, 5-6: «εις ἣν δ' ἂν εισέλθητε οἰκίαν, πρῶτον λέγετε· εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ. ἢ καὶ ἐὰν ἐκεῖ ἦ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν».

²⁴¹ Πρβλ. Ρωμ. 7, 4: «ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ».

²⁴² Πρβλ. Κορ. Β' 9, 6-8: «καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει».

45. Οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ μὲν οὐχ ἤττον τοῦ πατρὸς ἔπασχον, καὶ τί γὰρ ἢ συμπαθεῖς ψυχαὶ καὶ φιλόανθρωπο; Πλέον δὲ εἶχον καὶ τὸ αἰσχύνεσθαι. Τῇ δὲ πίστει θαρρήσαντες, ἢ πάντα δυνατὰ κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον καὶ τὰ ἀδύνατα, εἰς εὐχὴν μὲν τραπέσθαι διέγνωσαν· τοῦ δὲ πατρὸς τὸ φλεγμαῖνον τῆς ὀργῆς καταψῶντες ἠπίως καὶ τὸ²⁴³ σκληρὸν τοῦ δικαίου θυμοῦ μαλάττοντες, ἡμεῖς, ἔφασαν, ὦ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπε, οὔτε γόητές ἐσμεν, ἀλλὰ καὶ τοῖς οὕτως ἔχουσι πάντα τὰ χεῖριστα ἐπαρώμεθα, Θεῷ δὲ λατρεύομεν τῷ ἀληθινῷ ὃν εἶναι καὶ πυλωροῖς ἄδου φρικτὸν ἀκηκόαμέν τε καὶ πεπιστεύκαμεν, ὃς καὶ χειρὸς ἐπαφῆ καταπαλαίει τὸν θάνατον καὶ φωνῆ μόνῃ τετραημέρῳ καὶ ὀδωδότη νεκρῷ τὴν ζωὴν ἐπιδίδωσιν. Εἰ τοίνυν ἡμᾶς οἶε αἰτίους εἶναι θανάτου τῷ σῶ παιδί, θάρρει τὸ ἐφ' ἡμῖν, πεποίθαμεν γάρ ὅτι δι' ἡμᾶς αὐτῷ τὴν ζωὴν χαρίζεται Κύριος. Καὶ δὴ τῷ παιδί ἐπευξάμενοι, ὦ καινοῦ θαύματος, ὦ τῆς ἀειλαμπούσης σου χάριτος σῶτερ Χριστέ, τῷ ποθοῦντι πατρὶ τὸν υἱὸν ζῶντα παρέστησαν.

46. Τί τοίνυν ὁ πατήρ; Οἱ ἅγιοι, οἱ τοῦ Θεοῦ δοῦλοι, οἱ σωτῆρες τῆς ἐμῆς οἰκίας, ἐκραύγαζεν, οὐδ' ἐν τῷ καθεστηκότι ὢν ὑπὸ τῆς χαρᾶς, ἀλλὰ παράβακχόν τι καὶ ἐξεστηκὸς κεκραγῶς, σύγγνωτέ μοι, πατέρες ὅσοι, σύγγνωτέ , ἀγνόημα ἠγνόησα ἐφ' ὑμῖν, πάσης εὐθύνης ὑπέρτερον, ἀλλ' ἰδοὺ πάρεστιν ὑμῖν τὰ ἐμά, πάρειμι καὶ αὐτὸς ὑμῶν οἰκέτης ἐσόμενος, ἀπολαύσατε τῶν ἐμῶν, χρήσασθέ μοι ὅτι καὶ βούλεσθε, μόνον ὀρώφην τὸν παῖδα ὃν ὑμεῖς μοι νῦν ἐγεννήσατε.

XVI.47. Οἱ δὲ τὴν μὲν πίστιν τοῦ ἀνδρὸς προσηκάμενοι, πρὸς δὲ τὴν προκειμένην ὁδὸν κατασπεύδοντες, μόνοις ἐφοδίους τὴν δεξιῶσιν αὐτοῦ περιγράψαντες, τὴν πρὸς τὸν Ἰστρον φέρουσιν ὄδευον, σὺν πολλῇ παραπεμφθέντες τιμῇ ὑπὸ τοῦ καταξιοθέντος

²⁴³ om. I.

45. Αυτοί, όμως, δεν πονούσαν λιγότερο από τον πατέρα. Και τι άλλο θα μπορούσαν να είναι παρά ψυχές συμπονετικές και φιλόανθρωπες; Και είχαν, επιπλέον, και το αίσθημα της ντροπής. Παίρνοντας, όμως, θάρρος από την πίστη, η οποία σύμφωνα με τον λόγο του Κυρίου μπορεί να κάνει *τα πάντα δυνατά, ακόμα και τα αδύνατα*,²⁴⁴ αποφάσισαν να στραφούν στην προσευχή. Και αφού καταπράυναν τη φλόγα της οργής του πατέρα και αφού μαλάκωσαν τη σκληρότητα του δίκαιου θυμού του, είπαν: «Εμείς, ω άνθρωπε του Θεού, και δεν είμαστε μάγοι και σε τέτοιου είδους ανθρώπους καταριόμαστε όλα τα χειρότερα. Αντίθετα, λατρεύουμε τον αληθινό Θεό, τον οποίο και ακούμε και πιστεύουμε ότι είναι φοβερός ακόμα *και για τους φύλακες των πυλών του Άδη*,²⁴⁵ ο οποίος και μόνο με το άγγιγμα του χεριού Του νικάει τον θάνατο και μόνο με τη φωνή Του δίνει ζωή σε έναν νεκρό τεσσάρων ημερών που μυρίζει άσχημα. Όμως, αν τυχόν νομίζεις ότι εμείς είμαστε οι υπεύθυνοι για τον θάνατο του παιδιού σου, έχουμε εμπιστοσύνη, γιατί πιστεύουμε ακράδαντα ότι ο Κύριος για χάρη μας θα του χαρίσει τη ζωή». Και πράγματι, αφού προσευχήθηκαν πάνω από το παιδί, μα το παράδοξο θαύμα, μα τη χάρη Σου που πάντα λάμπει, Σωτήρα Χριστέ, έδωσαν στον πατέρα που τόσο το ποθούσε τον γιο του ζωντανό.

46. Τι λέει, λοιπόν, ο πατέρας; «Άγιοι, του Θεού δούλοι, οι σωτήρες του σπιτιού μου», κραύγαζε, όχι όπως συνηθίζεται όταν βρίσκεται κάποιος σε χαρούμενη κατάσταση, αλλά κραυγάζοντας υπερβολικά σαν να βρισκόταν σε βακχική έκσταση. «Συγχωρέστε με, ιεροί πατέρες, συγχωρέστε με! Έχω διαπράξει εναντίον σας ένα αδίκημα απολύτως αδικαιολόγητο· αλλά να, τα δικά μου είναι δικά σας κι εγώ ο ίδιος θα γίνω δικός σας υπηρέτης. Απολαύστε από τα αγαθά μου, κάνετε με ό,τι θέλετε, μόνο να βλέπω το παιδί που τώρα εσείς μου γεννήσατε».

Υποδοχή και φιλοξενία των πατέρων από τον Βόριδα και τους άρχοντες

XVI.47. Και αυτοί αφού αναγνώρισαν πρώτα την πίστη του πατέρα, έσπευσαν έπειτα να συνεχίσουν τη διαδρομή τους, περιορίζοντας τη φιλοξενία του σε λίγα μόνο εφόδια· έτσι, πήραν τον δρόμο που οδηγεί στον Ίστρο ποταμό έχοντας λάβει ως

²⁴⁴ Πρβλ. Λκ. 18, 27: «ὁ δὲ εἶπεν· τὰ ἀδύνατα παρὰ ἄνθρωποις δυνατὰ παρὰ τῷ Θεῷ ἐστίν», Μκ. 9, 23: «ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι».

²⁴⁵ Πρβλ. Ιωβ 38, 17: «πυλωροὶ δὲ ἄδου ἰδόντες σε ἔπηξαν».

ἐκεῖνου τοῦ θαύματος. Ἐπεὶ δὲ κατὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰστροῦ γενόμενοι ἐώρων τὸ ρεῦμα πολὺ καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἄπορον, ξύλα τρία συνδήσαντες φιλύρας φλοιῶ τῇ ἄνωθεν δυνάμει φρουρούμενοι, τὸν ποταμὸν διεπέρασαν, καὶ κατακλυσμὸν αἰρέσεως φεύγοντες, ξύλοις κατὰ θεῖαν ἐπιφροσύνην ἐσώθησαν καὶ τῇ Βελγράδων– πόλις δὲ αὕτη τῶν περὶ τὸν Ἰστρον ἐπισημοτάτη– προσελθόντες, βοριτακάγγω²⁴⁶ τῷ τότε φυλάττοντι ταύτην ἐνεφανίσθησαν καὶ πάντα τὰ περὶ ἑαυτοὺς ἀπήγγειλαν μαθεῖν θέλοντι. Ὡς δὲ ταῦτα μαθὼν, ἐκεῖνος ἔννοιαν ἔλαβε τοῦ μεγάλου εἶναι τοὺς ἄνδρας καὶ Θεῶ πλησιάζοντας, δεῖν ἔγνω πρὸς τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας Βορίσην οὐπὲρ αὐτὸς ὑποστράτηγος ἦν ἀποστεῖλαι τοὺς ξένους· ἦδειν γὰρ τὸν Βορίσην²⁴⁷ διψῶντα τοιούτων ἀνδρῶν ἐκ μακροῦ. Ἀναπαύσας οὖν αὐτούς, εἶτα τῷ ἄρχοντι δῶρον πολύτιμον ἔπεμψε, δηλώσας αὐτῷ τοιούτους εἶναι τούτους οἷους αὐτὸς ἐπόθει πόθῳ σφοδρῷ.

48. Ἐπεὶ δὲ τῷ Βορίση προσέλθοιεν, ὑποδεχθέντες ἐντίμως καὶ ὡς ἔδει τοὺς τὰ πάντα σεμνοὺς τε καὶ σεβασμίους, ἐπηρωτῶντο τὰ κατ’ αὐτούς. Οἱ δὲ πάντα κατέλεγον ἀπ’ ἀρχῆς ἄχρι τέλους μηδὲν ἐλλείποντες. Ἀκούσας δὲ ταῦτα, ὁ ἄρχων μεγάλως ηὐχαρίστησε τῷ Θεῷ τοιούτους αὐτῷ θεράποντας, τῇ Βουλγαρίᾳ εὐεργέτας ἐναποστείλαντι, διδασκάλους τε καὶ καταρτιστὰς δωρησαμένῳ τῆς πίστεως, οὐ τοὺς τυχόντας ἄνδρας, ἀλλ’ ὁμολογητὰς τε καὶ μάρτυρας. Στολάς τε οἰκείας ἱερεῦσι δούς καὶ πάση τιμῇ δεξιωσάμενος, οἰκήσεις αὐτοῖς ἀπονεμηθῆναι προσέταξε τὰς τοῖς πρώτοις τῶν αὐτοῦ φίλων ἀφωρισμένας καὶ πᾶσαν αὐτοῖς τῶν χρειωδῶν²⁴⁸ δαψίλειαν περιεποιήσατο, εὖ ἐκεῖνος εἰδώς, ὅτι τὸ περὶ τι μικρὸν τῶν ἀναγκαίων τοῦ σώματος τοῖς τῆς φροντίδος λογισμοῖς ἐπιστρέφεσθαι τῆς πρὸς Θεὸν σχολῆς ἀφαιρεῖται πάμπλου. Εἶχε δὲ αὐτὸν ἔρωσ δριμύς τοῦ καθέκαστην τούτοις προσδιαλέγεσθαι καὶ παρ’ αὐτῶν ἱστορίας ἀρχαίας καὶ βίους ἀγίων ἀναδιδάσκεσθαι καὶ τὰ τῶν γραφῶν διὰ στόματος αὐτῶν ἐπιλέγεσθαι.

²⁴⁶ βοριτακάνω Μ.

²⁴⁷ Βορίσην om. I.

²⁴⁸ χρειωδῶν MG: χρειώδων: I

ξεπροβάδισμα μεγάλη τιμή από τον άνθρωπο που αξιώθηκε εκείνο το θαύμα. Και όταν έφτασαν στις όχθες του Ίστρου ποταμού και είδαν ότι το ρεύμα ήταν πολύ δυνατό και γι' αυτό και απροσπέλαστο, πέρασαν τον ποταμό με την προστασία της ουράνιας δύναμης, αφού έδεσαν μαζί τρία ξύλα από φλοιό φιλύρας και έτσι γλίτωσαν από τον κατακλυσμό της αίρεσης και σώθηκαν χάρη στα ξύλα σύμφωνα με το σχέδιο του Θεού. Και αφού έφτασαν στο Βελιγράδι –μία πόλη από τις πιο γνωστές γύρω από τον Ίστρο ποταμό–, παρουσιάστηκαν στον βοριτακάγγο, τον τότε διοικητή της πόλης και του διηγήθηκαν όλα τα σχετικά με τους ίδιους, μιας και ήθελε να μάθει. Και όταν μαθαίνοντας αυτά συνειδητοποίησε εκείνος ότι πρόκειται για σπουδαίους άνδρες που είναι κοντά στον Θεό, σκέφτηκε ότι πρέπει να στείλει τους ξένους στον άρχοντα της Βουλγαρίας Βόριδα, του οποίου ο ίδιος ήταν υποστράτηγος. Γιατί γνώριζε ότι ο Βόρις εδώ και πολύ καιρό διψούσε για τέτοιους άνδρες. Αφού, λοιπόν, τους προσέφερε ανάπαυση, έπειτα τους έστειλε στον άρχοντα ως πολύτιμο δώρο, αποκαλύπτοντάς του ότι αυτοί είναι τέτοιοι άνδρες όπως αυτούς που ποθούσε με πόθο σφοδρό.

48. Όταν προσήλθαν στον Βόριδα, αφού τους υποδέχτηκε με πολλή τιμή και όπως έπρεπε σε εκείνους που ήταν σε όλα σεμνοί και σεβάσμιοι, τους ρώτησε για τα δικά τους. Και αυτοί είπαν τα πάντα από την αρχή μέχρι το τέλος χωρίς να παραλείψουν τίποτα. Και αφού άκουσε αυτά ο άρχοντας ευχαρίστησε πολύ τον Θεό που έστειλε σε αυτόν τέτοιους διακόνους και ευεργέτες για τη Βουλγαρία και που δώρισε δασκάλους και κατηχητές της πίστης,²⁴⁹ όχι κάποιους τυχαίους άνδρες, αλλά ομολογητές και μάρτυρες. Αφού τους έδωσε στολές κατάλληλες για ιερείς και τους παραχώρησε κάθε τιμή, διέταξε να τους διανεμηθούν σπίτια τα οποία προορίζονταν για τους πρώτους ανάμεσα στους φίλους του και φρόντισε για την πλουσιοπάροχη κάλυψη κάθε ανάγκης τους, καθώς ο ίδιος γνώριζε πάρα πολύ καλά ότι το να περιστρέφεται ο νους έστω και λίγο σε λογισμούς φροντίδας γύρω από τις ανάγκες του σώματος αυτό οδηγεί πολύ μακριά από την ενασχόληση με τον Θεό. Και τον κατείχε πολύ μεγάλος έρωτας να συνδιαλέγεται καθημερινά μαζί τους και να διδάσκεται από αυτούς παλιές ιστορίες και βίους αγίων και να ακούει από το στόμα τους τις Ιερές Γραφές.

²⁴⁹ Πρβλ. Θεσ. 3, 10: «καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν».

49. Ἀλλὰ καὶ ὅσον ἦν περὶ αὐτὸν γένους τε ὄγκῳ καὶ πλούτου βάρει τῶν ἄλλων προέχον, οὗτοι τοῖς ἁγίοις προσφοιτῶντες ὡς παῖδες ἐς διδασκάλων, ἠρώτων πάντα τὰ σωτηρίας ἐχόμενα καὶ πηγῶν ἀντλοῦντες ἐκείνων τῶν ἀενάων αὐτοῖ τε ἔπινων καὶ τοῖς οἴκοις τοῦ νάματος μετεδίδοσαν καὶ σφοδροὶ τοῖς ἁγίοις ἐνέκειντο, εἴ πως αὐτοὺς πείσαιεν ἕκαστος τῆς οἰκίας αὐτοῦ ἐπιβῆναι, ἁγιασμὸν τὴν παρουσίαν τῶν διδασκάλων ἠγούμενοι καὶ ὅπου ἂν ὧσιν οἱ τρεῖς οὗτοι, οἱ τὰ πάντα καὶ ψυχὰς συνηγμένοι καὶ σώματα, ἐκεῖ παρεῖναι πιστεύοντες καὶ τὸν Κύριον. Τοῖς ἁγίοις μέντοι τὸν ὄχλον φεύγουσιν, ἅμα δὲ καὶ τὸ θυμῆρες τῷ ἄρχοντι τελεῖν σπεύδουσιν οὐκ ἐδόκει²⁵⁰ ταῖς οἰκίαις παρέχειν ἑαυτοὺς τῶν πολλῶν, εἰ μὴ ὁ θεοφιλῆς ἐκεῖνος ἄρχων αὐτοῖς ἐπιτρέψειεν.

50. Ὅθεν καὶ τις Βουλγάρων ὁ Ἐσχάτζης τὴν κλήσιν, σαμψῆς τὸ ἀξίωμα, τῷ ἄρχοντι προσελθὼν ἠξίωσε συμπαραλαβεῖν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ τῷ ὀσίῳ Ναοῦμ τὸν ἱερώτατον Κλήμεντα· καὶ ὅς, ἦν γὰρ κεχαρισμένος αὐτῷ ὁ τὴν αἴτησιν ποιούμενος, ἕτοιμος κατένευσε, καὶ μετὰ πάσης, ἔφη, τιμῆς τοὺς διδασκάλους ὑπόδεξαι, ἄχρις ἂν ἐπ' αὐτοῖς τελείως τὸ πρακτέον οἰκονομήσωμεν.

51. Ἀγιάζεται καὶ Τζασελάβῳ τὸ οἶκημα τῆ ἐπιφοιτήσει Ἀγγελάριου, καὶ τούτῳ γὰρ αἰτησαμένῳ τοῦτον δὴ λαβεῖν τὸν διδάσκαλον ὁ ἄρχων τὴν χάριν δέδωκεν. Ἄλλ' οὐκ ἔμελλεν ἄρα τῆς ἐν τῷ βίῳ τούτου παρουσίας ἀπολαῦσαι Τζασελάβος ἐπὶ μακρόν. Ζῆσας γὰρ Ἀγγελάριος παρ' αὐτῷ χρόνον τινὰ χερσὶν ἁγίων ἀγγέλων οὐκ ἀηδῶς ἐναπέψυξε.

52. Κλήμης δὲ καὶ Ναοῦμ παρὰ τῷ Ἐσχάτζῃ διῆγον πάσης μὲν τιμῆς ἀξιούμενοι, μειζόνων δ' ἀξιοῦντες αὐτοῖ καὶ φιλοτιμοτέρων τῶν δωρεῶν, ὅσῳ τὰ πνευματικὰ σπείροντες, τὰ σαρκικὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐθέριζον.

²⁵⁰ ἐκδόκει I.

49. Αλλά και όσοι γύρω του ξεχώριζαν από τους άλλους στην καταγωγή και στον πλούτο, αυτοί καθώς σύχναζαν κοντά στους αγίους, όπως τα παιδιά στον δάσκαλο, τους ρωτούσαν για όλα όσα σχετίζονται με τη σωτηρία. Και αντλώντας από εκείνες τις ανεξάντλητες πηγές έπιναν οι ίδιοι και μετέδιδαν το νόημα αυτό και στα σπίτια τους. Και ήταν πάρα πολύ πειστικοί απέναντι στους αγίους για το πώς θα τους έπειθε ο καθένας να προσέλθουν στο σπίτι τους, θεωρώντας την παρουσία των δασκάλων ως αγιασμό. Και όπου κι αν βρίσκονταν αυτοί οι τρεις, αυτοί που ήταν πάντα μαζί στην ψυχή και στο σώμα, *εκεί πίστευαν ότι βρίσκεται και ο Κύριος.*²⁵¹ Όμως, επειδή οι άγιοι απέφευγαν τον όχλο και επειδή ταυτόχρονα έσπευδαν να ικανοποιήσουν την επιθυμία του άρχοντα, δεν τους φαινόταν σωστό να πηγαίνουν στα σπίτια των πολλών, παρά μόνο εάν ο θεοσεβής άρχοντας τους το επέτρεπε.

50. Τότε κάποιος Βούλγαρος που ονομαζόταν Εσχάτζης, σαμψής στο αξίωμα, αφού προσήλθε στον άρχοντα ζήτησε να φιλοξενήσει στο σπίτι του μαζί με τον όσιο Ναούμ και τον ιερότατο Κλήμεντα. Και ο άρχοντας, καθώς εκείνος που έκανε την αίτηση ήταν ιδιαίτερος αφοσιωμένος σε αυτόν, αμέσως έδωσε τη συγκατάθεσή του λέγοντας: «Να υποδεχτείς με κάθε τιμή τους δασκάλους μέχρι να φροντίσουμε στην εντέλεια για όσα πρέπει να κάνουμε για αυτούς».

51. Αγιάζεται και το σπίτι του Τζασελάβου με τη μετοικεσία του Αγγελάριου, καθώς ο άρχοντας και σε αυτόν έκανε τη χάρη που του ζήτησε, να πάρει στο σπίτι του τον διδάσκαλο. Αλλά δεν επρόκειτο ο Τζασελάβος να απολαύσει για πολύ την παρουσία του εν ζωή, γιατί ο Αγγελάριος, αφού έζησε κοντά του κάποιο χρονικό διάστημα, παρέδωσε το πνεύμα με μεγάλη χαρά στα χέρια των αγγέλων.

52. Ο Κλήμης και ο Ναούμ φιλοξενούνταν κοντά στον Εσχάτζη δεχόμενοι κάθε τιμή, αλλά και οι ίδιοι χαρίζοντας πιο μεγάλες και πολύτιμες δωρεές (από αυτές που απολάμβαναν), καθώς *σπέρνοντας τα πνευματικά θέριζαν από τα υλικά αγαθά του άνδρα.*²⁵²

²⁵¹ Πρβλ. Μτ. 18, 20: «οὐ γάρ εἰσιν δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν».

²⁵² Πρβλ. Κορ. Α΄ 9, 11: «εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπέираμεν, μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν;».

XVII.53. Εἶτα –οὐ γὰρ ἀνίει πάντας κινῶν λογισμοὺς ὁ τοῦ Θεοῦ ὄντως ὑποστράτηγος Μιχαήλ, ὃν καὶ Βορίσῃν ὁ λόγος ὠνόμασεν, εἴ πως ἄπασαν ἀσχολίαν πρὸς τὸ τοῦ Θεοῦ ἔργον τοῖς ἱεροῖς ἀνδράσι παρασκευάσειε– Θεοῦ τὸν λογισμὸν²⁵³ τοῦτον ὑποβαλόντος αὐτῷ, διαιρεῖ μὲν τὴν Κουτμιτζινίτζαν ἐκ τοῦ Κοτοκίου, προῖστᾶ δὲ αὐτῆς Δομετᾶν, παραλύσας τὸν Οὐτρον τῆς διοικήσεως, παραδίδωσι δὲ τῷ Δομετᾶ ὃν μακάριον Κλήμεντα, μᾶλλον δὲ τὸν Δομετᾶν Κλήμεντι ἢ, τό γε ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἑκάτερον ἑκατέρῳ, τὸν μὲν ὡς τὰ πάντα ὑπήκοον, τὸν δ' ὡς ὑπουργῷ τούτῳ τὰ βουλευτέα χρησόμενον. Διδάσκαλος γὰρ ὁ Κλήμης²⁵⁴ τῆς Κουτμιτζινίτζας ἐπέλλετο, πρόσταγμα τε κατὰ πάντων ἐφοῖτα τῶν ταύτην οἰκούντων τὴν χώραν φιλοτίμως τὸν ἅγιον δέχεσθαι καὶ πάντων ἀφθονίαν αὐτῷ καὶ τῶν περιττῶν παρέχεσθαι δώροις τε ἀξιοῦσθαι καὶ διὰ τῶν ὀρωμένων τὸν τῆς ψυχῆς ἐναποτεθειμένον τῆς ἀγάπης θησαυρὸν δημοσιεύειν πρὸς ἅπαντας.

54. Καὶ τὸ δυσωπητικώτερον, αὐτὸς ὁ Βορίσης τρεῖς οἴκους τῷ τρισμακαρίῳ Κλήμεντι τῶν τὴν ἐπιμέλειαν²⁵⁵ περιττῶν ἐν Διαβόλει προσαναθέμενος τοῦ γένους τῶν κομήτων ὄντας, ἀλλὰ δὲ καὶ κατ' Ἀχρίδα καὶ Γλαβηνίτζαν ἀναπαύσεως τόπους αὐτῷ ἐχαρίσατο.

XVIII.55. Τὰ μὲν οὖν τοῦ ἄρχοντος τοιαῦτά τε καὶ τοσαῦτα καὶ οὕτως ἢ θαυμασία ψυχὴ τὸν ἐπὶ Χριστῷ πόθον εἰς τὸν Χριστοῦ θεράποντα, καθόσον ἐνήν, ἐκχέασα καὶ τοῖς ἄλλοις τῆς τιμίας ταύτης φιλοτιμίας ἀρχέτυπον προετίθετο.

56. Τὰ δὲ τοῦ Κλήμεντος οἶα; Ἄρα ταῖς τιμαῖς χαυνωθείς καὶ ὑπὲρ ὃ ἦν ἑαυτὸν λογισάμενος, εἶτα καὶ τρυφερώτερον ἐζήσε, πάντα ἤδη κατωρθωκέναι οἰόμενος; Ἄπαγε, ἀλλ' ὥσπερ μήπω μηδενὶ θεραπεύσας Χριστὸν, ἀρχὴν τοῦ περὶ τὸν λόγον ἀγῶνος καὶ τῆς περὶ τὸ κήρυγμα σπουδῆς ταύτας δὴ τὰς τιμὰς κατεβάλετο²⁵⁶ καὶ ὅπως μὴ ψεύση τὸν ἄρχοντα τῶν ἐπ' αὐτῷ ἐλπίδων οὐδέποτε φροντίζων ἐνέλιπεν. Ἀμέλει καὶ τὰς χώρας ταύτας περιῶν ὧν ἐμνήσθημεν, τοῖς ἔθνεσι τὸ τοῦ Θεοῦ σωτήριον μεγαλοφώνως κατήγγελλε, καὶ πᾶσι μὲν κοινῶς περὶ τῶν σωτηριωδῶν τε τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν καὶ τῶν θείων δογμάτων διαλεγόμενος καὶ πείθων ὡς βίος σεμνὸς χωρὶς

²⁵³ λογοσμὸν I.

²⁵⁴ Κλήμης I.

²⁵⁵ τῶν τὴν ἐπιμέλειαν περιττῶν codd. Vatopedinus 1134 et Urbanensis 2: τῶν ἐπιμέλειαν περιττῶν MGI (ἐπιμέλειαν inter cruces posuit G): τῶν τὴν πολυτέλειαν περιττῶν P.

²⁵⁶ κατεβάλετο G: καταβάλετο I: κατεβάλλετο M.

Ο Κλήμης διδάσκαλος στην Κουτμιτζινίτζα

53. Έπειτα –επειδή δεν σταματούσε να απασχολεί τη σκέψη του ο αληθινός υποστράτηγος του Θεού Μιχαήλ, τον οποίο η διήγηση ανέφερε και ως Βόριδα, σχετικά με το πώς θα δώσει στους ιερούς άνδρες κάθε δυνατότητα να αφοσιωθούν στο έργο του Θεού–, καθώς ο Θεός του υπέβαλε αυτήν την ιδέα, διαιρεί την Κουτμιτζινίτζα από το Κοτόκιο και τοποθετεί επικεφαλής τον Δομετά, αφού καθαίρεσε από τη διοίκηση τον Ούτρο. Και παραδίδει στον Δομετά τον μακάριο Κλήμεντα, ή καλύτερα τον Δομετά στον Κλήμεντα, ή για να το πούμε με μεγαλύτερη ακρίβεια, τον ένα στον άλλον, για να γίνει ο ένας υπηρέτης σε όλα και ο άλλος διάκονος σε όλες τις επιθυμίες του. Πράγματι, ο Κλήμης στάλθηκε ως διδάσκαλος στην Κουτμιτζινίτζα. Και υπήρχε διαταγή σε όλους τους κατοίκους της περιοχής αυτής να υποδεχτούν τον άγιο με πολλές τιμές, να του παρέχουν με αφθονία τα πάντα ακόμα και τα περιττά, να του χαρίσουν δώρα και να αναγγείλουν σε όλους μέσα από τις πράξεις τους τον θησαυρό της αγάπης που εναπέκειτο στην ψυχή του.

54. Και το πιο εντυπωσιακό ήταν ότι ο ίδιος ο Βόρις παραχώρησε στον τρισμακάριο Κλήμεντα στη Διάβολη τρία σπίτια εξαιρετικά πολυτελή που ανήκαν σε κόμητες, αλλά και στην Αχρίδα και στη Γλαβηνίτζα του χάρισε τόπους ανάπαυσης.

XVIII.55. Τέτοια και τόσα (πολλά) ήταν, λοιπόν, τα δώρα του άρχοντα. Και έτσι η εξάισια ψυχή, ξεχειλίζοντας με όλη της τη δύναμη τον πόθο της για τον Χριστό στον υπηρέτη του Χριστού, έγινε πρότυπο εξαίρετης μεγαλοψυχίας και για τους άλλους.

56. Ποια ήταν, όμως, η αντίδραση του Κλήμεντα; Μήπως ζαλισμένος από τις τιμές και θεωρώντας τον εαυτό του κάτι ανώτερο από αυτό που (πραγματικά) ήταν, στη συνέχεια έζησε μέσα στην τρυφή νομίζοντας ότι πια έχει κατορθώσει τα πάντα; Όχι, βέβαια, αλλά σαν να μην είχε υπηρετήσει ποτέ τον Χριστό έθεσε αυτές τις τιμές ως αφετηρία στον αγώνα του για τον Λόγο (του Θεού) και τη φροντίδα του για το κήρυγμα και δεν παρέλειπε ποτέ να μοχθεί ώστε να μην διαψεύσει τις ελπίδες που είχε εναποθέσει ο άρχοντας σε αυτόν. Επιπλέον, περιοδεύοντας στις περιοχές αυτές που μνημονεύσαμε, κήρυττε στα έθνη μεγαλόφωνα τη σωτηρία του Θεού, συζητώντας με όλους δημόσια τις σωτήριες εντολές Του και τα θεία δόγματα και πείθοντάς τους ότι ο σεμνός βίος

δογμάτων ὑγιῶν νεκρὸς τῷ ὄντι καὶ ὀδωδῶς, καὶ δόγματα χωρὶς βίου πρὸς ζωὴν οὐκ εἰσάγουσιν· ὁ μὲν γὰρ εὐοικεῖν ποιεῖ τυφλῷ πόδας καὶ χεῖρας ἔχοντι τὰ δὲ βλέποντι μὲν, χεῖρας δὲ καὶ πόδας ἠκρωτηριασμένῳ.

57. Ἐχων δὲ τινὰς ἐκλελεγμένους τῶν ἄλλων καθ' ἐκάστην ἐνορίαν οὐμενοῦν ὀλίγους, εἰς τρισχιλίους γὰρ καὶ πεντακοσίους ἠριθμοῦντο, τούτοις τὰ πλείω συνῆν καὶ τὰς βαθυτέρας τῶν γραφῶν ἀνεκάλυπτεν.

58. Ἡμᾶς δὲ τοὺς ταπεινοὺς καὶ ἀναξίους οἰκειοτέρους αὐτῷ τῶν ἄλλων διὰ τὰ σπλάγγνα τῆς χρηστότητος ἐποιήσατο καὶ πάντοτε συνῆμεν αὐτῷ πᾶσι παρακολουθοῦντες οἷς ἔπραττεν, οἷς ἔλεγεν, οἷς δι' ἀμφοτέρων ἐδίδασκεν. Οὐκ εἶδομεν οὖν αὐτὸν ἐσχολακότα ποτέ· ἀλλ' ἢ τοὺς παῖδας ἐδίδασκε καὶ τοῦτο ποικίλως, τοῖς μὲν τὸν τῶν γραμμάτων χαρακτῆρα γνωρίζων, τοῖς δὲ τὸν²⁵⁷ τῶν γεγραμμένων νοῦν σαφηνίζων, ἄλλοις πρὸς τὸ γράφειν τὰς χεῖρας τυπῶν καὶ οὐχ ἡμέρας μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ νυκτὸς, ἢ προσευχῇ ἑαυτὸν ἐδίδου ἢ τῇ ἀναγνώσει προσεῖχεν ἢ βίβλους ἔγραφεν. Ἔστιν ὅτε καὶ δυσὶν ἔργοις κατὰ ταῦτὸν ἐμερίζετο, γράφων καὶ τοῖς παισὶ τῶν μαθημάτων τι ὑφηγούμενος. Τὴν γὰρ ἀργίαν ἤδει πᾶν κακὸν διδάξασαν, ὡς ἢ πᾶν καλὸν διδάξασα Σοφία διὰ τινος τῶν αὐτῆς ὑπηρετῶν ἀπεφθέγγετο.

59. Οὐκοῦν ἄριστοι πάντων οἱ τούτου μαθηταὶ καὶ βίῳ καὶ λόγῳ γεγόνασιν· ἔδει γὰρ τοὺς οὕτω μὲν καλῶς φυτευθέντας οὕτω δὲ ἐπιμελῶς ποτισθέντας καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐξηθῆναι· ἐκ τούτων ἀναγνώστας καὶ ὑποδιακόνους καὶ διακόνους καὶ πρεσβυτέρους τελεῖ· καθ' ἐκάστην δὲ ἐνορίαν τριακοσίοις μαθηταῖς ἐνευθηνεῖτο χωρὶς τῶν μισθίων αὐτῶν, μηδὲν τῷ ἄρχοντι συντελοῦσιν, ἀλλὰ Θεῷ στρατευομένοις καὶ τούτῳ τελεῖν τεταγμένοις, μᾶλλον δὲ ἀποδιδόναί. Καὶ ταῦτα Κλήμης δι' ὅλων ἑπτὰ ἐνιαυτῶν κατεργάσατο.

²⁵⁷ om. I.

είναι πράγματι νεκρός και δυσώδης χωρίς υγιή δόγματα και ότι τα δόγματα χωρίς (σεμνό) βίο δεν οδηγούν στην αληθινή ζωή. Γιατί από τη μια ο σεμνός βίος κάνει τον άνθρωπο να μοιάζει με τυφλό που έχει πόδια και χέρια, ενώ τα δόγματα τον κάνουν να μοιάζει με κάποιον που βλέπει, αλλά τα χέρια και τα πόδια του είναι ακρωτηριασμένα.

57. Και έχοντας σε κάθε ενορία κάποιους επιλεγμένους από τους άλλους, όχι λίγους, καθώς αριθμούνταν γύρω στους τρεις χιλιάδες πεντακόσιους, περνούσε τον περισσότερο χρόνο μαζί τους και τους αποκάλυπτε τις βαθύτερες έννοιες των Γραφών.

58. Και εμάς τους ταπεινούς και ανάξιους μας είχε από τη μεγάλη του ευπλαχνία²⁵⁸ πιο κοντά από τους άλλους. Και πάντοτε ήμασταν μαζί του σε όλα παρακολουθώντας αυτά που έκανε, αυτά που έλεγε, αυτά που δίδασκε με τον έναν ή τον άλλον τρόπο (με τα λόγια ή τις πράξεις του). Και δεν τον είδαμε ποτέ να κάθεται· είτε δίδασκε τα παιδιά, και αυτό με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, σε άλλα μαθαίνοντας τα σχήματα των γραμμάτων, σε άλλα εξηγώντας τα κείμενα, σε άλλα δείχνοντας πώς να γράφουν, και όχι μόνο τη μέρα, αλλά και τη νύχτα, είτε παρέδιδε τον εαυτό του στην προσευχή ή αφιερωνόταν στη μελέτη ή έγραφε βιβλία. Πολλές φορές έκανε δύο πράγματα ταυτόχρονα, και συνέγραφε και παρέδιδε μαθήματα στα παιδιά. Γιατί γνώριζε πολύ καλά ότι η αργία διδάσκει κάθε τι κακό,²⁵⁹ όπως ακριβώς λέει μέσω κάποιου από τους υπηρέτες της η Σοφία (του Θεού) που διδάσκει κάθε τι καλό.

59. Έτσι, λοιπόν, έγιναν άριστοι όλοι οι μαθητές του και στη ζωή και στον λόγο τους, γιατί έπρεπε αυτούς που φυτεύτηκαν τόσο καλά και ποτίστηκαν με τόση επιμέλεια να τους πολλαπλασιάσει ο Θεός.²⁶⁰ Από αυτούς χειροτονεί αναγνώστες και υποδιακόνους και διακόνους και πρεσβυτέρους. Σε κάθε ενορία είχε στη διάθεσή του τριακόσιους μαθητές μη συνυπολογιζομένων των βοηθών τους, οι οποίοι δεν προσέφεραν κάποια υπηρεσία στον άρχοντα, αλλά ήταν στρατευμένοι για τον Θεό και ταγμένοι να Τον υπηρετούν. Και όλα αυτά ο Κλήμης τα έκανε μέσα σε επτά χρόνια.

²⁵⁸ Πρβλ. Κλ. 3, 12: «Ἐνδύσασθε οὖν ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραύτητα, μακροθυμίαν».

²⁵⁹ Πρβλ. Σειρ. 33, 28: «ἔμβαλε αὐτὸν εἰς ἐργασίαν, ἵνα μὴ ἀργῇ, πολλὴν γὰρ κακίαν ἐδίδαξεν ἡ ἀργία».

²⁶⁰ Πρβλ. Κορ. Α΄ 3, 6-7: «ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλῶς ἐπότισεν, ἀλλὰ ὁ Θεὸς ἠΐξανεν· 7 ὥστε οὔτε ὁ φυτεῦν ἐστὶν τι οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός».

XIX.60. Ἦδη δὲ ὄγδοόν τι ἦν αὐτῷ τῆς διδασκαλίας ἔτος καὶ ὕστερον τῆς ζωῆς τῷ τοῦ Θεοῦ δούλῳ Μιχαὴλ τῷ Βορίση τῷ ἡγιασμένῳ Βουλγαρίας ἄρχοντι. Διαδέχεται δὲ τὴν ἀρχὴν ὁ τούτου υἱὸς Βλαδίμηρος· τέταρτον δὲ ἔτος ἐπιβιούς τῇ ἀρχῇ ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο καὶ κληρονόμος πάντων ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Συμεών, ὃς καὶ βασιλεὺς πρῶτος ἀνεκηρύχθη Βουλγάρων· τοῦτον ἐγέννησεν ὁ Μιχαὴλ κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ὁμοίωσιν αὐτοῦ χαρακτῆρας ἀπαραποιήτους ἀποσώζοντα τῆς χρηστότητος. Καὶ πᾶσι μὲν γὰρ ἀπλοῦς καὶ ἀγαθὸς ἦν, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς σεμνότητα τρόπων ἐπαγγελλομένους καὶ βίου χριστιανικωτάτην ἐμφάνειαν· πίστιν θερμὴν ἐπεδείκνυτο καὶ τῷ ζήλῳ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ κατησθίετο· καὶ τοίνυν τὸ τοῦ πατρὸς ὑστέρημα ἀνεπλήρωσεν, ἐπαυξήσας τὸ θεῖον κήρυγμα καὶ ταῖς ἀπανταχοῦ δομηθείσαις ἐκκλησίαις ἐγκαταστήσας τὴν ὀρθοδοξίαν ἀσάλευτον καὶ τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ πλατεῖαν δεδωκῶς ὁδὸν καὶ ἀστενοχώρετον.

XX.61. Ἐπεὶ δὲ πολὺν ἢ φήμη τὸν Κλήμεντα ποιοῦσα καὶ τῆς περὶ αὐτοῦ δόξης αἰεὶ καθιστῶσα μείζονα καὶ εἰκότος²⁶¹ τὰς ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ διατιθέμενον εἶλε καὶ τὸν βασιλέα κατ' ἄκρας Συμεών καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ διδασκάλου ἐραστὴν πεποίηκε, μετακαλεῖται μὲν ὁ βασιλεὺς τὸν ἅγιον καὶ εἰς λόγους δὲ αὐτῷ ἔρχεται καὶ τρυγῆσας ἀγιασμόν καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ προσχήματος— ἦν γὰρ τὸ εἶδος καὶ τοῖς ἐχθροῖς αἰδεσιμώτατος ὁ μακάριος— πολλὰ τὴν τῶν Βουλγάρων χώραν ἐπαινεῖν εἶχε καὶ τὴν οἰκίαν βασιλείαν μακαρίαν τιθέναι, ὅτι τοιοῦτον ἀγαθὸν παρὰ Θεοῦ δέδεκτο.

62. Μετὰ ταῦτα, τοῖς συνετωτέροις τῶν περὶ αὐτὸν σκοπήσας, οἱ πάντες ὡς πατρὶ προσεῖχον τῷ Κλήμεντι, τοῦτο μόνον ἀρέσκειν Θεῷ, ὅτι τιμῶσι τοῦτον πιστεύοντες, ἐπίσκοπον Δρεβενίτζας²⁶² ἢτοι Βελίτζας προβάλλεται· καὶ οὕτω δὴ Βουλγάρων γλώττη πρῶτος ἐπίσκοπος ὁ Κλήμης καθίσταται. Ἐπεὶ δὲ τὸ ἔργον τῆς ἐπισκοπῆς ἐγκεχείριστο, τὸ τῆς ἀξίας ὕψος ὑποβάθραν τῆς πρὸς θεὸν ὑψώσεως ἔθετο καὶ τοῖς προτέροις κόποις πολλαπλασίως προσέθηκε.

²⁶¹ εἰκότως MG: εἰκότος I.

²⁶² Δρεβενίτζας M: Δραγβίτσας GI: Δρεμβίτζας P.

Ο Κλήμης επίσκοπος Αχρίδος

XIX.60. Και ήταν ήδη το όγδοο έτος της διδασκαλίας και το τελευταίο της ζωής του δούλου του Θεού Μιχαήλ του Βόριδος, του αγιασμένου άρχοντα της Βουλγαρίας. Και τον διαδέχεται στην εξουσία ο γιος του, ο Βλαδίμηρος. Και αφού έζησε τέσσερα χρόνια στην εξουσία έφυγε από τη ζωή. Και κληρονόμος όλων έγινε ο αδερφός του, ο Συμεών, ο οποίος ήταν ο πρώτος που ανακηρύχθηκε βασιλιάς των Βουλγάρων. Αυτόν τον γέννησε ο Μιχαήλ *κατ' εικόνα και ομοίωσή του*²⁶³ και διαφύλαξε απαράλλαχτα (όλα) τα χαρακτηριστικά της καλοσύνης του πατέρα του. Και ήταν σε όλους απλός και αγαθός και ιδιαίτερα απέναντι σε αυτούς που χαρακτηρίζονταν από σεμνότητα στο ήθος και ξεχώριζαν εμφανώς για τα χριστιανικά τους ήθη. Επεδείκνυε πίστη θερμή και *τον κατέτρωγε ο ζήλος για τον οίκο του Θεού.*²⁶⁴ Και έτσι συμπλήρωσε το υστέρημα του πατέρα του, αυξάνοντας το θείο κήρυγμα. Και με τις εκκλησίες που είχε οικοδομήσει παντού κατέστησε ασάλευτη την Ορθοδοξία παραχωρώντας πλατιά οδό και άνετη στον νόμο του Θεού.

XX.61. Και όταν η φήμη, που εξύψωνε τον Κλήμεντα και τον καθιστούσε διαρκώς ανώτερο από τη δόξα του –και όπως είναι φυσικό τον έκανε να *ανεβαίνει όλο και πιο ψηλά στην κλίμακα της πνευματικής τελείωσης*–,²⁶⁵ σαγήνευσε ακόμα και τον βασιλιά Συμεών τόσο πολύ που τον έκανε εραστή της αρετής του διδασκάλου, καλεί ο βασιλιάς τον άγιο και συνομιλεί μαζί του. Και αφού τρύγησε αγιασμό ακόμα και από την εξωτερική του εμφάνιση –γιατί πράγματι ήταν στην όψη πολύ σεβάσμιος ακόμα και στους εχθρούς– άρχισε να επαινεί τη χώρα των Βουλγάρων και να μακαρίζει τη δική του βασιλεία, διότι δέχτηκε από τον Θεό τέτοιο αγαθό.

62. Μετά από αυτά, αφού εξέτασε (το πράγμα) μαζί με τους πιο συνετούς συμβούλους του, οι οποίοι όλοι είχαν τον Κλήμεντα ως πατέρα, πιστεύοντας ότι μόνο αυτό είναι αρεστό στον Θεό, το να Τον τιμούν, τον προήγαγε σε επίσκοπο Δραγβίστας ή αλλιώς Βελίτζας. Και έτσι, ο Κλήμης γίνεται ο πρώτος επίσκοπος στη βουλγαρική γλώσσα.

²⁶³ Πρβλ. Γεν. 1, 26: «καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν».

²⁶⁴ Πρβλ. Ψλ. 68, 10: «ὅτι ὁ ζήλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με».

²⁶⁵ Πρβλ. Ψλ. 83, 6: «ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ διέθετο».

XXI. 63. Σολομών μὲν οὖν φησὶν· ὁ προστιθεὶς γινώσιν προστίθησιν ἄλγημα, Συμεὼν δὲ τῷ Κλήμεντι προστιθεὶς τιμὴν προσέθηκεν ἄλγημα. Εὐρὼν γὰρ τὸν τῆς ἐνορίας ταύτης λαὸν παντάπασι θεῖου λόγου καὶ Γραφῶν ἀνομίλητον καὶ μηδὲν πεπαιδευμένον τῶν ἐκκλησίαν κοσμοῦντων καὶ λαὸν ταπτόντων τῷ τῆς εὐταξίας καὶ κοσμιότητος πνεύματι, οὐκ ἐδίδου ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς οὐδὲ νυσταγμὸν τοῖς βλεφάροις, ἀλλὰ τροφήν καὶ τρυφήν τὴν περὶ τοῦ λαοῦ ἐποιεῖτο μέριμναν· καὶ αἰεὶ ἐδίδασκε καὶ αἰεὶ διέταττε τὴν ἄγνοιαν διορθούμενος, τὴν ἀκοσμίαν κοσμῶν, πᾶσι τὰ πάντα κατὰ τὴν ἐκάστου χρεῖαν γινόμενος, τῷ κλήρῳ τὰ περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐκοσμίαν καὶ ὅσα τῶν ψαλμῶδιῶν τε καὶ εὐχῶν ὑφηγούμενος, ὥστε τελέσαι τοὺς τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ²⁶⁶ ἐν μηδενὶ μηδενὸς τῶν²⁶⁷ περιβοήτων ἀποφερομένους τὰ δεύτερα, μᾶλλον μὲν οὖν κατὰ πάντων ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐπαινετοῖς στρεφομένους· τῷ λαῷ τὰς γνώμας στηρίζων ἐπὶ τὴν πέτραν τῆς ὀρθῆς τῶν Χριστιανῶν θρησκείας καὶ τὸ τῆς πίστεως αὐτοῖς κατασκευάζων στερέωμα· παντάπασι γὰρ ἦσαν ἀμαθέστατοι καὶ τὸ ὅλον εἰπεῖν κτηνωδέστατοι.

64. Τί δέ; Λόγῳ μὲν οὕτως ἔτρεφε τῷ ἀληθινῷ ἄρτῳ καὶ καρδίας ὄντως στηρίζοντι· ἡμέλει δὲ καὶ τοῦ σωματικῶς τρέφειν ὅσους τοιαύτης τροφῆς ἐπιδεεῖς εὔρισκεν; Ἄλλ'²⁶⁸ οὕτως ἂν ἐξ ἡμισείας ἐμιμεῖτο τὸν αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ἦδει μετὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἄρτοις τοὺς ἀγνώμονας τρέφοντα. Διὸ καὶ πατὴρ μὲν ἦν ὀρφανῶν καὶ χηρῶν βοηθός, πάντα τρόπον αὐτῶν κηδόμενος· ἡ δὲ θύρα παντὶ ἀπλῶς ἀνέφκτο πένητι καὶ ξένος ἐκτὸς οὐκ ἠϋλίζετο.

²⁶⁶ post αὐτοῦ add. κληρικοὺς M.

²⁶⁷ om. I.

²⁶⁸ εὔρισκεν; Ἄλλ' M: εὔρισκεν, ἀλλ' GI.

Και όταν ανέλαβε το επισκοπικό έργο, το ύψος του αξιώματος το έθεσε ως βάση για την ύψωση προς τον Θεό και στους προηγούμενους κόπους προσέθεσε πολλαπλάσιους

XXI. 63. Ο Σολομών λέει: *«Αυτός που προσθέτει γνώση, προσθέτει πόνο»*.²⁶⁹ Έτσι και ο Συμεών προσθέτοντας τιμή στον Κλήμεντα του προσέθεσε πόνο. Κι αυτό, γιατί βρήκε τον λαό αυτής της περιοχής τελείως ακαλλιέργητο στον θείο Λόγο και στις Ιερές Γραφές και καθόλου μορφωμένο ως προς αυτά που κοσμούν την Εκκλησία και καθοδηγούν τον λαό με το πνεύμα της ευταξίας και της κοσμιότητας. Έτσι, *δεν έδινε ύπνο στα μάτια, ούτε νυσταγμό στα βλέφαρά του*,²⁷⁰ αλλά έκανε τροφή και ευχαρίστηση τη μέριμνα του λαού. Και πάντα δίδασκε και πάντα διέταζε διορθώνοντας την άγνοια, κοσμώντας την ακοσμία. *Γινόταν τα πάντα σε όλους σύμφωνα με την ανάγκη του καθενός*,²⁷¹ καθοδηγώντας τον κλήρο στην εκκλησιαστική ευκοσμία και σε όσα σχετίζονται με την ψαλτική και τις ευχές, ώστε να κάνει τους ανθρώπους της επισκοπής του να μην υπολείπονται σε τίποτε από αυτούς που ήταν φημισμένοι, αλλά να τους ξεπερνούν όλους σε καθετί επαινετό. Στήριζε την πεποίθηση του λαού πάνω στην πέτρα της αληθινής θρησκείας των χριστιανών και *στερέωνε την πίστη τους*,²⁷² γιατί ήταν πράγματι σε όλα τελείως άμαθοι και με λίγα λόγια σαν άγρια θηρία.

64. Και τι, λοιπόν; *Έτρεφε με τον αληθινό άρτο που στηρίζει πράγματι τις καρδιές*,²⁷³ αλλά δεν φρόντιζε να τρέφει και σωματικά όσους έβρισκε να έχουν ανάγκη και από τέτοια τροφή; Έτσι, όμως, θα μιμείτο κατά το ήμισυ τον δικό του Ιησού που γνώριζε ότι μαζί με τη διδασκαλία Του έτρεφε με άρτο ακόμη και τους αγνώμονες. Γι' αυτό και ήταν *πατέρας των ορφανών και βοηθός των χήρων*²⁷⁴ φροντίζοντάς τους με κάθε τρόπο. *Και η πόρτα ήταν απλώς ανοιχτή για κάθε φτωχό και κανέναν ξένο ποτέ δεν έμενε έξω*.²⁷⁵

²⁶⁹ Πρβλ. Εκ. 1, 18: «καὶ ὁ προστιθεὶς γνῶσιν προσθήσει ἄλγημα».

²⁷⁰ Πρβλ. Ψλ. 131, 4: «εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμὸν».

²⁷¹ Πρβλ. Κορ. Α' 9, 22: «τοῖς πᾶσιν γέγονα πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω».

²⁷² Πρβλ. Κλ. 2, 5: «καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν».

²⁷³ Πρβλ. Ιω. 6, 32: «ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν», Ψλ. 103, 15: «καὶ ἄρτος καρδίαν ἀνθρώπου στηρίζει».

²⁷⁴ Πρβλ. Ψλ. 67, 6: «τοῦ πατρὸς τῶν ὀρφανῶν καὶ κριτοῦ τῶν χηρῶν».

²⁷⁵ Πρβλ. Ιωβ 31, 32: «ἔξω δὲ οὐκ ἠϋλίζετο ξένος, ἢ δὲ θύρα μου παντὶ ἐλθόντι ἀνέφκτο».

XXII. 65. Σκοπὸν δὲ τοῦ βίου τὸν μέγαν ἐποιεῖτο Μεθόδιον καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἀπευθυνόμενος μὴ ἀποτυχεῖν ἠπείγετό τε καὶ ἠϋχετο καὶ οἷόν τινα πίνακα σοφοῦ τὴν τέχνην ζωγράφου τὸν ἐκείνου βίον καὶ τὰς πράξεις τῆς οἰκείας ἀγωγῆς προστησάμενος, ἑαυτὸν ἐζωγράφει πρὸς τοῦτον ἐπιμελῶς· τὸν γὰρ τούτου βίον ὡς οὐδεὶς ἄλλος ἐγίνωσκεν, οἷα ἐκ νέου ἔτι καὶ ἀπαλοῦ ἐκείνω παρηκολουθηκῶς καὶ ὀφθαλμοῖς πάντα τὰ τοῦ διδασκάλου παρειληφῶς.

66. Συνιδὼν δὲ τὸ τοῦ λαοῦ παχὺ καὶ περὶ τὸ νοῆσαι Γραφὰς ἀτεχνῶς δερμάτινον καὶ ἱερεῖς δὲ πολλοὺς Βουλγάρους δυσξυνέτως ἔχοντας τῶν γραικικῶν ἀναγνωσμάτων, εἰ καὶ τοῖς τῶν Γραικῶν περὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἐνετρίβησαν γράμμασι, κἀντεῦθεν κτηνώδεις ὄντας ὡς μὴ ὄντος Βουλγάρων γλώσση²⁷⁶ πανηγυρικοῦ λόγου, ταῦτα τοίνυν συνεγνωκῶς μηχανᾶται καὶ πρὸς τοῦτο καὶ καθαιρεῖ τὸ τῆς ἀγνοίας τεῖχος τῷ μηχανήματι. Λόγους γὰρ συντεθεικῶς εἰς πάσας τὰς ἐορτὰς ἀπλοῦς καὶ σαφεῖς καὶ μηδὲν βαθὺ μηδὲν περινενομημένον ἔχοντας, ἀλλ' οἷους μὴ διαφεύγειν μηδὲ τὸν ἠλιθιώτατον ἐν Βουλγάρους, διὰ τούτων τὰς τῶν ἀπλουστέρων Βουλγάρων ψυχὰς ἐθρέψατο, γάλακτι ποτίσας τοὺς μὴ δυναμένους στερεωτέραν τροφήν προσήκασθαι καὶ Παῦλος ἄλλος τοῖς Βουλγάρους Κορινθίους ἄλλοις γενόμενος. Δι' αὐτῶν γὰρ τῶν τε Χριστοῦ καὶ ἐπὶ Χριστῷ τελουμένων ἐορτῶν ἔξεστι μαθεῖν τὰ μυστήρια. Καὶ τῆς πανάγνου Θεοτόκου ταῖς μνήμαις, πολλάκις, ὡς ἴστε, γινομέναις τοῦ ἔτους, ἐγκώμια καὶ διηγήσεις τῶν περὶ αὐτὴν θαυμάτων διὰ τῶν λόγων ὁ Κλήμης πεφιλοτίμηται· οὐδὲ τὸν βαπτιστὴν εὐρήσεις ἀνεγκωμίαςτον, ἀλλὰ καὶ τὰς τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ θαυμαστάς εὐρήσεις μαθήσει, καὶ προφητῶν καὶ ἀποστόλων ἐντεύξει βίοις καὶ περιόδοις καὶ μαρτύρων ἄθλοις περωθήσει πρὸς τὸν ἐκείνους διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν προσλαβόμενον. Ποθεῖς καὶ πατέρων ὁσίων ἀγωγήν καὶ ζηλωτῆς εἶ πολιτείας ἀσάρκου μικροῦ καὶ ἀναίμονος; Εὐρήσεις καὶ ταύτην Βουλγάρων γλώττη πονηθεῖσαν τῷ σοφῷ

²⁷⁶ γλώσση I.

Το έργο του Κλήμεντος στους Βούλγαρους

XXII.65. Και σκοπό της ζωής του έκανε τον μέγα Μεθόδιο και απευθυνόμενος προς αυτόν τον παρακαλούσε και προσευχόταν να μην αποτύχει. Και τοποθετώντας μπροστά του, σαν να ήταν κάποιος πίνακας επιδέξιου στην τέχνη ζωγράφου, τη ζωή και το έργο του Μεθόδιου ως πρότυπο για τη δική του αγωγή, ζωγράφιζε με επιμέλεια τον εαυτό του σύμφωνα με εκείνον, γιατί κανένας άλλος δε γνώριζε τη ζωή του τόσο καλά, επειδή τον είχε ακολουθήσει από την τρυφερή του νεότητα και επειδή είχε συλλάβει με τα μάτια του τα πάντα από τον δάσκαλο.

66. Όταν συνειδητοποίησε ότι ο λαός ήταν άξεστος και ακαλλιέργητος ως προς την κατανόηση των Ιερών Γραφών, και ότι πολλοί Βούλγαροι ιερείς με δυσκολία καταλάβαιναν τα Ελληνικά, αν και είχαν εξασκηθεί αποκλειστικά στην ανάγνωση των ελληνικών γραμμάτων, και γι' αυτό ήταν σαν τα ζώα, επειδή δεν υπήρχαν εορταστικοί (πανηγυρικοί) λόγοι στη βουλγαρική γλώσσα, λαμβάνοντας υπόψιν του όλα αυτά καταστρώνει σχέδιο και μ' αυτό γκρεμίζει το τείχος της άγνοιας. Και πράγματι, αφού συνέθεσε για όλες τις γιορτές (του χρόνου) απλούς και σαφείς λόγους που δεν περιείχαν κάποιο βαθύ ή περίπλοκο νόημα, αλλά τέτοιους ώστε να μην διαφεύγουν της αντίληψης και του πιο ανόητου Βούλγαρου, με αυτούς έθρεψε τις ψυχές και των πιο απλών Βουλγάρων, *ποτίζοντας με γάλα αυτούς που δεν μπορούσαν να δεχτούν στερεά τροφή.*²⁷⁷ Και έγινε άλλος Παύλος στους Βουλγάρους όπως εκείνος στους Κορίνθιους. Και πράγματι μέσω αυτών των λόγων μπορεί να μνηθεί κανείς στα μυστήρια των εορτών του Χριστού που τελούνται προς τιμήν Του. Και για τις εορτές της Παναγνου Θεοτόκου που, όπως γνωρίζετε, γίνονται πολλές φορές τον χρόνο, ο Κλήμης τις στόλισε με εγκωμιαστικούς λόγους και διηγήσεις θαυμάτων γύρω από την Παναγία. Ούτε τον Βαπτιστή θα βρεις ανεγκωμίαστο, αλλά θα μάθεις και για τις θαυμαστές ευρέσεις της κάρας του και θα διαβάσεις για τους βίους και τις περιοδείες των προφητών και των αποστόλων και θα ανυψωθείς με τους άθλους των μαρτύρων κοντά σε Εκείνον που τους δέχτηκε στους κόλπους Του για το αίμα τους. Ποθείς να μάθεις και για τη διαγωγή των οσίων πατέρων και είσαι ζηλωτής της άσαρκης και σχεδόν αναίμακτης πολιτείας; Θα τη βρεις κι αυτή να έχει εκπονηθεί στη βουλγαρική γλώσσα

²⁷⁷ Πρβλ. Κορ. Α' 3, 2: «γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα, οὐπω γὰρ ἠδύνασθε», **Εβρ. 5, 12:** «καὶ γεγόνατε χρεῖαν ἔχοντες γάλακτος, καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς».

Κλήμεντι· φέρονται γὰρ ταῦτα πάντα παρὰ τοῖς φιλοπόνοις σωζόμενα. Τί ἔτι; Καὶ ψαλμικοῖς κανόσι τὴν ἐκκλησίαν ἐπύκνωσε, τοῦτο μὲν εἰς πολλοὺς τῶν ἁγίων συντεθειμένοις, τοῦτο δ' εἰς τὴν πανάμωμον τοῦ Θεοῦ μητέρα, ἱκετηρίοις, εὐχαριστηρίοις. Καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ οἷς μνήμαι Θεοῦ καὶ ἁγίων φαιδρύνονται καὶ ψυχὰι κατανύττονται, Κλήμης τοῖς Βουλγάροις ἡμῖν παρέδωκε.

XXIII.67. Ταῦτα δὲ κὰν τῷ μοναστηρίῳ αὐτοῦ ἀπέθετο, ὃ ἐν Ἀχρίδι ἐδείματο, ἔτι περιόντος τῷ βίῳ μακαριστοῦ Βορίσου, πρὶν ἢ πάντως τὴν τῆς Βελίτζας ἐπισκοπὴν ἀναδέξεται. Ἐπεὶ γὰρ εἶδε τοῦτον τὸν ἄρχοντα πᾶσαν τὴν ὑπ' αὐτὸν Βουλγαρίαν ἐπτὰ καθολικοῖς ναοῖς περιζώσαντα καὶ οἷόν τινα λυχνίαν ἐπτάφωτον τῇ πίστει ἀνάψαντα, ἠθέλησε καὶ αὐτὸς ἐν Ἀχρίδι οἰκεῖον δεῖμασθαι μοναστήριον· τούτῳ δὲ καὶ ἑτέραν ἐκκλησίαν προσέθηκεν, ἣν ὕστερον ἀρχιεπισκοπῆς θρόνον ἔθεντο καὶ οὕτως ἦσαν ἐν Ἀχρίδι τρεῖς ἐκκλησίαι, μία μὲν ἡ καθολικὴ, δύο δὲ τοῦ ἱεροῦ Κλήμεντος, μεγέθει μὲν πολλῷ τῆς καθολικῆς βραχυτέρα, σχήματι δὲ περιηγμένῳ καὶ κυκλοτερεῖ ταύτης ἐπιτερπεστέρα. Ἔσπευδε γὰρ διὰ πάντων τὴν τῶν Βουλγάρων περὶ τὰ θεῖα ῥαθυμίαν ἐκκρούεσθαι, καὶ τῷ κάλλει τῶν οἰκοδομημάτων ἐφέλκομένους συνάγεσθαι καὶ ὄλως ἐξημεροῦν τὸ τῆς καρδίας αὐτῶν ἄγριον καὶ ἀτίθασον καὶ περὶ θεογνωσίας ἀπόκροτον· καινὸν οὐδέν, εἰ γνώμας ἀνθρώπων μεταβαλεῖν ἠπέιγετο πρὸς τὸ ἡμέρον καὶ ἀνθρώπινον.

68. Ὅπου γε καὶ πάση τῇ τῶν Βουλγάρων χώρα δένδρεσιν ἀγρίοις κομώση καὶ καρπῶν ἡμέρων ἀπορούση καὶ τοῦτο τὸ καλὸν ἐδώρησατο, ἀπὸ τῆς τῶν Γραικῶν χώρας πᾶν εἶδος ἡμέρων δένδρων μεταγαγὼν καὶ τοῖς ἐγκεντρισμοῖς καθημερώσας τὰ ἄγρια, ἵν' οἴμαι καὶ διὰ τούτου παιδεύση τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς μεταποιεῖσθαι τοὺς χυμοὺς τῆς χρηστότητος καὶ καρποφορεῖν Θεῷ τὴν ἐργασίαν τοῦ θείου θελήματος, ἣν ἐκεῖνος

από τον σοφό Κλήμεντα. Και όλα αυτά σώζονται χάρι σε φιλότιμους ανθρώπους. Τι άλλο; Γέμισε την Εκκλησία με ασματικούς κανόνες, συντεθειμένους για πολλούς από τους αγίους και για την πανάμωμη Μητέρα του Θεού, παρακλητικούς και ευχαριστήριους. Και με λίγα λόγια όλα τα σχετικά με την Εκκλησία και όσα λαμπρύνουν τη μνήμη του Θεού και δημιουργούν κατάνυξη στις ψυχές ο Κλήμης παρέδωσε σε μας τους Βούλγαρους.

XXIII.67. Και αυτά τα απέθεσε στο μοναστήρι του, το οποίο έχτισε στην Αχρίδα, ενώ ακόμη ζούσε ο μακαριστός Βόρις, πριν αναλάβει την επισκοπή της Βελίτζας. Και όταν είδε αυτόν τον άρχοντα να περιβάλλει όλη τη Βουλγαρία που ήταν υπό την εξουσία του με επτά καθολικούς ναούς και να ανάβει για την πίστη με αυτόν τον τρόπο μία επτάφωτη λυχνία,²⁷⁸ θέλησε και ο ίδιος να ανοικοδομήσει στην Αχρίδα ένα δικό του μοναστήρι. Σε αυτό προσέθεσε και άλλη μία εκκλησία, την οποία αργότερα την όρισε ως θρόνο της αρχιεπισκοπής. Και έτσι υπήρχαν στην Αχρίδα τρεις εκκλησίες, μία η καθολική και δύο του ιερού Κλήμεντος, πολύ μικρότερες στο μέγεθος από την καθολική, πιο όμορφες όμως στην όψη από εκείνη χάρι στο συμπαγές και κυκλικό τους σχήμα. Πράγματι, έσπευδε με κάθε τρόπο να αποκρούει τη ραθυμία των Βουλγάρων για τα θεία και να τους συγκεντρώνει (κοντά του) ελκύοντάς τους με την ομορφιά των οικοδομημάτων και γενικά να εξημερώνει την αγριότητα της καρδιάς τους και τον ατίθασο και σκληρό χαρακτήρα τους ως προς τη θεογνωσία. Και δεν έκανε τίποτα παράξενο, παρά πάλευε να μεταβάλει τη συμπεριφορά των ανθρώπων ώστε να γίνει πολιτισμένη και ανθρώπινη.

68. Έτσι, σε όλη τη χώρα των Βουλγάρων που ήταν γεμάτη από άγρια δέντρα και υπήρχε έλλειψη ήμερων καρπών έκανε και αυτό το καλό. Έφερε από τη χώρα των Γραικών κάθε είδος ήμερων δέντρων και με μπόλιασμα εξημέρωσε τα άγρια²⁷⁹ για να καλλιεργήσει, νομίζω, και μέσα από αυτό τις ψυχές των ανθρώπων, ώστε να γεμίσουν με τους χυμούς της καλοσύνης και να καρποφορήσουν για τον Θεό²⁸⁰ την εργασία του

²⁷⁸ Πρβλ. Μτ. 5, 15: «οὐδὲ καίουσιν λύχνον καὶ τιθέουσιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον ἀλλ' ἐπὶ τῇ λυχνίαν».

²⁷⁹ Πρβλ. Ρωμ. 11, 17: «σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὢν ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς καὶ συγκοινωνὸς τῆς ρίζης τῆς πιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου».

²⁸⁰ Πρβλ. Ρωμ. 7, 4: «καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ...ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ».

μόνην βρῶμα πεποιήται. Οὕτως ἄρα τῆς τῶν ψυχῶν ὠφελείας ὅλως ἐγένετο καὶ ὅπως τὴν ἐκκλησίαν Κυρίου παντοιοτρόπως πλατύνῃ φροντίδα πεποιήται, μηδενὸς ἐπιστρεφόμενος τῶν τοῦ σώματος, μηδὲ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τιμίαν ἔχων ἑαυτῷ κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, ἀλλὰ τῶν πολλῶν ἵνα σωθῶσι κηδόμενος.

XXIV.69. Οὕτω δὲ τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἔχοντι τούτῳ καὶ τὸν ἐν οὐρανοῖς Πατέρα ὡς υἱῷ ἀγαπῶντι, ἄρα μικρὰ τοῦ ἀνταγαπᾶσθαι παρ' ἐκείνου μαρτύρια; Οὐμενοῦν, ἀλλὰ δοξάζει καὶ τοῦτον ὁ Θεὸς θαυματουργῷ χάριτι· καὶ πῶς ἐντεῦθεν ἀκούοιτε ἄν.

70. Ἐπάνεισι μὲν ἐκ Βελίτζας εἰς Ἀχρίδαν Κλήμης, ἅμα μὲν τοὺς τῆς χώρας ἐπισκεψόμενος εἰ τὰς ψυχὰς εἶεν εὐρωστοί, εἰ τῷ τοῦ Θεοῦ φόβῳ οἷόν τι βακτηρία στηρίζοντο, ἅμα δὲ καὶ κατὰ σχολὴν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῷ Θεῷ συνεσόμενος, οὗ τοῦ κάλλους ἐρῶν δυσφόρως εἶχεν ἄλλοσέ ποι περιελκόμενος. Παράλυτοι δὲ τινες δύο ὑπ' ὄψιν αὐτῷ πεσόντες ὀδεύοντι, ὧν ἄτερος πρὸς τῆ παρέσει καὶ τοῦ πᾶσιν ἡδίστου φωτὸς ἐστέρητο, εἰς οἶκτον τὴν συμπαθεστάτην ψυχὴν ἐκίνησαν· ἀλλ' ὅσον πρὸς οἶκτον ἔτοιμος, τοσοῦτον καὶ πρὸς ταπεινοφροσύνην ἐπικλινής· μᾶλλον δὲ πλείων ἐκείνῳ τοῦ λαθεῖν²⁸¹ θαυματουργοῦντι φροντίς ἢ τοῖς παραλύτοις ἐπιθυμία τοῦ τυχεῖν τῆς ἰάσεως. Ταύτη τοι καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ καὶ μηδένα ἑωρακῶς, ἀνατείνει μὲν τὸ ὄμμα εἰς οὐρανοῦς, αἶρει δὲ χεῖρας ὁσίας εἰς προσευχὴν καὶ καθέλκει τὴν θεῖαν βοήθειαν, ἄπτεται χερσὶν ἐκείναις, αἷς τὴν εὐχὴν ἐπλήρου, τῶν παραλελυμένων σωμάτων, καὶ ἡ ἀφὴ σύσφιγξις αὐτοῖς ἐγένετο καὶ συνάρθρωσις. Καὶ τοῦτο δὴ τὸ τοῦ Ἡσαΐου, ἐκάτερος αὐτῶν ἀλλόμενος ἦν ὡς ἔλαφος, πλὴν ὅσον οὐ χωλὸς πρὶν μόνον καὶ μέλος ἐν πεπηρωμένῳ τοῦ σώματος, ἀλλ' ὅλος ἀκίνητος καὶ μηδὲν τῆς γῆς διαφέρων ἐφ' ἧς

²⁸¹ ἐκείνῳ τοῦ λαθεῖν MG: τοῦ ἐκείνῳ λαθεῖν I.

θείου θελήματος, την οποία εκείνος έκανε *μόνη του τροφή*.²⁸² Έτσι, λοιπόν, ήταν δοσμένος ολοκληρωτικά στην ωφέλεια των ψυχών και φρόντιζε να πλατύνει με κάθε τρόπο την Εκκλησία του Κυρίου, χωρίς να σκέφτεται τις ανάγκες του σώματος, *χωρίς να λογαριάζει τη δική του ψυχή, αλλά φροντίζοντας να σωθούν οι πολλοί*,²⁸³ σύμφωνα με τον θείο Απόστολο.

Θαύμα του αγίου Κλήμεντος

XXIV.69. Έτσι, λοιπόν, καθώς είχε τόσο μεγάλη αγάπη για τον Θεό και αγαπούσε τον ουράνιο Πατέρα ως γιος, ήταν άραγε λίγα τα σημάδια της ανταπόδοσης της αγάπης από Εκείνον; Όχι, βέβαια, αλλά τον δοξάζει ο Θεός με τη χάρη να επιτελεί θαύματα. Ακούστε πώς έγινε αυτό.

70. Επιστρέφει ο Κλήμης από τη Βελίτζα στην Αχρίδα για να επισκεφτεί τους κατοίκους της περιοχής και να δει αν είναι δυνατοί στην ψυχή και αν στηρίζονται σαν σε μαστούνη στον φόβο του Θεού και ταυτόχρονα για να είναι μαζί με τον Θεό στο μοναστήρι κατά την περίοδο της ανάπαυσης, του οποίου την ομορφιά αγαπούσε τόσο πολύ που δυσφορούσε να πάει οπουδήποτε αλλού. Και καθώς όδευε, δύο παράλυτοι εμφανίστηκαν μπροστά του –ο ένας από τους οποίους όχι μόνο ήταν παράλυτος, αλλά είχε στερηθεί και το φως που είναι για όλους ευχάριστο– και συγκίνησαν και γέμισαν οίκτο τη συμπονετική ψυχή· αλλά όσο ήταν πρόθυμος να δείξει οίκτο, τόσο έκλινε προς την ταπεινοφροσύνη. Και η φροντίδα του να μη γίνει αντιληπτή η θαυματουργική του δράση ήταν μεγαλύτερη από την επιθυμία των (δύο) παράλυτων να θεραπευθούν. Έτσι, κοιτώντας ολόγυρα και μη βλέποντας κανέναν, σηκώνει το βλέμμα στον ουρανό, *σηκώνει τα άγια χέρια του σε προσευχή*²⁸⁴ και προσελκύει τη θεία βοήθεια. Αγγίζει με εκείνα τα χέρια που έκανε την προσευχή τα παράλυτα σώματα και η αφή προκάλεσε τη σύσφιξη και την ένωση των αρθρώσεων. Και σύμφωνα με τον Ησαΐα, *ο καθένας τους σκιρτούσε όπως το ελάφι*,²⁸⁵ αυτοί που δεν ήταν πριν απλώς κουτσοί και ανάπηροι

²⁸² Πρβλ. Ιω. 4, 34: «λέγει αυτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον».

²⁸³ Πρβλ. Κορ. Α΄, 10, 33: «μη ζητῶν τὸ ἑαυτοῦ σύμφωρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσιν».

²⁸⁴ Πρβλ. Τμ. Α΄ 2, 8: «Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας».

²⁸⁵ Πρβλ. Ησ. 35, 6: «τότε ἀλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ χῶλος».

κατέκειτο. Τῷ δέ γε καὶ τυφλῷ ταχὺ ἀνέτειλεν ἴαμα, καὶ φῶς ἰδὼν φωνῆ μεγάλη τὸν Κύριον ἐμεγάλυνεν. Ἄλλ' οὐκ ἔμελλεν ἄρα παντάπασιν ὀφθαλμοὺς ἀνθρώπων λαθεῖν τὸ θαυματουργήμα, ὥράθη γὰρ τῶν τινι τοῦ ἁγίου θεραπευτῶν, ὃν ἰδὼν μετὰ ταῦτα ἐκεῖνος καὶ γνοὺς θεατὴν ὄντα ἀθέατον, πρὸς γὰρ τῇ κέλλῃ κρυπτόμενος κατεσκεπέτετο, ἐνεβριμήσατό τε ὡς πονερευομένῳ καὶ σὺν ἀπειλῇ μὴ ἐξαιρεῖν τινι τὸ γεγονός, ἄχρις ἂν τῷ κόσμῳ Κλήμης ἐνδημοίῃ, παρήγγειλεν.

XXV.71. Ἦδη δὲ καὶ γήρα καμφθεὶς καὶ πόνοις ἐκδαπανηθεὶς ἔκρινε τὴν ἐπισκοπὴν παραιτήσασθαι, οὐχ ὡς λειποτακτῶν οὐδὲ τῆς τάξεως ἐξιστάμενος ἐν ἧ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτὸν ἔθετο ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δι' εὐλάβειαν μακαριστὴν τε καὶ ἔνθεον· ἐδεδίει γὰρ μὴ τῇ αὐτοῦ ἀσθενείᾳ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ καταλύοιτο. Καὶ δὴ τῷ βασιλεῖ προσελθὼν, ἄχρι μὲν, εἶπε, θεοσεβέστατε βασιλεῦ, ἀντειχέ μοι τὸ σῶμα πρὸς πόρους καὶ φροντίδας ἐκκλησιαστικὰς βαρυτέρας οὔσας τῶν πολιτικῶν, ὡς ἔγωγε πείθομαι, τὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καταλιπεῖν, ἣν αὐτὸς ἐνεχείρισέ μοι τῷ σῶ κράτει χειρὶ χρησάμενος, πάσαις ψήφοις ἐδόκει κατάκριτον καὶ οὐδὲ μισθοῦ²⁸⁶ ἔργον· ἐκεῖνῳ γὰρ τοῦ λύκου ἐπιόντος φεύγειν καὶ ἀφιέναι τὰ πρόβατα σύνηθες, ἐμοὶ δὲ τίς ἀπολογία μηδένα λύκον ὀρῶντι τὴν ποιμνὴν ἐγκαταλιπεῖν τοῦ Θεοῦ; Οὐκοῦν οὐδὲ κατέλιπον ἄχρι καὶ ἐς τὸδε καιροῦ. Ἐπεὶ δέ μοι καὶ τὸ γῆρας ὀρθῶς ὅπως ἐπίκειται καὶ τὸ²⁸⁷ τῶν πολλῶν κόπων πλῆθος τὸ πᾶν παρείλετο τῆς δυνάμεως, ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας μερίμνησον καὶ τὸν δυνάμεως εἶ σωματικῆς πρὸς τῇ πνευματικῇ ἔχοντα καὶ νεαρώτερον τὰς ἐκκλησιαστικὰς φροντίδας ἀναδεξόμενον τῷ τοῦ Κυρίου οἴκῳ

²⁸⁶ μισθοῦ I.

²⁸⁷ om. I.

σε ένα μέλος του σώματος, αλλά εντελώς ακίνητοι και καθόλου δεν ξεχώριζαν από τη γη όπου κείτονταν. Και στον τυφλό αμέσως ανέτειλε η θεραπεία και βλέποντας το φως δόξαζε τον Κύριο μεγαλόφωνα. Αλλά δεν επρόκειτο να μείνει εντελώς απαρατήρητο αυτό το θαύμα από τους ανθρώπους, γιατί το είδε κάποιος από τους υπηρέτες του αγίου. Όταν εκείνος μετά από αυτά τον είδε και κατάλαβε ότι ήταν αθέατος θεατής, γιατί παρακολουθούσε κρυμμένος στο κελί του, τον επέπληξε ότι ενεργεί πονηρά και με απειλές του παρήγγειλε να μην αναφέρει σε κανέναν το γεγονός μέχρι να φύγει ο Κλήμης από αυτήν τη ζωή.

Το τέλος του Κλήμεντος

XXV.71. Και όταν τον κατέβαλαν τα γηρατεία και εξαντλήθηκε από τις ταλαιπωρίες έκρινε σωστό να παραιτηθεί από την επισκοπή, όχι ως λιποτάκτης ούτε επειδή εγκατέλειπε την (αρχιερατική του) τάξη, στην οποία τον τοποθέτησε το Άγιο Πνεύμα για να ποιμαίνει την Εκκλησία του Θεού,²⁸⁸ αλλά από μακαριστή και ένθεη ευλάβεια, γιατί φοβόταν μήπως λόγω της ασθένειάς του καταλυθεί το έργο του Θεού.²⁸⁹ Και έτσι πηγαίνοντας στον βασιλιά είπε: «Όσο, θεοσεβέστατε βασιλιά, άντεχε το σώμα μου τους κόπους και τις εκκλησιαστικές φροντίδες που είναι πιο βαριές από τα πολιτικά πράγματα, όπως εγώ πιστεύω, το να αφήσω την Εκκλησία, την οποία ο ίδιος ο Κύριος μου παρέδωσε χρησιμοποιώντας σαν χέρι τη δική σου εξουσία, φαινόταν από κάθε άποψη κατακριτέο και πράξη που δεν ταιριάζει ακόμη και σε μισθωτό –γιατί είναι συνηθισμένο, όταν έρχεται ο λύκος ο μισθωτός να φεύγει και να εγκαταλείπει τα πρόβατα.²⁹⁰ Για μένα, όμως, τί δικαιολογία θα υπήρχε, αν εγκατέλειπα το ποίμνιο του Θεού χωρίς να δω κανέναν λύκο; Καθόλου, βέβαια, δεν την εγκατέλειψα μέχρι τώρα. Επειδή, όμως, βλέπεις πόσο με πιέζουν τα γηρατεία και πώς το πλήθος των πολλών κόπων παρέλυσε όλη μου τη δύναμη, μερίμνησε για την Εκκλησία και τοποθέτησε στον οίκο του Κυρίου αυτόν που έχει επιπρόσθετα με την πνευματική και καλή σωματική δύναμη και είναι νεότερος στην ηλικία για να αναλάβει τις εκκλησιαστικές

²⁸⁸ Πρβλ. Πρ. 20, 28: «ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ».

²⁸⁹ Πρβλ. Ρωμ. 14, 20: «μὴ ἔνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ».

²⁹⁰ Πρβλ. Ιω. 10, 12: «ὁ μισθωτὸς καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ ἔστιν τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον καὶ ἀφίησιν τὰ πρόβατα καὶ φεύγει».

ἐπίστησον. Ταύτην μοι τὴν τελευταίαν ἀξίωσιν πλήρωσον δὸς μοι τὰς ὀλίγας ταύτας ἡμέρας ἐμαυτῷ προσλαλήσαι καὶ τῷ Θεῷ καλὸν μοι πρὸς τοῦτο τὸ μοναστήριον οἰκητήριον, τὸν ἐν τούτῳ χάρισαι θάνατον. Τί γὰρ ἐμοὶ καὶ ταῖς φροντίσιν ἔτι κοινόν, στιβαρωτέρων δεομέναις μελῶν; Εἰ δὲ πρὸς τὰς τῆς ἐκκλησίας²⁹¹ ἀδυνατῶ, τίνος ἄλλου χάριν τῆς ἀξίας ταύτης μεταποιήσομαι; Ἔργον γὰρ τὴν ἐπισκοπὴν ὁ Παῦλος ἐκάλεσεν, ἧς ἀπέχειν προσῆκε τὸν τῷ ἔργῳ μὴ οἰκειότατον. Μὴ δὲ θελήσης τὴν ἐκκλησίαν²⁹² ἐπὶ τῷ ἐμῷ ὀνόματι ἀνθήσασαν ὑπὲρ τὰς πολλὰς, εἶτα ἐπ' αὐτῷ τούτῳ μαραιομένην ἰδεῖν ἄλλ' ὅπερ εἶπον, τὸ κάλλος αὐτῇ δι' ἐτέρων τῶν ἀκμαιοτέρων συντήρησον· κίνδυνος γὰρ οὐ μικρὸς διὰ τὴν ἐμὴν ἀσθένειαν τὰ πράγματα φέρεσθαι.

72. Ὁ γοῦν βασιλεὺς τῷ καινῷ καταπλαγεῖς τοῦ ἀκούσματος –πλήττει γὰρ ἀπροσδοκῆτως τὸ ἀθέλητον ἀκουόμενον– τί ταῦτα φάναι, πάτερ, λέγεις; Πῶς ἀνασχοίμην ἐγὼ θρόνοις ἐκείνοις ἰδεῖν σοῦ ζῶντος ἄλλον ἐπικαθήμενον; Πῶς τὴν ἐμὴν βασιλείαν τῶν σῶν ἀρχιερατικῶν εὐλογιῶν ἐρημώσομαι; Ἀπαίσιος οἰωνισμὸς μοι τῆς ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ βασιλικοῦ καθαιρέσεως ἢ σὴ τοῦ θρόνου τῆς ἐπισκοπῆς ἐγκατάλειψις. Εἰ μὲν οὖν παραλεύπηκά τι τὴν σὴν ὀσιότητα, ἐν ἀγνοίᾳ πλημμελήσας, ὡς ἔγωγε οὐδὲν ἐμαυτῷ πεπλημμεληκότι σύννοϊδα, καὶ δὴ φειδόμενος ἡμῶν ὡς πατὴρ οὐκ ἐκπομπεύειν ἐθέλεις τὴν ἐμὴν πρὸς σὲ παροινίαν, ἀλλὰ συσκιάζεις τὴν ἀληθινὴν αἰτίαν τῷ τῆς ἀδυναμίας προσχήματι, εἰπέ, δέομαι, ἔτοιμος ὑπέχειν εὐθύνας ἐγὼ καὶ ἰᾶσθαι τὸ τοῦ πατρὸς ὁ παῖς ἄλγημα.²⁹³ Εἰ δὲ μηδὲν ἔχεις ἡμῖν ἐγκαλεῖν, τί λυπεῖν ἐθέλεις αὐτὸς τοὺς μηδὲν λυπήσαντας; Οὐ τὸν κληρὸν ἔχεις αἰτιᾶσθαι ὡς ἀπειθῆ καὶ σκληραύχενα– πάντας γὰρ διὰ τοῦ εὐαγγελίου γεννήσας σαυτῷ καὶ τῷ Θεῷ ὑποτέθεικας– οὐχ ἡμᾶς αὐτοὺς ὡς τᾶλλα²⁹⁴ τῶν σῶν ἐνταλμάτων ἀφηνιάζοντας· οὐκ ἄλλο τι τῶν σῶν ἐπίσηγον. Τί τοίνυν παῖδας ἕως τὴν σὴν ὀδυρομένους ἀνεύλογον

²⁹¹ post τὰς τῆς ἐκκλησίας add. φροντίδας M.

²⁹² ἐκκλησίαν I.

²⁹³ ἄλγημα I.

²⁹⁴ τᾶλλα corr. G (τᾶλα codd.): τᾶλλα I: τάχα M.

φροντίδες. Και ικανοποίησέ μου αυτήν την τελευταία επιθυμία. Δώσε μου αυτές τις λίγες ημέρες να συνομιλήσω με τον εαυτό μου και με τον Θεό. Είναι καλό για μένα να πεθάνω σε αυτό το μοναστήρι που είναι η κατοικία μου. Γιατί τι κοινό υπάρχει ακόμα ανάμεσα σε μένα και στις φροντίδες που χρειάζονται πιο γερά μέλη; Γιατί αν αδυνατώ να αντεπεξέλθω στις φροντίδες της Εκκλησίας, για ποιον άλλο λόγο να έχω αυτήν την τιμή; Και ο Απόστολος Παύλος ονόμασε *έργο την επισκοπή*,²⁹⁵ από την οποία πρέπει να απέχει αυτός που δεν είναι κατάλληλος. Και μη θελήσεις να δεις την Εκκλησία που άνοιξε στο όνομά μου πιο πολύ από άλλες έπειτα να μαραίνεται εξαιτίας του· αλλά όπως είπα, συντήρησε την ομορφιά της μέσω άλλων νεότερων, γιατί δεν είναι μικρός ο κίνδυνος λόγω της ασθένειάς μου να συμπαρασυρθούν και τα εκκλησιαστικά πράγματα».

72. Και ο βασιλιάς, καθώς έμεινε έκπληκτος από αυτήν την αναπάντεχη είδηση – πράγματι χτυπά απροσδόκητα αυτό που δεν θέλουμε να ακούσουμε–, λέει: «Τι είναι αυτά που λες, πάτερ; Πώς θα αντέξω εγώ να δω, ενώ εσύ ζεις, κάποιον άλλον σε αυτόν τον θρόνο; Πώς μπορώ να στερήσω τη βασιλεία μου από τις αρχιερατικές σου ευλογίες; Είναι κακό σημάδι και για τη δική μου καθαίρεση από τον βασιλικό θρόνο η εγκατάλειψη του επισκοπικού θρόνου από σένα. Εάν, βέβαια, έχω λυπήσει σε κάτι την οσιότητά σου κάνοντας κάποιο σφάλμα εν αγνοία μου –γιατί εγώ δεν συνειδητοποίησα να έχω σφάλει– και επειδή με λυπάσαι σαν πατέρα δεν θέλεις να διαπομπεύσεις τη δική μου παρανοϊκή συμπεριφορά απέναντί σου, αλλά καλύπτεις την αληθινή αιτία με το πρόσχημα της αδυναμίας σου, πες μου, σε παρακαλώ· είμαι έτοιμος να αναλάβω τις ευθύνες και να θεραπεύσω τον πόνο του πατέρα εγώ το παιδί σου. Εάν, όμως, δεν έχεις να με κατηγορήσεις για κάτι, γιατί θέλεις να λυπήσεις εσύ ο ίδιος αυτούς που καθόλου δεν σε λύπησαν; Ούτε τον κλήρο μπορείς να κατηγορήσεις ως ανυπάκουο και σκληροτράχηλο –διότι πράγματι όλους τους «γέννησες» μέσα από το Ευαγγέλιο²⁹⁶ και τους υπέταξες σε σένα και στον Θεό–, ούτε εμάς ότι παρακούσαμε τα υπόλοιπα προστάγματά σου. Ούτε τίποτα άλλο (από τις πράξεις σου) είναι μεμπτό. Γιατί, λοιπόν, εγκαταλείπεις τα παιδιά σου που οδύρονται για την αναίτια αναχώρησή σου; Μακάρι,

²⁹⁵ Πρβλ. Τμ. Α΄ 3, 1: «Πιστὸς ὁ λόγος· εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ».

²⁹⁶ Πρβλ. Κορ. Α΄ 4, 15: «ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα».

ἀναχώρησιν; Εἰ μὲν οὖν πείθοιο, πάτερ εἰ δὲ μή, τολμηρὸς ὁ λόγος, κὰν πάντα λέγῃς, οὐ πείσομαι· κὰν πάντα ποιῆς, οὐ καμφθήσομαι. Παραίτησις γάρ, οἶμαι, μόνοις τοῖς ἀναξίοις ἀρμόδιον· σὺ δὲ πάσης ἀξίας ἐπέκεινα.

XXVI.73. Κάμπτεται τούτοις ὁ γέρον καὶ οὐδὲν περαιτέρω περὶ παραίτησεως τοῖς πρὸς τὸν βασιλέα λόγοις προσθεὶς ὑποστρέφει μὲν εἰς τὸ μοναστήριον, τὸν δὲ ἄνω βασιλέα τῷ αὐτοῦ σκοπῷ εὐρίσκει συντρέχοντα. Ἄμα γὰρ τῇ ὑποστροφῇ νόσῳ μὲν καταβάλλεται προεγνωκῶς δὲ τὸν θάνατον, ἐξιτήριοι δῶρον ταῖς Βουλγάρων ἐκκλησίαις χαρίζεται καὶ τὸ λείπον τῷ τριωδίῳ προστίθησι· τὸ γὰρ ἀπὸ τῆς καινῆς κυριακῆς ἄχρι τῆς πεντηκοστῆς ψαλλόμενον τότε δὴ συνετέλεσε. Καὶ τοι τεκμαίρεσθαι τοῖς ὀξυτέροις ἐντεῦθεν ἐστὶ τίς ἂν ἦν ἐρρωμένος τὸ σῶμα, ὃς κὰν τῇ νόσῳ πόνοις ἑαυτὸν κατέτρυχεν. Ἀλλὰ γὰρ ἦν ὄντως ὁ ἔσω αὐτοῦ ἄνθρωπος τοσοῦτῳ μέτρῳ ἀνακαινούμενος, ὅσῳπερ ὁ ἔξωθεν ἐφθείρετο, καὶ κατὰ Παῦλον εἶχε λέγειν· ὅτε ἀσθενῶ τότε δυνατὸς εἰμι.

74. Τί ἔτι; Διατίθεται καὶ τοῦτο κανονικόν περὶ τε τῶν ἰβλίων αὐτοῦ ὧν ἐποίησε καὶ τῆς ἄλλης αὐτοῦ περιουσίας, μᾶλλον δὲ τοῦ Θεοῦ, ᾧ πάντα εἶχε καὶ ὃν ἐπλούτει μόνον, τὸν γὰρ καλὸν μαργαρίτην, ὁ σοφὸς ἔμπορος, ὀλίγα τῶν ὀστρέων φροντίζων. Καὶ τοίνυν πάντα διχῆ μερίσας, τὴν μὲν ἡμίσειαν τῇ ἐπισκοπῇ, θατέραν δὲ μοῖραν τῇ μονῇ καταλέλοιπε, δείξας κἀντεῦθεν ὅπως δεῖ κτᾶσθαι καὶ χρᾶσθαι καὶ ὡς ἀμφοτέρω πρὸς Θεὸν νεύματι. Ἐκεῖνος γὰρ τὴν τε κτήσιν ἐκ πιστῶν ἀρχόντων καὶ βασιλέων ἔσχεν, οὓς οὐκ ἔδει πάντως ἀποψυχραίνειν τῇ παροράσει καὶ μάλιστα πεφυκότας βαρβαρικωτέρους· ἔδειξε δὲ καὶ ὁ Κύριος, οἷς τὴν μυροφόρον ἐκείνην οὐ μόνον οὐ παρείδεν, ἀλλὰ καὶ προσαπεδέξατο καὶ τῷ εὐαγγελίῳ ἐνέταξε· τὴν τε²⁹⁷ ἀπόκτησιν τῷ μεγάλῳ Κλήμεντι οὐκ ἔστιν ὅπως ἂν τις ἄλλως ἐπαινετώτερον ἔθετο.

²⁹⁷ om. I.

πάτερ, να σε έπεισα. Εάν πάλι όχι, είναι τολμηρός ο λόγος που θα πω· ό,τι και να πεις δεν θα πεισθώ, ό,τι κι αν κάνεις, δε θα λυγίσω! Γιατί, νομίζω πως η παραίτηση ταιριάζει μόνο σε ανάξιους. Εσύ, όμως, είσαι ανώτερος από κάθε αξία».

XXVI.73. Λυγίζει με αυτά ο γέροντας και χωρίς να προσθέσει τίποτα περισσότερο σχετικά με την παραίτησή του στον λόγο του προς τον βασιλιά, επιστρέφει στο μοναστήρι και βρίσκει βοηθό στον σκοπό του τον Βασιλιά των Ουρανών. Με την επιστροφή του καταβάλλεται από αρρώστια και προβλέποντας τον θάνατό του χαρίζει ένα είδος εξιτήριου δώρου στη Βουλγαρική Εκκλησία συμπληρώνοντας τη συνέχεια του *Τριωδίου*, γιατί τότε συνέγραψε τις ακολουθίες από την Κυριακή της Διακαινησίμου μέχρι την Πεντηκοστή. Και από αυτό μπορεί κάποιος από τους πιο οξυδερκείς ανθρώπους να συμπεράνει πόσο δυνατός ήταν στο σώμα αυτός που ακόμα και στην αρρώστια του καταπονούσε τον εαυτό του με κόπους. Αλλά πράγματι *όσο το σώμα του προχωρούσε προς τη φθορά τόσο η ψυχή του ανακαινιζόταν*.²⁹⁸ Και είχε να λέει σύμφωνα με τον Παύλο: *«Όταν βρίσκομαι σε αδυναμία, τότε είμαι δυνατός»*.²⁹⁹

74. Τι άλλο ακόμα; Ο Κλήμης κληροδοτεί, σύμφωνα με το κανονικό δίκαιο, και τα βιβλία που συνέγραψε και την υπόλοιπη περιουσία του –ή καλύτερα, την περιουσία του Θεού, στον οποίο είχε εναποθέσει τα πάντα και ο οποίος ήταν ο μοναδικός του πλούτος, ο *Καλός Μαργαρίτης*–,³⁰⁰ φροντίζοντας, όπως ο καλός έμπορος, ελάχιστα για τα όστρεα. Και έτσι, αφού όλα τα μοίρασε σε δύο μερίδια, τη μισή περιουσία την άφησε στην επισκοπή, ενώ το δεύτερο μερίδιο στη Μονή, δείχνοντας και με αυτόν τον τρόπο πώς πρέπει να αποκτά και να χρησιμοποιεί κανείς την περιουσία του και πώς και τα δύο καθοδηγούνται από το νεύμα του Θεού. Γιατί εκείνος απέκτησε την περιουσία του από πιστούς άρχοντες και βασιλείς, τους οποίους δεν έπρεπε να ψυχράνει με την αδιαφορία του και μάλιστα αυτούς που ήταν από τη φύση τους πιο βάρβαροι. Το ίδιο έδειξε και ο Κύριος, ο οποίος όχι μόνο δεν περιφρόνησε εκείνη τη μυροφόρο γυναίκα, αλλά και την καταδέχτηκε και τη συμπεριέλαβε στο Ευαγγέλιο. Και κανείς δεν αποποιήθηκε την περιουσία του με πιο επαινετό τρόπο από τον μέγα Κλήμεντα.

²⁹⁸ Πρβλ. Κορ. Β' 4, 16: «ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσω ἡμῶν ἀνακαινοῦται ἡμέρα καὶ ἡμέρα».

²⁹⁹ Πρβλ. Κορ. Β' 12, 10: «ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι».

³⁰⁰ Πρβλ. Μτ. 13, 45-46: «ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας».

XXVII.75. Οὕτως οὖν βιώσας καὶ οὕτω κοσμήσας τὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ τεθέντα θρόνον αὐτῷ καὶ τέλος ἐπιθείς τῇ ἀρχῇ κατάλληλον καὶ τὸν ὄροφον τῷ θεμελίῳ εὐφυῶς ἐπιτρέποντα, πρὸς Κύριον ἐξεδήμησε. Τὸ δὲ θεῖον αὐτοῦ σῶμα καὶ τῇ ψυχῇ τὴν τιμὴν ἰσοστάσιον, ὅσιον ὀσίως ὑμνηθὲν τε καὶ τιμηθὲν, τῆς μὲν ἀξίας καταδεέστερον, τῆς δυνάμεως δ' οὖν ὅμως τῶν τιμώντων οὐκ ἐλλιπέστερον, τῷ ἐν τῇ μονῇ μνημείῳ ἐνετέθη, ὅπερ αὐτὸς οἰκείαις χερσὶ κατεσκεύασε, κατὰ τὸ δεξιὸν τοῦ προνάου μέρος, εἰκοστὴν ἐβδόμην τότε τοῦ ἰουλίου μηνὸς ἄγοντος, ἐν ἡμέραις Συμεῶν βασιλέως Βουλγάρων, ἔτει ἑξακισχιλιοστῷ τετρακοσιοστῷ εἰκοστῷ τετάρτῳ.

XXVIII.76. Ἄλλ' ὃ με διέλαθεν οὐ μικρὸν τῆς τῶν ἀγίων συμψυχίας τεκμήριον. Πρὸ γὰρ τῆς αὐτοῦ τελευτῆς εἶδον ἐν ὑπνοῖς τινὲς τῶν αὐτοῦ μαθητῶν Κύριλλον τε καὶ Μεθόδιον προσελθόντας τῷ μακαρίῳ καὶ τὴν τοῦ βίου ἔξοδον αὐτῷ προσημαίνοντας.

77. Ἄλλ' ὃ μὲν οὕτως ἀφ' ἡμῶν ἔδοξε γενέσθαι καὶ τὸν βίον τοῦτον λιπεῖν, ἡ χάρις δὲ οὐκ ἀπέπτυ, ἀλλὰ καὶ ὁ χοῦς τοῦ διδασκάλου ἔτι καὶ νῦν εὐεργεσίας τελεῖ, πᾶν πάθος καὶ πᾶσαν νόσον ἰώμενος. Μαρτυρεῖ τοῖς λεγομένοις ὁ ξηρὸς ἐκεῖνος χεῖρας καὶ πόδας, ὃς καὶ τῆς θείας τελουμένης ἱερουργίας τῷ ναῷ προσελθὼν τὴν ἴασιν εὔρατο. Ἦγνοεῖτο μὲν γὰρ τοῖς πολλοῖς³⁰¹ ὅστις εἴη καὶ ὅθεν ὡς δὲ τῇ θεραπείᾳ τὴν εὐχαριστίαν προσετίθει καὶ πολὺς ἦν τὴν ἐξομολόγησιν καὶ χεῖρας ἦρε τὰς ἰαθείσας καὶ ταῖς βοαῖς ὀχληρὸς ἤδη τοῖς τῷ ναῷ παρευρεθεῖσι καθίστατο ἐρωτᾶται τὴν τῆς εὐχαριστίας αἰτίαν καὶ πάντα καταλέγει· εἶναι μὲν τῆς Ἀχρίδος καὶ αὐτὸς πολυετὴ δὲ τὴν ἐν τῇ νόσῳ ταύτῃ δυστυχεῖν κάκωσιν· ἀμηχανία γοῦν οὐδὲν ἦττον ἢ τῇ νόσῳ κρατούμενος, ἐπὶ νοῦν βαλέσθαι τὴν τοῦ ἀγίου τάφου προσκύνησιν ὅπως ὁ πάντα ἰσχύων ἐν Χριστῷ Κλήμης παράκλησις αὐτῷ γένοιτο· συρόμενος οὖν χερσὶ τε καὶ ποσὶ τῷ τοῦ ὀσίου προσελθεῖν μνήματι, εἶτα ἐν ἐκστάσει γενέσθαι καὶ τινα γηραιὸν ἰδεῖν τῶν τριχῶν αὐτοῦ ἀψάμενον

³⁰¹ πολλοῖς I.

XXVII.75. Αφού, λοιπόν, έζησε έτσι και κόσμησε τόσο πολύ τον θρόνο που του δόθηκε από τον Θεό, και έδωσε στη ζωή του ένα τέλος αντίστοιχο της αρχής, έχοντας στηρίζει κατάλληλα τον όροφο πάνω στα θεμέλια, απεδήμησε εις Κύριον. Το θείο και ισότιμο με την ψυχή του σώμα, αφού υμνήθηκε ως ιερό με ιεροπρέπεια και αφού τιμήθηκε με τέτοιο τρόπο ο οποίος υπολειπόταν μεν της αξίας του, δεν ήταν, όμως, υποδεέστερος των δυνατοτήτων αυτών που του απέδιδαν τις τιμές, ενταφιάστηκε σε μνήμα μέσα στη μονή, το οποίο ο ίδιος είχε χτίσει με τα ίδια του τα χέρια στο δεξί μέρος του πρόναου, στις είκοσι επτά Ιουλίου στα χρόνια του βασιλιά των Βουλγάρων Συμεών το έτος έξι χιλιάδες τετρακόσια είκοσι τέσσερα.

Θαύματα του αγίου Κλήμεντος μετά την κοίμησή του

XXVIII.76. Αλλά αυτό που μου διέφυγε (να γράψω) είναι πολύ μεγάλη απόδειξη για τη συμψυχία των αγίων. Γιατί λίγο πριν από τον θάνατό του κάποιοι από τους μαθητές του είδαν στον ύπνο τους τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο να πλησιάζουν τον μακάριο Κλήμεντα και να τον προειδοποιούν για την έξοδό του από αυτήν τη ζωή.

77. Αν και ο Κλήμης φάνηκε έτσι να φεύγει από κοντά μας και να αφήνει αυτή τη ζωή, όμως, η χάρη του δεν πέταξε μακριά μας, αλλά το λείψανο του δασκάλου ακόμα και σήμερα κάνει ευεργεσίες θεραπεύοντας κάθε συμφορά κι αρρώστια. Μαρτυρία για αυτά που ειπώθηκαν αποτελεί και ο παράλυτος εκείνος στα χέρια και στα πόδια, ο οποίος, αφού μπήκε στον ναό κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας, βρήκε τη θεραπεία του. Οι περισσότεροι, όμως, αγνοούσαν ποιος είναι και από πού. Και όταν άρχισε να ευχαριστεί για τη θεραπεία του και να φωνάζει δυνατά και να σηκώνει τα θεραπευμένα χέρια του και με τις φωνές του να γίνεται ενοχλητικός σε αυτούς που παρευρίσκονταν στον ναό, τον ρώτησαν για την αιτία της ευχαριστίας του και ομολόγησε τα πάντα, ότι δηλαδή κατάγεται κι αυτός από την Αχρίδα, ότι δυστυχούσε πάρα πολλά χρόνια με αυτήν την ασθένεια και ότι τον ταλαιπωρούσε τόσο η φτώχεια όσο και η αρρώστια. Έτσι, έβαλε με τον νου του να προσκυνήσει τον τάφο του αγίου, ώστε ο Κλήμης, που *διέθετε κάθε είδους δύναμη στο όνομα του Χριστού*,³⁰² να γίνει γι' αυτόν παρηγοριά. Έτσι, λοιπόν, αφού σύρθηκε με τα χέρια και τα πόδια, πήγε στο μνήμα του αγίου. Έπειτα βρέθηκε σε έκσταση και είδε κάποιον γέροντα να τον πιάνει

³⁰² Πρβλ. Φλ. 4, 13: «πάντα ισχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με».

καὶ ἀναστῆναι διακελεύοντα καὶ ἅμα τῷ λόγῳ κρότον τῷ σώματι ἐπιγίνεσθαι, οἷον συγκρουομένων ὀστέων, ἐώκεσαν δὲ ἄρα συναρθροῦσθαι τὰ μέλη καὶ ἀπλοῦσθαι τὰ νεῦρα πρὸς κίνησιν, εἶτα ἐν ἑαυτῷ γενόμενος, ὑγιῆς εἶναι, οὐκ ἔτι χειῖρας ξηρός, οὐκ ἔτι πόδας ξηρός, οὐκ ἔτι πῆρωμα³⁰³ φύσεως· καὶ νῦν αἶρω χειῖρας πρὸς τὸν ταύτας ἐκτείναντα καὶ ἐπὶ τοὺς πόδας μου ἴσταμαι. Ταῦτα εἶπεν ὁ πρῶην ἐξηραμένος, πηγάζων ἐκ βαθέων καρδίας ἐξομολογήσεως ῥήματα καὶ συμφωνοῦντας³⁰⁴ εἶχε τοὺς παρεστῶτας καὶ λόγοις εὐχαριστηρίοις τὸν ὄσιον μεγαλύνοντας.

78. Καὶ τί δεῖ με τάδε καὶ τάδε καταριθμεῖσθαι; Τίς ἀγνοεῖ πόσοις μὲν δαιμονῶσι, πόσοις δὲ ἄλλως κακωμένοις ἀπαλλαγὴ τῶν ἐνοχλούντων κακῶν δεδώρηται, ἢ τῷ τάφῳ προσελθοῦσι ἢ ἐπικαλεσαμένοις τὸ ὄνομα μόνον, εἰ καὶ τὴν πίστιν εἶχον μεθ' ἑαυτῶν, τὴν δραστήριον ὄντως διάκονον; Διὰ τοῦτο καὶ πᾶσα Βουλγάρων ἡλικία τῆς τοῦ ἀγίου χάριτος ἀπολαύοντες οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅσῃν τὴν ἐπὶ τῇ τιμῇ σπουδὴν ἐπιδείκνυται, ἕκαστος τὸ κατὰ δύναμιν συνεισάγοντες.

XXIX.79. Ἄλλ' ὃ θεία καὶ ἱερὰ κεφαλὴ, ἐφ' ἣ τὸ Πνεῦμα τὴν καθέδραν ἐπήξατο· ὃ φωστὴρ οὐχ ἡμέρας μόνης ἄρχων, οὐδὲ μόνης νυκτός, ἀλλὰ καὶ νυκτός καὶ ἡμέρας καταφωτίζων ἡμᾶς ταῖς χάρισιν, εἴτε πειρασμοῖς προσπαλαίοντες οἷόν τινα νύκτα τὸν τῶν πειρασμῶν ζόφον ἔχομεν, εἴτε ἀνέσεως ἀπολαύοντες ὥσπερ τινὶ φωτὶ φαιδρυνόμεθα, ἐν ἀμφοτέροις γὰρ τοῖς καιροῖς τῶν σῶν χαρίτων καταξιούμεθα ὃ σάλπιγξ, δι' ἧς ἡμῖν ἐσάλπισεν ὁ Παράκλητος· ὃ ποιμὴν ὁ καλὸς ὁ θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν τῶν σῶν προβάτων τὴν ἀγίαν ψυχὴν καὶ διὰ πολλῶν ιδρώτων καταρτίσας Θεῷ τὸ ποιμνιον, εἰς τόπον γλόης κατασκηνώσας ἡμᾶς, τὰς διὰ τῆς σῆς γλώττης ἐρμηνευθείσας Γραφὰς, καὶ ἐφ' ὕδατος ἀναπαύσεως ἐκθρέψας τοῦ θεοῦ βαπτίσματος καὶ ἐπὶ τρίβους ὁδηγήσας

³⁰³ πῆρωμα MG: κήρωμα I.

³⁰⁴ συμφωνοῦντας I.

από τα μαλλιά και να τον διατάζει να σηκωθεί. Και ταυτόχρονα με τον λόγο έγινε κρότος στο σώμα του, *σαν να συγκρούονταν οστά, και φάνηκε σαν να συνδέθηκαν οι αρθρώσεις και να τεντώθηκαν τα νεύρα για να κινηθούν.*³⁰⁵ Έπειτα, όταν συνήλθε, ήταν υγιής και όχι πια παράλυτος, ούτε στα χέρια ούτε στα πόδια, ούτε υπήρχε στο υπόλοιπο σώμα κάποια παραλυσία. «Και τώρα σηκώνω τα χέρια προς Αυτόν που εξέτεινε τα χέρια Του στον Σταυρό και στέκομαι στα πόδια μου», αυτά είπε ο πρώην παράλυτος βγάζοντας από τα βάθη της καρδιάς του λόγια ευγνωμοσύνης. Κι αυτοί που παρευρίσκονταν ένωσαν τις φωνές τους μαζί του και μεγάλυναν τον όσιο με ευχαριστήριους λόγους.

78. Και πόσα άλλα πρέπει να απαριθμήσω; Ποιος μπορεί να ξεχάσει σε πόσους δαιμονισμένους και σε πόσους πάσχοντες από κάποια ασθένεια χάρισε απαλλαγή από τις συμφορές, οι οποίοι είτε προσέρχονταν στον τάφο είτε επικαλούνταν απλώς το όνομά του, εάν βέβαια είχαν μαζί τους πίστη, την μόνη πραγματικά αποτελεσματική βοηθό; Γι' αυτό και είναι αδύνατο να περιγράψουμε τι φροντίδα επιδεικνύει κάθε γενιά των Βουλγάρων για να τιμήσει τον άγιο, καθώς απολαμβάνει τόση χάρη από εκείνον, καθένας προσφέροντας αυτό που μπορεί.

Επίκληση προς τον άγιο Κλήμεντα

XXIX.79. Αλλά, ω θεία και ιερά κεφαλή, πάνω στην οποία το Άγιο Πνεύμα στερέωσε τον θρόνο· *ω φωτεινό αστέρι, που φωτίζεις όχι μόνο τη μέρα ούτε μόνο τη νύχτα,*³⁰⁶ αλλά μας καταφωτίζεις και τη νύχτα και τη μέρα με τη χάρη σου! Είτε μας περιβάλλει σαν τη νύχτα το σκοτάδι όταν παλεύουμε με πειρασμούς, είτε χαιρόμαστε σαν να μας περιβάλλει το φως όταν απολαμβάνουμε πνευματική γαλήνη, και στις δύο περιπτώσεις αξιωνόμαστε τη χάρη σου. Ω σάλπιγγα, μέσω της οποίας ο Παράκλητος σάλπισε σε μας· *ω καλέ ποιμένα, που θυσίασες για τα πρόβατά σου την αγία σου ψυχή*³⁰⁷ και με πολύ ιδρώτα κατάρτισες το ποίμνιο στον Θεό *δίνοντάς μας ως κατοικία τόπο χλόης*, (δηλαδή) την Αγία Γραφή που ερμήνευσες μέσω της γλώσσας σου, και *τρέφοντάς μας με το νερό της ανάπαυσης του θείου Βαπτίσματος και οδηγώντας την εργασία της αρετής στον δρόμο*

³⁰⁵ Πρβλ. Ιεζ. 37, 7-8: «καὶ προσήγαγε τὰ ὀστᾶ ἑκάτερον πρὸς τὴν ἁρμονίαν αὐτοῦ. 8 Καὶ εἶδον καὶ ἰδοὺ ἐπ' αὐτὰ νεῦρα καὶ σάρκες ἐφύοντο».

³⁰⁶ Πρβλ. Γεν. 1, 16-18: «καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους... 18 καὶ ἄρχειν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς».

³⁰⁷ Πρβλ. Ιω. 10, 11: «Ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθεισιν ὑπὲρ τῶν προβάτων».

δικαιοσύνης τὴν ἐργασίαν τῆς ἀρετῆς· διὰ σοῦ γὰρ πᾶσα τῆς Βουλγαρίας ἡ χώρα Θεὸν ἐπέγνωσεν, τὰς ἐκκλησίας αὐτὸς τοῖς ὕμνοις καὶ ταῖς ψαλμοδίαις ἐπύκνωσας, τὰς ἐορτὰς τοῖς ἀναγνώσμασι κατεφαίδρυνας· μονασταὶ διὰ σοῦ βίοις πατέρων ὀδηγοῦνται πρὸς ἄσκησιν· ἱερεῖς διὰ σοῦ τὸ κανονικῶς ζῆν πορεύονται· ὦ τρίπηχυν ἄγγελε καὶ οὐράνιε ἄνθρωπε, ὦ ἐλαία τῆς τῷ προφήτῃ προοραθείσης μὴ λειπομένη μηδὲ μικρόν, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ὡς πλείονας υἱοὺς πότιτος προενέγκασα· ὦ τυφλῶν ὀδηγέ, ὅποτέραν τις λογίσαιτο τύφλωσίν τε καὶ ὀδηγίαν, Κυρίῳ κατασκευάσας λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων ὧν ἐν σοὶ ἔβλεπον.

80. Ἄλλ' ἔτι καὶ ἔτι ἐποπτεύεις τὴν σὴν κληρονομίαν, πάντως πλείω καὶ μείζω νῦν ἰσχύων ἢ πάλαι ὧν ἐν τῷ σώματι, καὶ τὴν πονηρὰν ἀπελεύνοις αἴρεσιν, ἢ τῷ σῶ ποιμνίῳ νόσος λοιμώδης παρεισεφθάρη μετὰ τὴν σὴν πάντως ἐν Χριστῷ κοίμησιν, ἢ διασπείρει καὶ διαφθείρει τὰ τῆς νομῆς πρόβατα, ἢν στήσαις, ἅγιε ποιμὴν καὶ χρηστότατε; τηροῖσις δὲ καὶ βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ἀπειράτους τοὺς σοὺς τροφίμους ἡμᾶς καὶ πάντοτε μὲν ἐφορῶν, μάλιστα δὲ νῦν, ὅτε θλίψις ἐγγύς, ὅτε οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν, ὅτε σκυθικὴ μάχαιρα βουλγαρικῶν αἱμάτων ἐμέθυσεν, ὅτε χεῖρες ἀθέων τὰ θνησιμαῖα τῶν σῶν τέκνων τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ ἐξέθεντο βρώματα, ἃς θραύσεις τῇ δεξιᾷ χειρὶ τοῦ ὑπὸ σοῦ θεραπευθέντος Θεοῦ, εἰρήνην τῷ σῶ λαῷ χαρίζομενος, ἵνα σοὶ τὰς ἐορτὰς συνιστῶμεν ἐν πάσῃ ἀγαλλιάσει, Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα διὰ σοῦ δοξάζοντες τὸν ἕνα Θεόν, ὃ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

της δικαιοσύνης.³⁰⁸ Χάρη σε σένα όλη η Βουλγαρία γνώρισε τον Θεό. Εσύ ο ίδιος γέμισες τις εκκλησίες με ύμνους και ψαλμωδίες· λάμπρυνες τις γιορτές με αναγνώσματα· μοναχοί χάρη σε σένα οδηγούνται με τους βίους των Πατέρων στην άσκηση· ιερείς χάρη σε σένα πορεύονται στη ζωή με βάση τους κανόνες. Ω τρίπηχε άγγελε και ουράνιε άνθρωπε· ω ελιά που δεν είσαι σε τίποτα κατώτερη από την ελιά που προφήτευσε ο προφήτης, αλλά ανώτερη, καθώς έφερε πολύ περισσότερους καρπούς.³⁰⁹ Ω οδηγέ τυφλών³¹⁰ –όποια από τις δύο έννοιες κι αν δώσει κανείς στην τύφλωση και την καθοδήγηση–, για τον Κύριο δημιούργησες περιούσιο λαό, ζηλωτή των καλών έργων³¹¹ που έβλεπαν σε σένα.

80. Αλλά επόπτευε διαρκώς τη δική σου κληρονομιά, καθώς τώρα έχεις πράγματι περισσότερη και μεγαλύτερη δύναμη από ό,τι παλαιότερα που ζούσες μέσα στο σώμα. Και απομάκρυνε την πονηρή αίρεση, η οποία εισέβαλε στο ποιμνιό σου σαν λοιμώδης ασθένεια μετά τη δική σου κατά Χριστόν κοίμηση, η οποία διασπείρει και διαφθείρει τα πρόβατα του ποιμνίου σου,³¹² το οποίο (σε παρακαλούμε) να στεριώνεις, άγιε και αγαθότατε ποιμένα. Διατήρησέ μας απείραχτους και από τις βαρβαρικές επιδρομές εμάς τους δικούς σου μαθητές. Και πάντοτε πρόσεχέ μας από ψηλά· και περισσότερο τώρα που η θλίψη είναι κοντά και δεν υπάρχει κανένας βοηθός,³¹³ που το σκυθικό μαχαίρι μέθυσε από το αίμα των Βουλγάρων και τα χέρια των άθεων εξέθεσαν για τροφή τα πτώματα των παιδιών σου στα όρνια του ουρανού,³¹⁴ τα οποία μπορείς να συντρίψεις με το δεξί χέρι του Θεού³¹⁵ που υπηρετείς, χαρίζοντας ειρήνη στον λαό σου. Έτσι, θα μαζευόμαστε στις γιορτές προς τιμήν σου γεμάτοι αγαλλίαση, δοξάζοντας μέσα από σένα τον Πατέρα, τον Υιό και το Άγιο Πνεύμα, τον Ένα Θεό, στον Οποίο πρέπει κάθε δόξα, τιμή και προσκύνηση στους αιώνες των αιώνων. Αμήν.

³⁰⁸ Πρβλ. Ψλ. 22, 2-3: «εις τόπον χλόης, εκεί με κατεσκήνωσεν, επί ύδατος αναπαύσεως εξέθρεψέν με, 3 την ψυχήν μου επέστρεψεν. Ώδήγησέν με επί τρίβους δικαιοσύνης ένεκεν του όνόματος αυτού».

³⁰⁹ Πρβλ. Ζχ. 4, 14: «υιοί της πίοτητος παρεστήκασιν τῷ Κυρίῳ πάσης της γῆς».

³¹⁰ Πρβλ. Ρωμ. 2, 19: «πέποιθάς τε σεαυτὸν οδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει».

³¹¹ Πρβλ. Τιτ. 2, 14: «ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἵνα λυτρώσῃται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας καὶ καθάρῃσιν ἑαυτῶ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων».

³¹² Πρβλ. Ιω. 10, 12: «ὁ μισθωτὸς καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, ... θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον καὶ ἀφήσιν τὰ πρόβατα καὶ φεύγει – καὶ ὁ λύκος ἀρπάζει αὐτὰ καὶ σκορπίζει».

³¹³ Πρβλ. Ψλ. 21, 12: «μη ἀποστῆς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν».

³¹⁴ Πρβλ. Ψλ. 78, 2: «ἔθεντο τὰ θνησιμαῖα τῶν δούλων σου βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ».

³¹⁵ Πρβλ. Εξ. 15, 6: «ἡ δεξιὰ σου χεῖρ, Κύριε, ἔθραυσεν ἐχθρούς».

Γ. ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Στον υπομνηματισμό παραθέτω σύντομα οτιδήποτε χρήζει εξήγησης για την καλύτερη κατανόηση του κειμένου, σχετικά με τα πρόσωπα, τις γεωγραφικές τοποθεσίες, την πολιτική και εκκλησιαστική κατάσταση της εποχής, τα ζητήματα που έχουν επισημάνει οι μελετητές σε κάθε παράγραφο και κάποιες αγιογραφικές πηγές, στις οποίες ο Θεοφύλακτος αναφέρεται υπαινικτικά και η σύνδεση δεν είναι καταφανής.

Τίτλος

Βίος και πολιτεία, όμολογία τε και μερική θαυμάτων διήγησις: Ο Βίος Κλήμεντος ανήκει στην Αγιολογία και αποτελεί ένα μικτό είδος, καθώς παρουσιάζει στοιχεία από τους βίους, τα μαρτύρια, τη διήγηση θαυμάτων και τα εγκώμια. Περισσότερα βλ. στην Εισαγωγή στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας: Πρώτη Ἰουστινιανῆ, η γενέτειρα πόλη του Ιουστινιανού Α' (527-565), την οποία μετονόμασε από Ταυρήσιον σε Πρώτη Ιουστινιανή. Το 535 ο Ιουστινιανός Α' με Νεαρά την ορίζει ως έδρα αρχιεπισκοπής που συγκροτείται από τις ιλλυρικές επαρχίες που ως τότε ανήκαν εκκλησιαστικά στη δικαιοδοσία της μητρόπολης Θεσσαλονίκης. Σύγχρονες μελέτες έχουν ταυτίσει την τοποθεσία της με τον αρχαιολογικό χώρο του Caricin Grad, 45 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της πόλης Νις στη Νότια Σερβία. Υπήρξε σημαντικό αστικό κέντρο ως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα που καταστράφηκε και εγκαταλείφθηκε λόγω επιδρομής των Αβάρων και των Σλάβων. Τον τίτλο της Πρώτης Ιουστινιανῆς άρχισε να χρησιμοποιεί τον 12^ο αιώνα η Αρχιεπισκοπή Αχρίδος (Βουλγαρίας), η οποία θεωρήθηκε ως η διάδοχος εκκλησιαστική έδρα και ταυτίστηκε μαζί της.³¹⁶ Την Αρχιεπισκοπή Αχρίδος ίδρυσε ο Βασίλειος Β' (976-1025) μετά την ήττα του Βούλγαρου ηγεμόνα Σαμουήλ το 1018. Στα χρόνια του Θεοφύλακτου περιελάμβανε επισκοπές στη Μακεδονία, την Αλβανία, την Ελλάδα, τη κεντρική Βουλγαρία και στον Δούναβη.³¹⁷

μαῖστορος τῶν ῥητόρων: μαῖστωρ τῶν ῥητόρων, ο κάτοχος αυτού του οφφικίου ήταν διάκονος της Αγίας Σοφίας και διοριζόταν από τον αυτοκράτορα. Μία βασική του

³¹⁶ Βλ. ODB, II, 1085 (Justiniana Prima), Δεληκάρη, *Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα*, 77-79.

³¹⁷ Βλ. Δεληκάρη, *Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα*, 89 και Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 64.

αρμοδιότητα ήταν να εκφωνεί λόγους προς τιμήν του αυτοκράτορα και του πατριάρχη σε συγκεκριμένες εορτές του εκκλησιαστικού έτους.³¹⁸ Γνωρίζουμε για τον Θεοφύλακτο ότι κατείχε αυτόν τον τίτλο και ότι στην εορτή των Θεοφανείων το 1088 είχε εκφωνήσει βασιλικό λόγο προς τιμήν του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού.³¹⁹

2§

Οΐονται γὰρ οἱ πολλοὶ τοὺς καθ' ἡμᾶς καιροὺς: Την περίοδο της Μακεδονικής δυναστείας και της δυναστείας των Κομνηνών υπήρχε η άποψη ότι η φύση του ανθρώπου έχει αλλοιωθεί και ότι δεν μπορεί να προσελκύσει τη θεία χάρη, με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν σύγχρονοι άγιοι και να μην γίνονται θαύματα. Αυτό φαίνεται από Βίους που συντάχθηκαν αυτή την περίοδο στους οποίους γίνεται αναφορά σε αυτό το ζήτημα.³²⁰ Πρόθεση του Θεοφύλακτου είναι να διαψεύσει με το έργο του αυτήν την άποψη.

3§

ὡς ἡ ὑπόσχεσις: Πριν την Ανάληψή Του στους ουρανοὺς ο Χριστός υπόσχεται στους μαθητές του ότι θα είναι μαζί τους μέχρι το τέλος του κόσμου (Μτ. 28, 20). Πρόθεση του Θεοφύλακτου είναι να φανερωθεί η εκπλήρωση αυτής της υπόσχεσης και στην εποχή του μέσα από τη διήγηση της ζωής των αγίων που θα διηγηθεί. Βλ. και σημ. στην παρ. 2.

4§

Τίνες οὖν οἱ πατέρες οὗτοι τάχα ζητεῖτε μαθεῖν. Μεθόδιος... καὶ Κύριλλος: Στην αρχή του έργου δηλώνεται ότι πρόκειται να ακολουθήσει η διήγηση της ζωής των Πατέρων που φώτισαν και τη χώρα των Βουλγάρων σε αυτούς τους έσχατους καιρούς (Βίος Κλήμεντος 3). Από αυτούς τους Πατέρες ο συγγραφέας αναφέρει τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο, οποίοι όμως, δεν έδρασαν οι ίδιοι στη Βουλγαρία, αλλά οι μαθητές

³¹⁸ Βλ. *ODB*, II, 1269 (maistor ton rheroron), Η. Νέσσερης, *Η παιδεία στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 12^ο αιώνα* (Διδακτορική διατριβή), Ιωάννινα 2014, 36-38.

³¹⁹ Για τον Θεοφύλακτο ως μαΐστορα τῶν ρητόρων βλ. Η. Νέσσερης, *Η παιδεία στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 12^ο αιώνα* (Διδακτορική διατριβή), Ιωάννινα 2014, 57-66.

³²⁰ Βλ. σχετικά, S. Paschalidis, *The Hagiography of the Eleventh and Twelfth Centuries*, στο: St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, vol. I: *Periods and Places*, Farnham 2011, 48-52 και Σ. Πασχαλίδης, 'Ο άνεκδοτος Λόγος τοῦ Νικήτα Στηθάτου Κατά άγιοκατηγόρων και ἡ άμφισβήτηση τῆς άγιότητάς στο Βυζάντιο κατά τόν 11^ο αιώνα, στο: Κουντούρα-Γαλάκη Ελεωνόρα (επιμ.), *Οι Ἡρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι νέοι Άγιοι, 8^{ος} – 16^{ος} αιώνας* [Διεθνή Συμπόσια 15], Αθήνα 2004, 493-518.

τους.³²¹ Όπως εξαγγέλλεται στον πρόλογο, ο συγγραφέας αφιερώνει το πρώτο μέρος του έργου στη ζωή του Κύριλλου και του Μεθόδιου (*Βίος Κλήμεντος* 4-23) και στη συνέχεια στους μαθητές τους (*Βίος Κλήμεντος* 24-52), ενώ ο Κλήμης παίρνει πρωταγωνιστικό ρόλο από την παρ. 53 και εξής.³²²

την Πανόνων έπαρχίαν: Παννονία, βυζαντινή επαρχία νότια του κεντρικού Δούναβη, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας βρισκόταν στη σημερινή Ουγγαρία. Κατακτήθηκε από τους Ούγγρους τον 10^ο αι.³²³

ἀρχιεπίσκοπος Μοράβου γενόμενος: Ο Θεοφύλακτος φαίνεται να θεωρεί το Μόραβο πόλη της Παννονίας και να μην το ταυτίζει με τη Μοραβία.³²⁴ *Μοραβία ή Μεγάλη Μοραβία*, σλαβικό πριγκιπάτο της Κεντρικής Ευρώπης, κυρίως στη σημερινή ανατολική Τσεχία που πήρε το όνομά της από τον ποταμό Μοράβα.³²⁵ Βλ. επίσης σημ. στην παρ. 10.

5§

τὸ τῶν Σθλοβενῶν γένος εἶτον Βουλγάρων: *Σθλοβένοι*, οι Σλάβοι γενικότερα. Εδώ αναφέρεται συγκεκριμένα στους Σλάβους της Μοραβίας από όπου ξεκίνησαν το ιεραποστολικό και μεταφραστικό τους έργο ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος το 863 μετά από την πρόσκληση του Ραστισλάβου.³²⁶ Ο συγγραφέας τους συγχέει εσφαλμένα με τους Βούλγαρους.³²⁷

6§

πρὸς τὸν Παράκλητον ἀποβλέπουσιν, οὗ πρῶτον δῶρον αἱ γλῶσσαι: Σύμφωνα με τις *Πράξεις των Αποστόλων* την ημέρα της Πεντηκοστής μετά την κάθοδο του Αγίου Πνεύματος οι απόστολοι άρχισαν να κηρύττουν τον Λόγο του Θεού στη μητρική γλώσσα των ανθρώπων που άκουγαν: «καὶ ἐπλήσθησαν πάντες πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδου ἀποφθέγγεσθαι αὐτοῖς»

³²¹ Βλ. στην Εισαγωγή το αντίστοιχο κεφάλαιο για τον “βουλγαροκεντρισμό” του κειμένου.

³²² Για το ζήτημα της ενότητας και της δομής βλ. στην Εισαγωγή το αντίστοιχο κεφάλαιο.

³²³ Βλ. *ODB*, III, 1572 (Pannonia).

³²⁴ Για τη γεωγραφική ανακρίβεια σχετικά με το Μόραβο βλ. *Iliev*, 107 και 109.

³²⁵ Βλ. *ODB*, II, 1409 (Moravia).

³²⁶ Βλ. *ODB*, III, 1916 (Slavs).

³²⁷ Για τον “βουλγαροκεντρισμό” του κειμένου βλ. Γόνης, 11. Βλ. και Delikari, *The Cyrillo-Methodian Mission*, 196-197 (με παραπομπές στη νεότερη βιβλιογραφία). Επίσης, βλ. το αντίστοιχο κεφάλαιο στην Εισαγωγή.

(Πραξ. 2, 4). Ο Θεοφύλακτος προβάλλει αυτό το αγιογραφικό χωρίο για να τονίσει ότι σε κάθε γλώσσα μπορεί να ακούγεται ο Λόγος του Θεού και να τελείται η λατρεία απορρίπτοντας έτσι τη δοξασία της τριγλωσσίας³²⁸ και την υπεροπτική στάση των βυζαντινών απέναντι στις “βάρβαρες” γλώσσες..

δασύτητι Βουλγάρων γλώττης κατάλληλα: Ο συγγραφέας λανθασμένα αναφέρει ότι ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος εφηύραν τη γραφή για τη βουλγαρική γλώσσα. Συγχέει τους Σθλοβένους (Σλάβοι της Μοραβίας) με τους Βούλγαρους.³²⁹

7§

ἐξευρίσκουσι μὲν τὰ σθλοβενικὰ γράμματα: Τα παλαιά εκκλησιαστικά κείμενα στη σλαβική γλώσσα γράφτηκαν σε δύο αλφάβητα, το γλαγολιτικό και το κυριλλικό. Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος δημιούργησαν το γλαγολιτικό αλφάβητο, ενώ οι μαθητές τους με κέντρο τη Βουλγαρία το απλοποίησαν και καθιέρωσαν το κυριλλικό αλφάβητο, το οποίο τελικά επικράτησε.³³⁰

ὧν ἐκπρόκριτοί τε καὶ τοῦ χοροῦ κορυφαῖοι Γοράσδος τε καὶ Κλήμης καὶ Ναοῦμ καὶ Ἀγγελάριος καὶ Σάβας: Οι πέντε στενοί μαθητές του Μεθόδιου και του Κύριλλου:

Γοράσδος, μαθητής του Μεθόδιου και ιεραπόστολος στους Σλάβους. Ακολούθησε τον Μεθόδιο στη Μοραβία και την Παννονία. Αν και τον ανακήρυξε διάδοχό του στον επισκοπικό θρόνο η χειροτονία του δεν έγινε ποτέ, καθώς ο πάπας όρισε ως επίσκοπο τον αιρετικό Βιχνίκο. Διώχτηκε μαζί με τους άλλους μαθητές του Μεθόδιου από του αιρετικούς Φράγκους μετά τον θάνατο του δασκάλου τους το 885.³³¹

Ναοῦμ, *Ἀγγελάριος*, μαθητές του Κύριλλου και του Μεθόδιου και συνεργάτες τους στο ιεραποστολικό έργο στους Σλάβους. Μετά τον θάνατο του Μεθόδιου το 885 διώχτηκαν από τους αιρετικούς Φράγκους και κατέφυγαν στη Βουλγαρία μαζί με τον Κλήμεντα.³³²

³²⁸ Βλ. σημείωση την παρ. 8.

³²⁹ Βλ. σημείωση στην παρ. 5 και το αντίστοιχο κεφάλαιο στην Εισαγωγή για τον “βουλγαροκεντρισμό” του κειμένου.

³³⁰ Βλ. A. Delikati, Η κυριλλική γραφή. Το ιστορικό πλαίσιο της δημιουργίας και της εδραίωσής της στον κόσμο των Σλάβων, στο: *Κύριλλος και Μεθόδιος: Το Βυζάντιο και ο κόσμος των Σλάβων* (Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs*, 28-30 Νοεμβρίου 2013) Θεσσαλονίκη 2015, 389-398. Βλ. επίσης Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 46.

³³¹ Βλ. *PmbZ* 22319 (Gorasdos).

³³² Βλ. *PmbZ* 25501 (Naum) και 20422 (Angelarios).

Σάββας, δεν αναφέρεται ξανά μέσα στο κείμενο. Μαζί με τον Κύριλλο, τον Μεθόδιο, τον Γοράσδο, τον Κλήμεντα, τον Ναούμ και τον Αγγελάριο ανήκει στην ομάδα των *Αγίων Επτάριθμων*, φωτιστών των Βούλγαρων. Στην πεντάδα των μαθητών του Μεθόδιου στην Παννονία παίρνει τη θέση του ο Λαυρέντιος στην παρ. 35.³³³

8§

Ἐπεὶ δὲ Παῦλον ἐγίνωσκον τοῖς ἀποστόλοις τὸ εὐαγγέλιον κοινωσάμενον: Στις *Πράξεις των Αποστόλων* περιγράφεται η επίσκεψη του Αποστόλου Παύλου στα Ιεροσόλυμα μετά την πρώτη περιοδεία του, κατά την οποία μοιράστηκε με του Αποστόλους τις εμπειρίες του από την ιεραποστολή του στα έθνη και συμμετείχε στην Αποστολική Σύνοδο το 49 μ.Χ. Βλ. Πρ. 15, 1-12.

τρέχουσι καὶ αὐτοὶ πρὸς τὴν Ῥώμην τῷ μακαριωτάτῳ πάπῃ τὸ ἔργον τῆς ἐρμηνείας τῶν γραφῶν ἐμφανίσοντες: Η μετάφραση των Ιερών Γραφών έπρεπε να ευλογηθεί από τον πάπα, στη δικαιοδοσία του οποίου ανήκε η Μοραβία, καθώς εκείνη την εποχή υπήρχε η δοξασία των τριών ιερών γλωσσών, ότι δηλαδή ο Θεός μπορεί να λατρεύεται μόνο στην ελληνική, στην εβραϊκή και τη λατινική γλώσσα.³³⁴ Στην πραγματικότητα ο πάπας Νικόλαος Α' (858-867) είχε παρακολουθήσει στενά την ιεραποστολική δράση του Κύριλλου και του Μεθόδιου στη Μοραβία (863-867). Η επίσκεψη των δύο ιεραποστόλων αδερφών στη Ρώμη έγινε τέλη του 867 με αρχές του 868³³⁵ μετά από πρόσκληση δική του, όμως δεν πρόλαβε να τους υποδεχτεί ο ίδιος, διότι πέθανε. Η επίσκεψη αυτή είχε έναν επιπλέον σκοπό, να χειροτονηθούν οι μαθητές τους, ένας από τους οποίους πιθανότατα ήταν και ο Κλήμης.

9§

Ἀδριανός: πάπας Αδριανός Β' (867-872).³³⁶

Τὰς ἐρμηνευθείσας βίβλους λαβὼν τῷ θεῷ θυσιαστηρίῳ προσήγαγεν: Την Άνοιξη του 867 ο πάπας Αδριανός Β' επέτρεψε τη χρήση της σλαβονικής γλώσσας στη λατρεία

³³³ Βλ. *PmbZ* 26944 (Sabbas).

³³⁴ Για την *τριγλωσσία* βλ. Fr. J. Thomson, *Cyril and Methodius and a Mythical Western Heresy: Trilinguism. A Contribution to the Study of Patristic and Mediaeval Theories of Sacred Languages*, στο: *Analecta Bollandiana* 110 (1992), 67-122.

³³⁵ Βλ. Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές προσωπογραφίες*, 13-18. Βλ. επίσης Iliev, 108-109.

³³⁶ Βλ. *PmbZ* 22537 (Adrian II).

θυσιάζοντας την αποκλειστικότητα της λατινικής γλώσσας στη Δυτική Εκκλησία. Τα σλαβονικά λειτουργικά βιβλία επικυρώθηκαν στον Ι.Ν. της Santa Maria Maggiore όπου τοποθετήθηκαν πάνω στο Άγιο Θυσιαστήριο κατά την τέλεση της Θείας Λειτουργίας. Ήταν η αρχή για το άνοιγμα της λατρείας στην εθνική γλώσσα του κάθε λαού, σύμφωνα με τις ανάγκες της εποχής.³³⁷

ὡς τῷ Παύλῳ: Γίνεται παραλληλισμός των δύο αδερφών με τον Απόστολο Παύλο που θεωρείται ο απόστολος των εθνών. Ενδεικτικά: «ἐφ' ὅσον μὲν οὖν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος» (Ρωμ. 11, 13).

10§

ὄσοι καὶ σθλοβενικῶν γραμμάτων ἱκανὴν πείραν ἔχουν: Αναφέρεται στους μαθητές του Κύριλλου και του Μεθόδιου που γνώριζαν καλά το γλαγολιτικό αλφάβητο. Ένας από αυτούς ήταν και ο Κλήμης.

αὐτὸν δὲ τὸν μέγαν Μεθόδιον ... ἐπίσκοπον Μοράβου τῆς Πανονίας χειροτονεῖ: Για τη γεωγραφική ανακρίβεια όσον αφορά το Μόραβο βλ. σημ. στην παρ. 4. Το 869 ο πάπας Αδριανός Β΄ διορίζει τον Μεθόδιο αρχιεπίσκοπο Παννονίας στην αυλή του άρχοντα της Παννονίας Κοτζέλη³³⁸ ως παπικό απεσταλμένο για όλη τη Μοραβία και την Παννονία. Ο διορισμός αυτός έπληττε τα δικαιώματα του φραγκικού κλήρου στην περιοχή με τον οποίο ο Μεθόδιος και οι μαθητές του ήρθαν σε σύγκρουση (Βλ. *Βίος Κλήμεντος* 24-41).³³⁹

11§

εἰς οὐρανὸς μετέστη: Η κοίμηση του Αγίου Κύριλλου έγινε στις 14 Φεβρουαρίου το 869.³⁴⁰

νεκρώσεως τῆς προαιρετικῆς: Εννοεί τη νέκρωση της ψυχής από τα πάθη που γίνεται εκούσια.

³³⁷ Βλ. Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος*, 131 και Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 17.

³³⁸ Βλ. σημ στην παρ. 15.

³³⁹ Βλ. Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 27-27, Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος*, 150-151 και Iliev, 109.

³⁴⁰ *PmbZ* 3927 (Konstantinos–Kyrillos).

έγκατετέθη τῷ ναῷ Κλήμεντος: Πρόκειται για τη Βασιλική του αγίου Κλήμεντος στη Ρώμη 300 μέτρα από το Κολοσσαίο.³⁴¹

12§

έν τοῖς Ῥωμαίων στόμασιν: Ως Ῥωμαίους εδῶ εννοεῖ τους κατοίκους της Ρώμης και ὄχι τους Βυζαντινούς γενικότερα εφόσον ο ἅγιος Κύριλλος πέθανε στη Ρώμη και τα θαύματα ἀπό τη σορό του ἔλαβαν χώρα ἐκεῖ.

14§

Ὡς δὲ τὸν Μόραβον καταλάβοι: Ο Μεθόδιος φτάνει στην Παννονία ὡς παπικός ἀπεσταλμένος το 869.³⁴²

αὐτὸ τοῦτο ἐπίσκοπος ἦν, ὅσα παρὰ Παύλου χρώματα τῇ τοῦ ἐπισκόπου εἰκόνι ἐπεβλήθησαν ἐαυτῷ ἐνεπιδεικνύμενος: Ο Ἀπόστολος Παῦλος στην *Προς Τιμόθεον Ἐπιστολή* περιγράφει την εἰκόνα ενός ἰδανικοῦ ἐπισκόπου. Βλ. Τμ. Α΄ 3, 1-7.

οὐ γὰρ κατορύξας τὸ τάλαντον: Στο *Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο* ο Χριστός διηγείται την παραβολή των τάλαντων, σύμφωνα με την οποία ο καλὸς δούλος πολλαπλασίασε το τάλαντο που του ἐμπιστεύθηκε ο κύριός του, ἐνῶ ο κακὸς δούλος το ἔθαψε στη γη. Βλ. Μτ. 25, 14-30. Ἐτσι, και ο Μεθόδιος χρησιμοποίησε το χάρισμα του στη διδασκαλία (το τάλαντο) ὅσο ἦταν ἐπίσκοπος ὡς καλὸς δούλος του Χριστοῦ.

15§

τῷ τότε ἄρχοντι Μοράβου Ῥασισθλάβω: *Ρασισθλάβος*, ἔζησε το 846-870 και υπῆρξε κυβερνήτης της Μοραβίας που ἤκμασε και ἐκχριστιανίστηκε χάρι σ' αὐτόν. Το 862 ζήτησε ἱεραποστόλους ἀπὸ την Κωνσταντινούπολη. Ἀπεστάλησαν ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος, οἱ οποίοι διέδωσαν τη χριστιανική πίστη και το γλαγολιτικό ἀλφάβητο και μετέφρασαν τα ἱερά κείμενα στην Παλαιὰ Ἐκκλησιαστική Σλαβονική γλώσσα.³⁴³

³⁴¹ Βλ. J. Barclay Lloyd, *The building history of the medieval church of S. Clemente in Rome*, στο: *The Journal of the Society of Architectural Historians* 45 (1986), 197-223.

³⁴² Για τη θητεία του Μεθόδιου στην Παννονία και τη Μοραβία μέχρι τον θάνατό του βλ. Obolensky, *Ἐξὶ Βυζαντινῆς Προσωπογραφίας*, 26-28, Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος*, 147-165. Βλ. ἐπίσης *PmbZ* 25062 (Methodios).

³⁴³ Βλ. *ODB*, III, 1773 (Rastislav) και *PmbZ* 6393 (Rastislav).

καὶ τὸν τῆς Πανονίας συμπάσης κρατοῦντα, Κοτζέλης ὄνομα τοῦτο: Κοτζέλης, υπήρξε ἄρχοντας της Παννονίας μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του στα μέσα τοῦ 9^{ου} αἰ.³⁴⁴

ἀλλὰ καὶ τὸν τῶν Βουλγάρων ἄρχοντα Βορίσην: Βόρις Α΄, υπήρξε ηγεμόνας της Βουλγαρίας το 852-889. Το 864 βαπτίστηκε χριστιανός με ἀνάδοχο τὸν Μιχαήλ Γ΄ καὶ μαζί του ἐκχριστιανίστηκε ὅλο τὸ βουλγαρικό ἔθνος. Το 889 παραιτεῖται καὶ γίνεται μοναχός. Τὸν διαδέχεται ὁ γιος του Βλαδίμηρος που προσπάθησε νὰ ἐπαναφέρει τὸν παγανισμό καὶ νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιρροή του Βυζαντίου. Ὁ Βόρις τέσσερα χρόνια ἀργότερα το 893 τὸν τυφλώνει καὶ δίνει τὴν ἐξουσία στὸν γιο του, Συμεών.³⁴⁵ Ἡ σχέση τοῦ Μεθόδιου με τὸν Βόριδα δὲν ἔχει ἱστορική βάση, ἀλλὰ ἦταν περισσότερο θρύλος που δημιουργήθηκε γιὰ νὰ προσθέσει κύρος ἢ παρουσία τῶν δύο πιο σημαντικῶν ἱεραποστόλων τῶν Σλάβων στὴ Βουλγαρία.³⁴⁶

ἐπὶ τοῦ τῶν Ῥωμαίων βασιλέως Μιχαήλ: Μιχαήλ Γ΄, αυτοκράτορας το 842-867.³⁴⁷

16§

καθ' ἃ προειρήκαμεν: Ὁ συγγραφέας ὄντως ἔχει ἀναφέρει καὶ στὴν παρ. 7 ὅτι ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος ἐφηύραν τὸ ἀλφάβητο. Ὁ συγγραφέας λανθασμένα ἀναφέρει ὅτι ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος ἐδράσαν στὴ Βουλγαρία καὶ ὅτι σε αὐτούς οφείλεται ὁ ἐκχριστιανισμός τους καὶ ἡ μετάφραση τῶν Ἱερῶν Γραφῶν στὴ βουλγαρική γλῶσσα. Στὴν πραγματικότητα ἡ Βουλγαρία δέχτηκε τοὺς μαθητὲς τοῦ Κύριλλου καὶ τοῦ Μεθόδιου δεκαπέντε χρόνια μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τους το 864 μεταφέροντας τὴν κυριλλομεθόδεια παράδοση ἀπὸ τὴ Μοραβία στὴ Βουλγαρία.³⁴⁸

τῆς σκυθικῆς πλάνης: Ἐννοεῖ τὴν εἰδωλολατρία.

ἐν ἔτει γὰρ ἑξακισχιλιοστῷ τριακοσιοστῷ ἑβδομηκοστῷ ἑβδόμῳ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως: Σύμφωνα με τὸ βυζαντινό σύστημα χρονολόγησης ἡ γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἐγένετο το 5508/9 ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου. Συνεπῶς, με τὸ σημερινό σύστημα

³⁴⁴ Βλ. *PmbZ* 23721 (Kocel).

³⁴⁵ Βλ. *ODB*, II, 301 (Boris I) καὶ *PmbZ* 21197 (Boris I).

³⁴⁶ Βλ. Iliev, 74.

³⁴⁷ Βλ. *ODB*, II, 1364 (Michael III) καὶ *PmbZ* 4491 (Michael III).

³⁴⁸ Βλ. στὴν Εἰσαγωγή τὸ ἀντίστοιχο κεφάλαιο γιὰ τὸν “βουλγαροκεντρισμό” τοῦ κειμένου.

χρονολόγησης ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων σύμφωνα με το κείμενο λανθασμένα τοποθετείται το 868/869. Στην πραγματικότητα ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων άρχισε το 864.³⁴⁹

17§

καὶ τῇ ὑπὸ τῶν Σπραγγῶν εἰσαγομένη παραφθορᾷ: Η αίρεση των Σπραγγῶν σχετίζεται με τους Φράγκους, οι οποίοι αποδέχονταν το δόγμα του Filioque και έβλεπαν να παραβιάζεται η δικαιοδοσία τους από τον Μεθόδιο που είχε χειροτονηθεί στη Ρώμη.³⁵⁰

τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι διετείνοντο: Πρόκειται για την αίρεση του Filioque, περί διπλής εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος από τον Πατέρα και από τον Υιό.³⁵¹

ὁ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων διδαχῆς Λουκᾶ λέγοντος ἀκηκόαμεν: Οι Πράξεις των Αποστόλων που περιγράφουν τη δράση και τη διδασκαλία των Αποστόλων έχουν γραφτεί από τον απόστολο Λουκά, τον συγγραφέα του Κατά Λουκάν Ευαγγελίου.

18§

μᾶλλον δὲ παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν ὑπεβάλλοντο τοῦ ἐξ ἀρχῆς ἀνθρωποκτόνου:

Ὡς πατέρα των αιρετικών εννοεί τον διάβολο. Βλ. Ιω. 8, 44.

Σφεντόπλικον, ὃς μετὰ Ῥασίσθλαβον ἤρξε Μοράβου: Σφεντόπλικος, ανηψιός του άρχοντα της Μοραβίας Ραστισλάβου. Πήρε την εξουσία από τον θείο του με τη βία το 870.³⁵²

Εὐνόμιος ἐκεῖνος, ὁ τῆς τῶν Ἀνομοίων ἄρξας αἵρέσεως: Ευνόμιος, αρχηγός της αίρεσης των Ανομοίων μαζί με τον Αέτιο (Νεο-Αρειανισμός), 4^{ος} αι. Πρόκειται για

³⁴⁹ Βλ. Πιεν, 110 και Γόνης, 12. Βλ. επίσης το αντίστοιχο κεφάλαιο στην Εισαγωγή για τον “βουλγαροκεντρισμό” του κειμένου.

³⁵⁰ Βλ. Obolensky, *Ἐξὶ Βυζαντινῆς Προσωπογραφίας*, 27.

³⁵¹ Βλ. ODCC, 504 (Filioque).

³⁵² Βλ. PmbZ 27437 (Svatopluk I).

ακραίους αρειανούς που υποστήριζαν ότι ο Υιός είναι ανόμιος με τον Πατέρα, ότι δηλαδή δεν έχει την ίδια ουσία.³⁵³

20§

τὸν βασιλίσκον τοῖς ῥοῖς τῶν ἀσπίδων: ασπίδα, φίδι Αιγυπτιακό, βασιλίσκος, μυθικό τέρας που μοιάζει με φίδι (σε Ηρόδ).³⁵⁴

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὕστερον: Ο συγγραφέας δηλώνει ότι θα μιλήσει αργότερα για το διωγμό των χριστιανών από τους αιρετικούς στο Μόραβο και την τιμωρία του άρχοντα Σφεντόπλικου. Πράγματι, ο διωγμός περιγράφεται στις παρ. 31-41, αλλά δεν γίνεται καμία αναφορά για την τιμωρία του άρχοντα.

22§

Καὶ τοὺς ὁμιλητὰς αὐτοῦ συγκαλέσας μιμεῖται Παῦλον: Ο Μεθόδιος μιμείται τον Απόστολο Παύλο, ο οποίος, όταν ήταν στην Έφεσο, κάλεσε τους πρεσβυτέρους της Εκκλησίας για να τους στηρίξει στην πίστη. Βλ. Πρ. 20, 17-38. Μάλιστα δανείζεται ένα χωρίο από τον λόγο του αποστόλου Παύλου και το τοποθετεί στο στόμα του Μεθόδιου.³⁵⁵

μᾶλλον δὲ τὸν ἐμὸν Ἰησοῦν: Όπως ο Χριστός πριν από τη σταυρική Του θυσία συγκέντρωσε τους μαθητές του σε δείπνο και τους έδωσε τις τελευταίες Του εντολές, έτσι και ο Μεθόδιος συγκεντρώνει τους μαθητές του γνωρίζοντας ότι έρχεται το τέλος της επίγειας ζωής του. Για το τελευταίο δείπνο του Χριστού με τους μαθητές Του και τον τελευταίο Του λόγο σε αυτούς πριν τη σταύρωσή Του βλ. Ιω. 13, 1-17, από τον οποίο μάλιστα ο Θεοφύλακτος αντλεί φράσεις και τις τοποθετεί στο στόμα του Μεθόδιου.³⁵⁶

23§

τὸ πνεῦμα ... δέδωκε, τέταρτον μὲν πρὸς τῷ εἰκοστῷ ἔτος τῇ ἀρχιερωσύνῃ: Η κοίμηση του Μεθόδιου έγινε στις 6 Απριλίου το 885.³⁵⁷

³⁵³ Βλ. *ODB*, II, 746 (Eunomios) και *ODCC*, 58 (Anomoeans).

³⁵⁴ Βλ. H. G. Liddell – R. Scott, *Επιτομή του μεγάλου λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας*, τ.1, 208 (άσπις).

³⁵⁵ Πρόκειται για το χωρίο: Πρ. 20, 26-27. Βλ. υπόμνημα πηγών κάτω από τη μετάφραση.

³⁵⁶ Πρόκειται για τα χωρία: Ιω. 15, 22 και Ιω. 16, 13. Βλ. υπόμνημα πηγών κάτω από τη μετάφραση.

³⁵⁷ Βλ. *PmbZ* 25062 (Methodios).

Γοράσδος, ὃν καὶ προφθάσας ὁ λόγος ἐν τοῖς μάλιστα τῶν Μεθοδίου ὁμιλητῶν ἀπηρίθμησεν: Ο συγγραφέας ἔχει αναφέρει τον Γοράσδο ανάμεσα στους κορυφαίους μαθητές του Κύριλλου και του Μεθοδίου ἤδη στην παρ. 7.

24§

Βιχνίκον δέ τινα τοῦ τῆς αἰρέσεως ἀκράτου μεθυσθέντα: Βιχνίκος, ἐπίσκοπος Μοραβίας μετὰ τον θάνατο του Μεθοδίου το 885, υποστηρικτῆς του Filioque, ο οποίος διορίστηκε ἀπὸ τον πάπα Στέφανο Ε΄ στη θέση του Γοράσδου που εἶχε ορίσει ὡς διάδοχό του ο Μεθόδιος.³⁵⁸

26§

ἕτερον δὲ τὸ ἐκπορεύεσθαι καὶ ἕτερον τὸ χορηγεῖσθαι: Σε αὐτὸ το σημεῖο φαίνονται ξεκάθαρα οὐ ἀπόψεις του Θεοφύλακτου, ο οποίος εἶχε ἀναπτύξει στο θεολογικό του ἔργο *Προσλαλιά τινι τῶν αὐτοῦ ὁμιλητῶν περὶ ὧν ἐγκαλοῦνται Λατῖνοι*³⁵⁹ τὴν ἀποψη ὅτι τὸ δόγμα τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας προέκυψε ἀπὸ τὴν πτωχεία τῆς λατινικῆς γλώσσα να διακρίνει με διαφορετικό λέξημα τὸ ἐκπορεύεσθαι ἀπὸ τὸ χορηγεῖσθαι.³⁶⁰ Το παραπάνω ἀποτελεῖ ἓνα ἐπιχείρημα ὅτι συγγραφέας του *Βίου Κλήμεντος* εἶναι ο Θεοφύλακτος.³⁶¹

27§

χάρισμα γὰρ τοῖς ἀποστόλοις ἐν τῶν τοῦ Πνεύματος δέδωκε, τὸ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν: Σύμφωνα με τὸ *Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο* ο Χριστὸς δίνει στους μαθητές Του ἓνα ἀπὸ τα χαρίσματα του Ἁγίου Πνεύματος, τὸ να συγχωροῦν ἁμαρτίες. Βλ. Ἰω. 20, 23.

καὶ τῷ Ἡσαΐα φίλον ἀνακαλεῖν: Σύμφωνα με τον συγγραφέα ο Ἡσαΐας συνηθίζει να ἀποκαλεῖ πνεύματα τῆς ἐνέργειας του Ἁγίου Πνεύματος. Ενδεικτικά: «καὶ ἀναπαύσεται

³⁵⁸ Βλ. *PmbZ* 28443 (Wiching). Για τὴ δίωξη τῶν Ὀρθοδόξων ἀπὸ τους αἰρετικούς (*Βίος Κλήμεντος* 24-41) βλ. Obolensky, *Ἐξὶ Βυζαντινῆς Προσωπογραφίας*, 28-31.

³⁵⁹ Βλ. P. Gautier, *Theophylacte d' Achrída Discours, Traité, Poesies*, Θεσσαλονίκη 1980, 246-285.

³⁶⁰ Για τῆς θεολογικῆς ἀπόψεις του Θεοφύλακτου βλ. Ε. Ναζίδου, Ἡ σύγκλιση μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπόκλιση: Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδας Θεοφύλακτος καὶ οὐ θέσεις του γιὰ τὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία, στο: Κ. Νιχωρίτης (ἐπιμ.), *Κύριλλος καὶ Μεθόδιος. Παρακαταθήκες πολιτισμοῦ. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Ἡ πολιτισμικὴ κληρονομία του ἔργου των ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ὡς παράγοντες ἐνότητος με τους λαούς τῆς Ν.Α. Ἑυρώπης* (Ἀμύνταιο 21-22 Μαΐου 2010), Θεσσαλονίκη, 2012, 329-338. Βλ. ἐπίσης Obolensky, *Ἐξὶ Βυζαντινῆς Προσωπογραφίας*, 66-67. Βλ. ἐπίσης Gautier, 32 καὶ Iliev, 75-77.

³⁶¹ Βλ. καὶ τὸ ἀντίστοιχο κεφάλαιο στὴν Εἰσαγωγή.

ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλήs καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας» (Ησ. 11, 2).

ἡ ἐν τῇ πεντηκοστῇ τούτου κάθοδος: Την ἡμέρα της Πεντηκοστήs, δηλαδή πενήντα ἡμέρες μετά την Ανάσταση του Χριστοῦ, πραγματοποιήθηκε ἡ κάθοδος του Αγίου Πνεύματος στους μαθητές του Χριστοῦ με μορφή πύρινων γλωσσῶν. Αποτελεῖ τὴ γενέθλιο ἡμέρα της Εκκλησίας. Βλ. Πρ. 2, 1-47.

μανίαν μανιχαϊκὴν: *Μανιχαῖοι*, Ὀρησκευτικὴ ομάδα που ταυτιζόταν ἀπὸ τους Βυζαντινοὺς με τους Βογόμιλους λόγω της δυαδικότητος στη διδασκαλία τους (ὑπαρξὴ Καλοῦ καὶ Κακοῦ).³⁶²

28§

ὡς Μανιχαῖοι: βλ. προηγούμενη σχετικὴ σημείωση στην παρ. 27.

τὸ κατὰ Θωμᾶν εὐαγγέλιον: Ανήκει στα ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια καὶ δεν συμπεριλαμβάνεται στον κανόνα της Αγίας Γραφῆs.³⁶³

τέσσαρσι μὲν ἀρχαῖς ὁ τῆs ἐκκλησίας παράδεισος ἐκ μιᾶs πηγῆs χεομέναισ ποτίζεταί: Ὅπως ὁ Παράδεισος εἶχε τέσσερις πηγῆs (Βλ. Γεν. 2, 10), ἔτσι καὶ ἡ Εκκλησία ἔχει τέσσερις ἀρχῆs, οἱ οποίεs εἶναι τὰ τέσσερα Εὐαγγέλια της *Καινῆs Διαθήκηs*, τὸ *Κατὰ Ματθαῖον*, τὸ *Κατὰ Μάρκον*, τὸ *Κατὰ Λουκάν* καὶ τὸ *Κατὰ Ἰωάννην*.

29§

καθάπερ οἱ Στέφανον πάλαι λιθοβολοῦντες: Ὁ πρωτομάρτυρας Στέφανος κλήθηκε να ἀπολογηθεῖ για τὴν πίστη του στον Χριστό μπροστὰ στο ἰουδαϊκὸ ἱερατεῖο, τὸ οποίο ἐξοργίστηκε με τὴν ἀπολογία του καὶ διέταξε να θανατωθεῖ με λιθοβολισμό. Βλ. Πρ. 7, 54-60. Ὅπως τότε οἱ Ἰουδαῖοι *ἐκλείναν τὰ αυτιά τους* (Πρ. 7, 57) στα λόγια του Στέφανου, ἔτσι καὶ οἱ αἰρετικοὶ στο Μόραβο δεν ἄντεχαν να ἀκούσουν τὴν ὁμολογία του ὀρθόδοξου δόγματος ἀπὸ τον Γοράσδο καὶ τον Κλήμεντα.

³⁶² Βλ. *ODB*, II, 1285 (Manichaeism).

³⁶³ Βλ. *ODB*, II, 1384 (THOMAS, Gospel of St.).

30§

ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρα τῶν ἐκ πάσης τῆς οἰκουμένης ἀθροισθέντων ἀρχιερέων σύνοδος: Πρόκειται για τη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη το 381, η οποία καταδίκασε τον Αρειανισμό. Κατά τη διάρκειά της συντάχθηκαν τα πέντε τελευταία άρθρα του Συμβόλου της Πίστεως: «(Πιστεύω) καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον... μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν».³⁶⁴

τοῦ πνευματομάχου Μακεδονίου: Μακεδόνιος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως που καθαιρέθηκε ἀπὸ τοὺς Αρειανούς το 360 και θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς σύγχρονούς του ιστορικούς ὡς ὁ ἰδρυτὴς τῆς αἵρεσης τῶν πνευματομάχων, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὀνομάζονται καὶ μακεδόνιοι, ἀν καὶ αὐτὸ ἀμφισβητεῖται λόγῳ τῶν ἀντι-πνευματομαχικῶν του κειμένων. Εικάζεται ὅτι μετὰ τὸν θάνατό του οἱ οπαδοὶ του ἐνώθηκαν με τοὺς πνευματομάχους. Οἱ πνευματομάχοι εἶναι αἰρετικὴ ομάδα τοῦ 4^{ου} αἰῶνα, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνταν τὴ θεϊκὴ ὑπόσταση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀναθεματίστηκαν στὴ Β΄ Οικουμενικὴ Σύνοδο στὴν Κωνσταντινούπολη το 381 καὶ ἐξαλείφθηκαν μετὰ τοὺς ἀνταιρετικούς νόμους τοῦ Θεοδοσίου το 383.³⁶⁵

τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου: Πρόκειται για τὴν Α΄ Οικουμενικὴ Σύνοδο στὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας το 325 που καταδίκασε τὸν Αρειανισμό. Κατὰ τὴ διάρκειά της συντάχθηκαν τὰ ἐπτά πρῶτα ἀρθρα τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως: «Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν ... οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος».³⁶⁶

31§

ὡς εἴρηται: Η ἀνήθικη ζωὴ τοῦ Σφεντόπλικου περιγράφεται καὶ στὴν παρ. 18.

34§

τοὺς δαυτικὸς ὄρους τῆς ἡλικίας ὑπερπηδήσαντας: Ὁ Δαυὶδ σύμφωνα με τὴν Παλαιὰ Διαθήκη πέθανε σε ἡλικία 70 ἐτῶν, ἀφοῦ ἐγίνε βασιλιάς 30 ἐτῶν καὶ κυβέρνησε γιὰ 40 χρόνια. Βλ. Βασ. Α΄, 2, 10.

³⁶⁴ Βλ. *ODCC*, 335-336 (First Council of Constantinople).

³⁶⁵ Βλ. *ODCC*, 840 (Macedonius) καὶ *ODCC*, 1086, (Pneumatomachi).

³⁶⁶ Βλ. *ODCC*, 951 (First Council of Nicaea).

οί τῆς Ἰούδα μοίρας καὶ τῆς ἀγχόνης ἐπάξιοι: Στο Κατὰ Ματθαῖον Ευαγγέλιο περιγράφεται ὄλο το περιστατικό τῆς μεταμέλειας τοῦ Ἰούδα, τῆς ἐπιστροφῆς τῶν τριάκοντα ἀργυρίων καὶ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ. Βλ. Μτ. 27, 1-10.

εἰς διακοσίους ἀπαριθμούμενοι καθ' ἃ δὴ προειρήκαμεν οἱ τοῦ βήματος: Τον ἀριθμὸν τῶν κληρικῶν στὴν ἐπισκοπὴ τοῦ ἔχει ἀναφέρει καὶ στὴν παρ. 23.

35§

Γοράσδος ἐκεῖνος, οὗ πολλάκις ἐμνήσθημεν ... καὶ Κλήμης πρεσβύτερος, ἀνὴρ λογιώτατος καὶ Λαυρέντιος καὶ Ναοῦμ καὶ Ἀγγελάριος: Τον Γοράσδο ἔχει ἀναφέρει ονομαστικά στὶς παρ. 7, 23, 24, 26 καὶ 30. Ὁ Γοράσδος, ὁ Κλήμης, ὁ Ναοῦμ, ὁ Ἀγγελάριος καὶ ὁ Σάββας ἀποτελοῦν τὴν πεντάδα τῶν μαθητῶν τοῦ Κύριλλου καὶ τοῦ Μεθόδιου στὴν παρ. 7. Ἐδῶ στὴ θέση τοῦ Σάββα ἀναφέρεται ὁ Λαυρέντιος.

Λαυρέντιος, μαθητὴς τοῦ Μεθόδιου στὴ Μοραβία. Μαζὶ μετὰ τὸν Γοράσδο, τὸν Κλήμεντα, τὸν Ναοῦμ καὶ τὸν Ἀγγελάριο φυλακίστηκαν ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς Φράγκους ποὺ καταδίωξαν τοὺς ὀρθόδοξους χριστιανούς μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μεθόδιου τὸ 885 καὶ ἐξορίστηκαν ἀπὸ τὴ Μοραβία.³⁶⁷

36§

καὶ τὰς τῆς τρίτης ὥρας ὥδὰς ὑπάσαντες, εἶτα καὶ τὸ τῶν ψαλμῶν ἐφύμνιον προσεπῆδον: Πρόκειται γιὰ ἀκολουθίες ποὺ διαβάζονται ἀπὸ τοὺς πιστοὺς κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἡμέρας ἀπὸ τὰ βιβλία *Μέγα Ὠρολόγιον* καὶ *Ψαλτήριον*. Ἡ τρίτη ὥρα σύμφωνα μετὰ τὸ ρωμαϊκὸ ὠρολόγιον εἶναι στὶς 9 το πρωί.³⁶⁸

τὸ πανάγιον Πνεῦμα τὸ ἐν τῇ τρίτῃ ὥρᾳ τοῖς ἀποστόλοις ἐπιπεμφθὲν: Σύμφωνα μετὰ τὶς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* ἡ κάθοδος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς ἐγένετο τὴν τρίτη ὥρα, δηλαδὴ στὶς 9 το πρωί. Βλ. Πρ. 2, 1-15.

καὶ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, ὥσπερ ἐν τοῖς δεσμοῖς ποτὲ Παύλου προσευχομένου: Ὅταν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἦταν στὸν Φίλιππους τῆς Μακεδονίας, οἱ ἀρχόντες τὸν

³⁶⁷ Βλ. *PmbZ* 24276 (Laurentios).

³⁶⁸ Βλ. *ODB*, II, 952 (Hours).

φυλάκισαν μαζί με τον Σίλα. Καθώς προσεύχονταν, έγινε σεισμός και λύθηκαν τα δεσμά τους. Βλ. Πρ. 16, 25-26.

38§

ὡσπερ ἡ τῶν Φαρισαίων τὰ τότε παρὰ τοῦ Κυρίου τελούμενα... τρόπον ἕτερον τὸν Βεελζεβούλ: Όταν ο Χριστός έβγαλε από έναν δαιμονισμένο το δαιμόνιο, κάποιοι Φαρισαίοι συκοφάντησαν την πράξη και είπαν ότι το κάνει αυτό με τη δύναμη του Βεελζεβούλ, δηλαδή του διαβόλου. Βλ. Λκ. 11, 14-26 και Μκ. 3, 20-30.

40§

τῶν παρὰ τὸν Ἰστρον μερῶν: Ἰστρος ποταμός είναι ο Δούναβης.³⁶⁹

41§

Νεμιτζοί: Ο Obolensky υποθέτει ότι πρόκειται για Γερμανούς στρατιώτες.³⁷⁰

42§

Βουλγαρίαν ἐπόθουν: Οι εξόριστοι πατέρες αναζήτησαν καταφύγιο στη Βουλγαρία, διότι ήταν η παρακείμενη χώρα που ως βυζαντινοί απεσταλμένοι θα έβρισκαν ασφάλεια μιας και το 885 η Βουλγαρία διατηρούσε φιλικές σχέσεις με το Βυζάντιο. Επίσης, ήταν λογικό να επιθυμούν να γυρίσουν στον τόπο από όπου κατάγονταν, καθώς οι περισσότεροι συνεργάτες του Κύριλλου και του Μεθόδιου είχαν σλαβική (βουλγαρική) καταγωγή.³⁷¹ Τέλος, ο Γόνης δίνει την εξήγηση ότι ως μαθητές ενός βυζαντινού ιεραπόστολου θα προτιμούσαν να καταφύγουν στη Βουλγαρική Εκκλησία, η οποία υπαγόταν τότε στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως.³⁷²

45§

καὶ φωνῆ μόνῃ τετραημέρῳ καὶ ὀδωδότη νεκρῷ τὴν ζωὴν ἐπιδίδωσιν: Λίγο πριν τη Σταύρωσή του ο Χριστός πήγε στη Βηθανία όπου ανέστησε τον φίλο του, Λάζαρο καλώντας τον να βγει έξω από τον τάφο όντας ήδη τέσσερις ημέρες νεκρός. Βλ. Ιω, 11, 1-45.

³⁶⁹ Βλ. ODB, 586 (Danube).

³⁷⁰ Βλ. Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 32.

³⁷¹ Βλ. Iliev, 113 και Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 33.

³⁷² Γόνης, 15.

47§

φιλύρας φλοιῶ: Δέντρο φλαμουριάς.

τῆ Βελγράδων πόλις: Το σημερινό Βελιγράδι στη Σερβία.

βοριτακάγγω τῷ τότε φυλάττοντι ταύτην: Δεν πρόκειται για όνομα, αλλά για τίτλο που δηλώνει τον στρατιωτικός διοικητής.³⁷³

ἤδειν γὰρ διψῶντα τοιούτων ἀνδρῶν ἐκ μακροῦ: Ο Obolensky υποστηρίζει ότι ο Βόρις αναζητούσε ιεραποστόλους, οι οποίοι γνώριζαν την κυριλλομεθόδεια παράδοση, για να εκπαιδεύσουν τον ντόπιο κλήρο να τελεί τις ακολουθίες στα σλαβονικά. Έτσι, αποκτώντας μια σλαβόφωνη Εκκλησία «θα μπορούσαν να συνεχίσουν να δανείζονται και να προσαρμόζουν τις αξίες και τα προϊόντα του Βυζαντίου χωρίς να κινδυνεύουν να χάσουν την πολιτισμική τους αυτονομία».³⁷⁴

48§

οὐ τοὺς τυχόντας ἄνδρας, ἀλλ' ὁμολογητάς τε καὶ μάρτυρας: Στις παρ. 30-41 περιγράφεται η ομολογία των πατέρων, η φυλάκιση και η εκδίωξή τους.

50§

Ἐσχάτζης τὴν κλήσιν, σαμψῆς τὸ ἀξίωμα: Ἐσχάτζης, Βούλγαρος αξιωματούχος που το 886 με παρότρυνση του ηγεμόνα φιλοξένησε στο σπίτι του τον Κλήμη και τον Ναούμ. Σαμψῆς, πρωτοβουλγαρικό αξίωμα.³⁷⁵

51§

καὶ Τζασελάβω: Τζασελάβος, Βούλγαρος αξιωματούχος που μετά από παρότρυνση του Βούλγαρου ηγεμόνα φιλοξένησε τον Αγγελάριο στο σπίτι του.³⁷⁶

53§

ὄν καὶ Βορίσιν ὁ λόγος ὠνόμασεν: Τον έχει ήδη ονομάσει έτσι από την παρ. 15.

³⁷³ Βλ. PmbZ 26800 (Ravislav).

³⁷⁴ Βλ. Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 34.

³⁷⁵ Βλ. PmbZ 21748 (Eshač).

³⁷⁶ Βλ. PmbZ 28386 (Tzaselabos).

Διδάσκαλος γὰρ ὁ Κλήμης τῆς Κουτμιτζινίτζας ἐστέλλετο: Αυτή η επαρχία έχει ταυτιστεί από τους μελετητές με «την περιοχή των λιμνών της δυτικής Μακεδονίας και μεγάλο μέρος της κεντρικής και νότιας Αλβανίας».³⁷⁷

προϊστᾶ δὲ αὐτῆς Δομετᾶν, παραλύσας τὸν Οὐτρου τῆς διοικήσεως: Δομετάς, το 886 ή λίγο αργότερα διορίστηκε από τον Βούλγαρο ηγεμόνα διοικητής της νεοσύστατης διοικητικές περιφέρειας της Κουτμιτζινίτζας στη θέση του Ούτρου.³⁷⁸

54§

τρεις οἴκους ... ἐν Διαβόλει: «Η Δεάβολις...έχει εντοπιστεί στην άνω κοιλάδα του ποταμού Devolli, όχι μακριά από τη νοτιότερη ακτή της λίμνης Αχρίδας, εκεί όπου βρίσκεται σήμερα η νοτιοανατολική Αλβανία».³⁷⁹

καὶ Γλαβηνίτζαν: Πόλη Ballsh στη νότια Αλβανία.³⁸⁰

56§

τὰς χώρας ταύτας περιυὼν ὧν ἐμνήσθημεν: Στην παρ. 53 έχει αναφερθεί ότι ο Κλήμης έγινε διδάσκαλος στην επαρχία της Κουτμιτζινίτζας.

58§

Ἡμᾶς δὲ: Αυτή η φράση που δίνει την εντύπωση ότι ο συγγραφέας είναι κάποιος στενός μαθητής του Κλήμεντος έχει προβληματίσει τους μελετητές σε σχέση με την πατρότητα του κειμένου, διότι χρονολογικά ο Θεοφύλακτος είναι αδύνατον να υπήρξε μαθητής του. Αυτό δε σημαίνει, βέβαια, ότι δεν θεωρούσε τον εαυτό του πνευματικό μαθητή αυτού του τόσο σημαντικού προκατόχου του και συνεχιστή του έργου του.³⁸¹

60§

Ἦδη δὲ ὄγδοόν τι ἦν αὐτῷ τῆς διδασκαλίας ἔτος καὶ ὕστερον τῆς ζωῆς τῷ τοῦ Θεοῦ δούλῳ Μιχαὴλ τῷ Βορίση τῷ ἡγιασμένῳ Βουλγαρίας ἄρχοντι. Διαδέχεται δὲ τὴν

³⁷⁷ Βλ. Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 36-37.

³⁷⁸ Βλ. *PmbZ* 21579 (Dometas) και *PmbZ* 22645 (Hutros).

³⁷⁹ Βλ. Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 36.

³⁸⁰ Βλ. Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 37.

³⁸¹ Για την ερμηνεία που έχουν δώσει οι διάφοροι μελετητές βλ. στην Εισαγωγή το αντίστοιχο κεφάλαιο για την πατρότητα.

ἀρχὴν ὁ τούτου υἱὸς Βλαδίμηρος... κληρονόμος πάντων ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Συμεών:

Ο συγγραφέας φαίνεται να μη γνωρίζει με ακρίβεια τα γεγονότα που έχουν σχέση με τη βουλγαρική ιστορία, με αποτέλεσμα να υπάρχουν ορισμένες ανακρίβειες. Το 8^ο έτος της διδασκαλίας του Κλήμεντος είναι το έτος 893. Λανθασμένα ο συγγραφέας αναφέρει ότι τότε ο Βόρις πέθανε και ότι τον διαδέχτηκε ο γιος του Βλαδίμηρος. Στην πραγματικότητα τέσσερα χρόνια νωρίτερα το 889 ο Βόρις είχε παραιτηθεί από την εξουσία και είχε ορίσει διάδοχο τον πρώτο του γιο, τον Βλαδίμηρο. Επειδή εκείνος προσπάθησε να επαναφέρει τον παγανισμό και να απομακρυνθεί έτσι από το Βυζάντιο, ο Βόρις τον τύφλωσε και έδωσε την εξουσία στον άλλον του γιο, τον Συμεών το 893.³⁸²

ὃς καὶ βασιλεὺς πρῶτος ἀνεκηρύχθη Βουλγάρων: Συμεών, υπήρξε ηγεμόνας της Βουλγαρίας το 893-927 και τσάρος της από το 913-927.³⁸³

Καὶ πᾶσι μὲν γὰρ ἀπλοῦς καὶ ἀγαθὸς ἦν ... καὶ τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ πλατεῖαν δεδωκὼς ὁδὸν καὶ ἀστενοχώρετον: Αποσιωπάται το γεγονός ότι ο βασιλιάς Συμεών διέκειτο πολύ εχθρικά προς το Βυζάντιο. Ο Θεοφύλακτος αντίθετα τον επαινεί.³⁸⁴

62§

ἐπίσκοπον Δραγβίστας ἦτοι Βελίτζας προβάλλεται: Πιθανότατα ταυτίζεται με την πόλη Βελεσσό (Βелес) της ΒΔ Μακεδονίας και η δικαιοδοσία της επισκοπής εντοπίζεται στην περιοχή μεταξύ της Βελεσσού και της Αχρίδας.³⁸⁵ Το αίτημα του Συμεών για διορισμό του Κλήμεντος στην επισκοπή Βελίτζας έγινε δεκτό από το Οικουμενικό Πατριαρχείο που ασκούσε τον έλεγχο στην αρχιεπισκοπή Βουλγαρίας παρά την αυτονομία της, διότι ο Κλήμης χάρη στην ελληνική παιδεία του ως μαθητής του Κύριλλου και του Μεθόδιου γεφύρωνε πνευματικά τη σχέση του με την Πόλη. Επίσης, καθώς είχε υποστεί διωγμό από τον δυτικό κλήρο εξασφάλιζε ότι δεν θα υπήρχε καμία πιθανή συμπάθεια με τη Ρώμη.³⁸⁶ Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως στην περίπτωση του Κλήμεντα προτίμησε να ιδρύσει μία νέα επισκοπή, αυτή της Βελίτζας παρά να δώσει τίτλο της βυζαντινής επισκοπής Αχρίδος σε σλάβο κληρικό

³⁸² Βλ. Пиев, 77 και 115, *ODB*, II, 301 (Boris I) και *PmbZ* 21197 (Boris I), *PmbZ* 28432 (Vladimir). Βλ. επίσης στην Εισαγωγή το αντίστοιχο κεφάλαιο για τον “βουλγαροκεντρισμό” του κειμένου.

³⁸³ Βλ. *ODB*, III, 1984 (Symeon of Boulgaria) και *PmbZ* 27467 (Symeon von Bulgarien).

³⁸⁴ Για τον “βουλγαροκεντρισμό” του κειμένου βλ. Γόνης, 10-18 και επίσης στην Εισαγωγή το αντίστοιχο κεφάλαιο.

³⁸⁵ Βλ. σχετικά Delikari, *Der Hl. Klemens und die Frage des Bistums von Velitza*, 47-74.

³⁸⁶ Βλ. Delikari, *Der Hl. Klemens und die Frage des Bistums von Velitza*, σελ. 92-94.

που δρούσε τότε στη βουλγαρική επικράτεια.³⁸⁷ Παρ' όλα αυτά, ο Κλήμης μνημονεύεται μετά τον θάνατό του ως αρχιεπίσκοπος Αχρίδος αν και δεν έφερε ποτέ αυτόν το τίτλο όσο ζούσε. Αυτό συμβαίνει, διότι, ο Κλήμης λόγω του σημαντικού ιεραποστολικού, παιδευτικού και μεταφραστικού του έργου είχε τόσο μεγάλη πνευματική ακτινοβολία στην περιοχή της Αχρίδας που οι μεταγενέστεροι αρχιεπίσκοποι Αχρίδος συμπεριέλαβαν τον Κλήμεντα στους προκατόχους τους. Μάλιστα, μεγάλο μέρος της δικαιοδοσίας της αρχιεπισκοπής Αχρίδος ταυτίζεται με την επισκοπή Βελίτζας.³⁸⁸

64§

ὄν ἤδει μετὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἄρτοις τοὺς ἀγνώμονας τρέφοντα: Ο Κλήμης μιμείται στο φιλανθρωπικό έργο τον Χριστό, ο οποίος αφού δίδαξε στην έρημο πολλαπλασίασε λίγους άρτους και χόρτασαν όλοι όσοι Τον άκουγαν προσφέροντας στους ανθρώπους μαζί με την πνευματική και την υλική τροφή. Βλ. Μτ. 14, 13-21, Μκ. 6, 30-44, Λκ. 9, 10-17 και Ιω. 6, 1-15.

66§

τῶν τε Χριστοῦ καὶ ἐπὶ Χριστῷ τελουμένων ἐορτῶν: Αναφέρεται στις Δεσποτικές Εορτές, π.χ. Γέννηση του Χριστού, Θεοφάνεια, Ανάσταση.

Καὶ τῆς πανάγνου Θεοτόκου ταῖς μνήμαις: Αναφέρεται στις Θεομητορικές εορτές, π.χ. Γενέθλιο της Θεοτόκου, Κοίμηση της Θεοτόκου.

Κλήμης τοῖς Βουλγάροις ἡμῖν παρέδωκε: Το έργο του αγίου Κλήμεντος στα σλαβονικά, κυρίως ομιλητικού περιεχομένου, περιλαμβάνει *Διδακτικούς Λόγους*, *Ομιλίες* και *Εγκωμιαστικούς Λόγους* για βίους αγίων. Στον Κλήμεντα αποδίδεται, επίσης, και η μετάφραση του *Πεντηκοσταρίου*.³⁸⁹

³⁸⁷ Για τις συνθήκες διορισμού του Κλήμεντος ως επισκόπου Βελίτζας βλ. Δεληκάρη, *Η αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα*, 82.

³⁸⁸ Για τον τίτλο του Κλήμεντος ως επισκόπου Βελίτζας και την εξέλιξή του βλ. Δεληκάρη, *Η αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα*, 257- 290.

³⁸⁹ Για το συγγραφικό έργο του Κλήμεντος Αχρίδος βλ. Β. Anguelov, *The Literary Heritage of Kliment Okhridski*, στο: I. Dujčev (ed.), *Kiril and Methodius: Founders of Slavonic Writing. A collection of Sources and critical Studies* [EEM 172], New York 1985, 317- 332 και Obolensky, *Ἐξί Βυζαντινές Προσωπογραφίες*, 47-51.

67§

τῷ μοναστηρίῳ αὐτοῦ ἀπέθετο, ὃ ἐν Ἀχρίδι ἐδείματο... πρὶν ἢ πάντως τὴν τῆς Βελίτζας ἐπισκοπὴν ἀναδέξεται: Το μοναστήρι του Κλήμεντα στην Αχρίδα χτίστηκε πριν το 893, όταν ο Κλήμης έγινε επίσκοπος Βελίτζας. Πρόκειται για το μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα, μέρος του οποίου έχει ανασκαφεί μαζί με την εκκλησία στην οποία ο άγιος Κλήμης ενταφιάστηκε.³⁹⁰

οἷόν τινα λυχνίαν ἐπτάφωτον τῇ πίστει ἀνάμαντα: Η οικοδόμηση επτά ναών από τον Βόριδα παρομοιάζεται σαν το φως από μια επτάφωτη λυχνία σύμφωνα με την παραβολή του Χριστού, ότι «οὐδὲ καίουσιν λύχνον καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μῶδιον ἀλλ’ ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσιν τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ. 16 Οὕτως λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσιν τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Μτ. 5, 15-16).

68§

ἀπὸ τῆς τῶν Γραικῶν χώρας: Την εποχή μετά το Σχίσμα του 1054 ο όρο *Γραικός* χρησιμοποιείται από τις βυζαντινές πηγές για να δηλώσει την ελληνική γλώσσα και παιδεία, αλλά και τον ορθόδοξο χριστιανό, δηλαδή χρησιμοποιείται για να τονίσει την αντίθεση με τους Λατίνους και τη Δυτική Εκκλησία.³⁹¹

71§

Καὶ δὴ τῷ βασιλεῖ προσελθών: Εννοεί τον βασιλιά Συμεών. Βλ. σημ. στην παρ. 60.

πρὸς τοῦτο τὸ μοναστήριον οἰκητήριον: Εννοεί το μοναστήρι του στην Αχρίδα. Βλ. πρ. σημ. στην παρ. 67.

73§

τὸν δὲ ἄνω βασιλέα: Εννοεί τον Θεό.

³⁹⁰ Βλ. D. Koco, Clement’ s monastery “Sv. Pantelejmon” and the excavations at “Imaret” in Ohrid, στο: L. Isaiev (ed.) *Climent of Ohrid*, Σκόπια 1968, 63-97.

³⁹¹ Για τη χρήση του όρου *Γραικός* βλ. Γόνης, 25. Για τη διαμόρφωση μιας νέας ελληνικής ταυτότητας την εποχή των Κομνηνών βλ. A. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium. The transformation of Greek Identity and Reception of the Classical Tradition*, Cambridge 2007, 283-301.

καὶ τὸ λείπον τῷ τριωδίῳ προστίθῃσι· τὸ γὰρ ἀπὸ τῆς καινῆς κυριακῆς ἄχρι τῆς πεντηκοστῆς ψαλλόμενον τότε δὴ συνετέλεσε: Τριώδιο, λειτουργικό βιβλίο της Εκκλησίας που περιέχει ακολουθίες 10 εβδομάδων από την Κυριακή του Τελώνη και του Φαρισαίου, της Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, της Μεγάλης Εβδομάδας μέχρι το Μεγάλο Σάββατο.³⁹² Την Κυριακή της Ανάστασης του Χριστού ανοίγει το *Πεντηκοστάριο* μέχρι την Κυριακή της Πεντηκοστῆς.³⁹³

74§

τὸν γὰρ καλὸν μαργαρίτην, ὁ σοφὸς ἔμπορος, ὀλίγα τῶν ὀστρέων φροντίζων: Σύμφωνα με την παραβολή του καλού μαργαρίτη, η βασιλεία του Θεού μοιάζει με έναν ἔμπορο, ο οποίος όταν βρει ένα πολύτιμο και σπάνιο μαργαριτάρι πουλάει όλα τα άλλα για να αγοράσει αυτό. Καλός μαργαρίτης είναι ο Χριστός. Βλ. Μτ. 13, 45-46.

ἔδειξε δὲ καὶ ὁ Κύριος, οἷς τὴν μυροφόρον ἐκείνην... καὶ τῷ εὐαγγελίῳ ἐνέταξε: Ο Κλήμης δέχτηκε την περιουσία που του προσέφεραν οι ἄρχοντες στη Βουλγαρία μιμούμενος τον Χριστό, ο οποίος δέχτηκε το πολύτιμο μύρο της αμαρτωλῆς γυναίκας λίγο πριν τα πάθη Του (Βλ. Μτ. 26, 6-13) λέγοντας μάλιστα στους μαθητές Του ότι «ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη εἰς μνημόσυνον αὐτῆς» (Μτ. 26, 13).

75§

εἰκοστὴν ἑβδόμην τότε τοῦ ἰουλίου μηνὸς ἄγοντος, ἐν ἡμέραις Συμεὼν βασιλέως Βουλγάρων, ἔτει ἑξακισχιλιοστῷ τετρακοσιοστῷ εἰκοστῷ τετάρτῳ:

Ο Κλήμης πέθανε στις 27 Ιουλίου το 916.

79§

ὃ ποιμὴν ὁ καλός: Ο Χριστός ονομάζει τον εαυτό του καλό ποιμένα: «Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων» (Ιω. 10, 11).

³⁹² Βλ. ODCC, 1377 (Triodion).

³⁹³ Βλ. ODCC, 1044 (Pentecostarion).

ὡ̄ ἐλαία τῆς τῶ̄ προφήτη προοραθείσης μὴ λειπομένη μηδὲ μικρόν: Εννοεῖ τον προφήτη Ιερεμία, ο οποίος γράφει: «ἐλαίαν ὠραίαν εὐσκιον τῶ̄ εἶδει ἐκάλεσεν Κύριος τὸ ὄνομά σου» (Ιερ. 11, 16).

80§

τὴν πονηρὰν ἀπελαύνοις αἵρεσιν: Ἐχει ταυτιστεῖ με την αἵρεση των Βογομίλων.³⁹⁴ *Βογόμιλοι*, αἵρεση που εμφανίστηκε στη Βουλγαρία κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου (927-969) και πήρε το ὄνομά της ἀπὸ τη βουλγαρική μετάφραση του ὀνόματος του ἰδρυτῆ της, του Θεόφιλου, ο οποίος δίδαξε στη Βουλγαρία την περίοδο 927-950. Παρά την καταδίκη της εἶχε μεγάλη διάδοση στα Βαλκάνια.³⁹⁵ Το 1078, δηλαδή λίγες δεκαετίες πριν γραφτεῖ το κείμενο οι Βογόμιλοι μαζί με τους Παυλικιανούς της Φιλιππούπολης ἀρχισαν επανάσταση σε συνεργασία με τους Πετσενέγκους.³⁹⁶

βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ... ὅτε σκυθικὴ μάχαιρα βουλγαρικῶν αἱμάτων ἐμέθυσεν: Αυτοὶ που αναφέρονται ὡς Σκύθες εἶναι πολὺ πιθανόν να ταυτίζονται με τους Πετσενέγκους, οι οποίοι οργανώνουν ἐπιδρομές κατά τη δεκαετία του 1080 ὅπως υποστηρίζει ο Obolensky³⁹⁷ και η Κιapidου.³⁹⁸ Φαίνεται ὅτι τη στιγμή που γράφεται το κείμενο η ἐκκλησία της Βουλγαρίας κινδύνευε εσωτερικά ἀπὸ την αἵρεση και εξωτερικά ἀπὸ ἐπιδρομές.³⁹⁹

³⁹⁴ Βλ. Γόνης, 8.

³⁹⁵ Βλ. ODCC (Bogomiles), 182 και D. Obolensky, *The Bogomils: a Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge, 1948.

³⁹⁶ Βλ. στην Εισαγωγή το ἀντίστοιχο κεφάλαιο για τη χρονολόγηση του κειμένου.

³⁹⁷ Βλ. Obolensky, *Theophylact of Ohrid and the authorship of the "Vita Clementis"*, 612-613.

³⁹⁸ Βλ. Κιapidου, *Vita and Martyrdom*, 72.

³⁹⁹ Βλ. Πιiev, 68-70 και στην Εισαγωγή το ἀντίστοιχο κεφάλαιο για την πατρότητα και τη χρονολόγηση του κειμένου.

Fείλος λανθασμένη νόξα αεινή